books2ebooks.eu

Valimik korrespondentide murdetekste I

Tallinn
1956

EOD e-raamat
eBooks on Demand

Digiteerinud
Eesti Rahvusraamatukogu

Trükise digitaalkoopia ehk e-raamatu tellimine (eBooks on Demand (EOD)) –miljonid raamatud vaid hiireklõpsu kaugusel rohkem kui kümnes Euroopa riigis!

Täname Teid, et valisite EOD!

Euroopa raamatukogudes säilitatakse miljoneid 15.–20. sajandi raamatuid. Kõik need raamatud on nüüd kättesaadavad e-raamatuna — vaid hiireklõpsu kaugusel 24 tundi ööpäevas, 7 päeva nädalas. Tehke otsing mõne EOD võrgustikuga liitunud raamatukogu elektronkataloogis ja tellige raamatust digitaalkoopia ehk e-raamat kogu maailmast. Soovitud raamat digiteeritakse ja tehakse Teile kättesaadavaks digitaalkoopiana ehk e-raamatuna.

Miks e-raamat?

- Saate kasutada standardtarkvara digitaalkoopia lugemiseks arvutiekraanil, suurendada pilti või navigeerida läbi terve raamatu.
- Saate välja trükkida üksikuid lehekülgi või kogu raamatu.
- Saate kasutada üksikterminite täistekstotsingut nii ühe faili kui failikomplekti (isikliku e-raamatukogu) piires.
- Saate kopeerida pilte ja tekstiosi teistesse rakendustesse, näiteks tekstitöötlusprogrammidesse.

Tingimused

EOD teenust kasutades nõustute Te tingimustega, mille on kehtestanud raamatut omav raamatukogu. EOD võimaldab juurdepääsu digiteeritud dokumentidele rangelt isiklikel, mittekommertseesmärkidel. Kui soovite digitaalkoopiat muuks otstarbeks, palun võtke ühendust raamatukoguga.

- Tingimused inglise keeles: http://books2ebooks.eu/odm/html/nle/en/agb.html
- Tingimused saksa keeles: http://books2ebooks.eu/odm/html/nle/et/agb.html

Rohkem e-raamatuid

Seda teenust pakub juba tosin raamatukogu enam kui kümnes Euroopa riigis.
Lisainfo aadressil: http://books2ebooks.eu

EESTI NSV TEADUSTE AKADEEMIA
EMAKEELE SELTS

VALIMIK MURDETEKSTE

I

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1956

EESTI NSV TEADUSTE AKADEEMIA
EMAKEELE SELTS

VALIMIK EMAKEELE SELTSI KORRESPONDENTIDE MURDETEKSTE

I

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1956

Toimetuskolleegium: H. Ahven, M. Must (esimees), P. Palmeos

SAATEKS

Meil on saanud pikaajaliseks, umbes sajandivanuseks traditsiooniks, et paljud ja paljud asjaarmastajad eri kutsealadelt ja erinevaist ühiskondlikest kihtidest võtavad erialateadlaste kõrval osa mitmesuguste rahvaluuleliste, etnograafiliste või keeleliste materjalide kogumisest. Teame, et juba Fr. R. Kreutzwald on kasutanud kaastööliste abi rahvapärimuste kogumisel. Tema kaasaegne akadeemik F. J. Wiedemann sai mitmelt oma kaastööliselt eri kohtadest rohkesti väärtuslikku murdematerjali, mida ta kasutas kapitaalse „Eesti-saksa sõnaraamatu" koostamisel. Erilise hoo saavutas nn. vanavara kogumine möödunud sajandi lõpul ja käesoleva sajandi algul seoses J. Hurda, M. J. Eiseni jt. tegevusega.

Paljude põlvkondade usina kogumistöö viljana on meil säilitatud tulevastele põlvedele märkimisväärselt suur hulk rahvaluulelisi, etnograafilisi ja keelelisi andmeid. Need rahva kaasabil talletatud materjalid ilmutavad selgesti, kui suurt ja sügavat huvi tunneb rahvas oma mineviku, oma esivanemate vaimse ja materiaalse kultuuri vastu.

Ka tänapäeval kannavad paljude kutsealade töötajad edasi eelmiste põlvkondade kaunist traditsiooni: jätkub keeleliste, rahvaluuleliste ja etnograafiliste materjalide kogumine. Need, kes tunnevad huvi eriti eesti keele vastu, on koondunud Eesti NSV Teaduste Akadeemia juures asuva Emakeele Seltsi ümber.

Organiseeritud murdekorrespondentide võrk loodi Emakeele Seltsi juures aastal 1940, esimesel nõukogude aastal. Üksikute keelehuviliste abi mõnesuguse murdematerjali (sõnavara, rahvapärase fraseoloogia jm.) kogumisel kasutati aga juba rida aastaid varem. Pärast Suurt Isamaasõda hakati 1947. aastal taastama saksa fašistliku okupatsiooni ajal lagunud korrespondentide võrku. 1955. aastaks tõusis Emakeele Seltsi kaastööliste arv kahesaja viie-

kümneni. Kaastööliste hulgas on rohkesti õpilasi, õpetajaid, töölisi ja teenistujaid, kolhoosnikuid, kultuurilis-hariduslikul alal töötajaid, pensionäre jt.

Paljud eri kutsealadel töötajad on saavutanud murdematerjalide kogumisel silmapaistvaid tulemusi. Nii näiteks Aadu Toomessalu (Orissaare rajoonis), kes on elukutselt puusepp, on alates 1940. aastast kogunud Emakeele Seltsile murdetekste ja muud materjali kokku üle 2900 lehekülje. Märgitagu siin näiteks tema tööd „Vana-aegsest põllupidamisest" (87 lk.), „Karjapidamisest" (141 lk.), „Endisaegsest meeste käsitööst" (170 lk.), „Vana-aegsed ehitused" (264 lk.), „Muistsetest pidudest ja pühadest" (192 lk.), „Endisaegse eesti elamu sisustis" (95 lk.), „Saun" (59 lk.), „Sepp" (71 lk.) jne. Tema silmapaistvamate töödena tuleks esile tõsta „Põide murde grammatikat" (757 lk., 1951. aastast) ja „Tuulikuid" (505 lk., 1952. aastast).

A. Toomessalu kõrval tuleb eriti edukate kaastöölistena viimaseil aastail esile tõsta veel teenistujat Endel Metsa Jõhvi rajoonist, loodusteadlast pensionäri Gustav Vilbastet Tallinnast, pensionäri Elfriide Siili Tartust, kalurikolhoosi liiget Marta Mäesalu Kilingi-Nõmme rajoonist, keskkooliõpetajat Karl Mihklat Tallinnast, kolhoosnikut Rein Zirku Elva rajoonist jt.

Keeleliste materjalide kogumine toimub põhiliselt Emakeele Seltsi poolt koostatavate juhendite, küsitluskavade ja nn. keeleliste ülesannete alusel. Viimaseid, s. o. keelelisi ülesandeid, on kasutatud peamiselt sõnavaralise materjali kogumisel. Vastavalt ülesannetele on kaastöölised kogunud andmeid näiteks vene laensõnade esinemise kohta eesti murretes, kogunud murretest materjali kirjakeeles esinevate häälikuliste ja morfoloogiliste paralleelkeelendite kohta jne. Paaril viimasel aastal on erilist tähelepanu pööratud kohanimede ja ka koduloomade nimede kogumisele, millega on eriti innukalt tegelnud paljud koolinoored.

Sõnavaralise materjali kogumine ei ole üldiselt nõudnud pikemat ettevalmistust ja sellega on edukalt toime tulnud ka 7-klassiliste koolide õpilased. Märksa suuremat ettevalmistust (sellega seoses ka suurt püsivust ja järjekindlust) nõuab aga murdetekstide kogumine ning ülevaadete koostamine kohaliku murde grammatilisest ehitusest.

Vilunud ja suurte kogemustega korrespondendid on aga selle

tööga hästi toime tulnud. Esimese sellealase tööna valmis 1950. aastal E. Metsa „Kohtla murde grammatika" (185 lk.). Suuremaist valminud grammatilistest ülevaadetest nimetatagu K. Mihkla „Kose murde grammatikat" (525 lk.) 1951.—1952. aastast ja juba mainitud A. Toomessalu „Pöide murde grammatikat" (757 lk.) 1951. aastast.

Väga rohkesti (üle 10 300 lk.) on Emakeele Seltsi korrespondendid kogunud murdetekste mitmesugustel teemadel.

Murdetekstiks nimetame teatavasti murdekeelset jutustust, mis on täpselt kirja pandud konkreetse murdekõneleja, nn. keelejuhi jutustuse järgi. Üleskirjutatud tekstis peab olema fikseeritud keelejuhi tegelik keelepruuk, mis ühtlasi igakülgselt esindab antud murde omapära, s. t. annab edasi selle murde häälikulisi, morfoloogilisi, süntaktilisi ja leksikaalseid iseärasusi. Nende erijoonte täpsemaks edasiandmiseks kirjas tarvitatakse erilist märkimisviisi [1]. Selle peab kaastööline ära õppima enne, kui ta asub murdetekstide kogumisele. Selle õppimine ja kindlalt omandamine nõuab aga küllaltki hoolt ja püsivust, esmajoones aga huvi töö vastu.

Emakeele Seltsi poolt on aastate jooksul koostatud rida küsitluskavu, et kaastöölisi abistada teemade valikul ja teatud konkreetse teema läbitöötamisel. Nii on kogutud murdetekste näiteks teemadel „Endisaegsest põllupidamisest", „Muistsed söögid ja joogid", „Endisaegsest meeste (resp. naiste) käsitööst", „Vähi- ja kalapüügist", „Jahipidamisest", „Rahvarõivaist ja rõivastumisest", „Endisaegse eesti elamu sisustis", „Sepp", „Saun", „Rätsep", „Vanaaegsed jutud" jne.

Murdetekstid pakuvad uurimismaterjali mitmele teadusharule. Eelkõige on nad väärtuslikuks uurimisaineseks keeleteadusele. Tekstid annavad üldiselt hästi ja õigesti edasi kohalikku murdelist kõnekeelt. Rohked murdetekstid ühelt ja samalt murdealalt võimaldavad saada põhjaliku ülevaate kohaliku murde grammatilisest struktuurist, selle häälikulistest, morfoloogilistest ja süntaktilistest erijoontest. Tekstide vajalikkus on eriti suur süntaksiküsimuste selgitamisel. On ju ainult elavas kõnes võimalik jälgida sõnade järjekorda lauses, sõnade omavahelisi suhteid ja lausefoneetilisi nähtusi.

Grammatilise struktuuri valgustamise kõrval annavad murdetekstid väga väärtuslikku materjali keele sõnavara tundmaõppi-

[1] Märkimisviisi kohta lähemalt vt. „Seletuseks" raamatu lõpus.

miseks. Nad aitavad selgitada üldsõnavarasse kuuluvate sõnade tähendusvarjundeid, mis ilmnevad kõige paremini kontekstis. Väga olulised on vastavasisulised tekstid veel rahvakeelse erialase oskussõnavara tundmaõppimiseks. Näiteks tekstid teemadel „Sepp", „Rätsep", „Vanaaegsest põllupidamisest" jt. sisaldavad rohkesti erisõnavara seoses nende töödega jne.

Murdekeele faktide tundmine (nii sõnavara kui ka grammatilise struktuuri osas) aitab tihti selgitada mitmesuguseid keele ajaloolise arenemise nähtusi ja keele arenemise seadusi.

Lisaks sellele on paljud keelejuhid vestnud õige ilmekas ning mahlakas stiilis, kusjuures on tarvitatud ohtrasti rahvapäraseid ütlusi, sobivaid kõnekäände ning huvitavaid võrdlusi. Ka see külg nõuab kõige suuremat tähelepanu.

Ei tohi unustada, et murded on üldiselt kadumas, rõhutatagu — kiiresti kadumas. Praegusel ajal võime täheldada paiguti suuri erinevusi kõige vanema ja keskmise ning eriti noorema põlvkonna keelepruugi vahel. Põlvkondade vahetumisega kaovad arhailised murdejooned jäädavalt. Keele ajaloo selgitamise seisukohalt on aga tarvilik kõik need kaduvad murdeelemendid fikseerida ja säilitada uurimismaterjalina.

Murdetekstide tähtsus ei piirdu aga üksnes keeleteadusega. Sisu poolest võiksime tekstid tinglikult jagada kolme suuremasse rühma: olustikulis-ajaloolise, etnograafilise ja rahvaluulelise sisuga murdetekstid. Tavaliselt sisaldavad teataval teemal kogutud tekstid kõiki neid elemente. Olenevalt sisust võivad murdetekstid pakkuda väärtuslikke andmeid ajalooteadusele — teatava konkreetse ajaloolise sündmuse või üldise olustiku valgustamise teel; etnograafiale — teatava tööala või ehituste, esemete jne. üksikasjalise kirjelduse kaudu, ja rahvaluuleteadusele — rahvalaulude ning -juttude ja muinasjuttude näol. Samuti pakuvad murdetekstid tihti huvitavaid ja olulisi andmeid ka teistele teadusaladele, nagu näiteks jutustused endisaegsest põllupidamisest — põllumajandusteadusele, jutustused rahvameditsiinist — arstiteadusele jne. Harilikult teenindab sama tekst mitut eri teadusala.

Rea aastate jooksul on Emakeele Seltsi murdekorrespondentidelt saadud mitmesugust murdematerjali kokku üle 23 000 sõnasedeli ja üle 16 000 lk. Need materjalid, nii sõnavara, murdetekstid kui ka grammatilised ülevaated, annavad väga väärtusliku lisa murdekogudele ja sellega meie murdeuurimisele üldse. Tänu korrespondentide kaasabile on likvideeritud mõnedki lüngad murdekogu-

des. Mitmelt murdealalt on korrespondendid kogunud murdematerjali sadu lehekülgi, Kaarmast, Jõhvist ja Rõugest aga isegi üle 1000 lehekülje.

Edukas murdekogumine eeldab kõigepealt tihedat kontakti kohaliku rahvaga. Korrespondendid märgivad, et kohalikud elanikud on nende töösse suhtunud alati arusaavalt ja kaasaaitavalt. E. Metsa ühe kaastöö („Saun") tiitlil leiame märkuse „Oma unustamatu keelejuhi Toomas Lauri mälestuseks". Kaastöö motoks on sama keelejuhi sõnad: *„Tule jällä tagasi, kui sul miski on küsida, mul on tõest ia miel, et sa seda tüäd tied"*. Eks kajasta need sõnad rahva sügavat arusaamist murdekogumise vajalikkusest ja tähtsusest!

Nagu eespool märkisime, on Emakeele Seltsi kogudes korrespondentide poolt kogutud väärtuslikke murdetekste rohkem kui 10 300 lehekülje ulatuses. Seni on need olnud kättesaadavad ainult suhteliselt kitsale keeleteadlaste ringile. Ometi pälvivad nad meie kõige laiema avalikkuse tähelepanu. Seda arvestades on Emakeele Selts võtnud oma töökavva avaldada lähemate aastate jooksul rea valimikke korrespondentide poolt kogutud murdetekstidest, millest käesolev valimik on esimene. Sellesse valimikku on koondatud neljalt eri murdealalt enam-vähem olustikulise ja ajaloolise sisuga tekste. Avaldatavad tekstid valgustavad üksikuid lõike eesti töötava rahva elust, alates feodaalajast ja lõpetades kodanliku Eesti ajajärguga. Mitmed murdetekstid jutustavad rahva otsesest võitlusest oma rõhujate vastu. Murdeteksti „Talurahva ülestõus von Sengbuschi vastu Karja mõisas aastal 1905" avaldamisega tahetakse omalt poolt tähistada viiekümne aasta möödumist 1905. aasta revolutsioonist.

Valitud tekstide kaudu on püütud esitada üldiselt kõige vanemale põlvkonnale iseloomulikku murret. Sisulistel kaalutlustel on valimikku võetud kose murdest üksikuid tekste, milledes esineb tunduvat kirjakeele mõju (näit. tekstid nr. 14, 15, 19). Nimetatud tekstid pärinevad keelejuhtidelt, kes on elanud juba pikemat aega mujal. Mõningaid ebajärjekindlusi esineb ka Kohtla-Järvelt üleskirjutatud tekstides, kuna kaks keelejuhti on pärit Narvast, kuigi nad on pikemat aega elanud Kohtla-Järvel.

Tekstide järjestamisel valimikus on võetud aluseks eesti keeleteaduslikus kirjanduses tavaks saanud murrete esitamise järjekord: kirde-eesti rannamurre, põhja-eesti murded ja lõuna-eesti murded.

Murdetekstide valimiku avaldamisega antakse rahvale tagasi see, mis teadus on rahvalt saanud. Valimiku koostajad loodavad, et tekstid leiavad avalikkuse poolt heatahtlikku vastuvõttu. Tähelepanu tohiksid nad paeluda ka meie õpetajate ja koolinoorte poolt. Vahest aitavad nad paremini mõista üht või teist nähtust eesti töötava rahva minevikust, tema elust feodalismi ja kapitalismi ajajärgul. Samuti tohiksid tekstid olla abimaterjaliks eesti murrete tundmaõppimisel eriti kõrgemais õppeasutustes.

Murdetekstide avaldamine oleks ühtlasi tagasihoidlikuks tänuks nendele paljudele usinatele kaastöölistele, kes suure püsivuse, hoole ja armastusega on kogunud väga mitmesugust murdematerjali, ja nendele paljudele ja paljudele keelejuhtidele, kellede otsese kaasabita ei oleks meil talletatud nii rohkesti väärtuslikku ja ainulaadset murdematerjali. Valimiku koostajad oleksid õnnelikud, kui käesolev valimik suudaks innustada seniseid kaastöölisi nende edaspidises töös ja kui see suudaks tiivustada mõnd uut keelehuvilist murdematerjalide kogumisele. Töö ja vaev, mis sellele kulutatakse, ei kao. See jääb püsima sajanditeks meie tulevastele põlvkondadele!

I. KIRDE-EESTI RANNAMURRE

MURDETEKSTE PÕLEVKIVIRAJOONIST

Kogunud E. Mets.

1. Põlevkivi avastamisest.

Küla mehed leitsid. Sie oli enne külamieste maa. Ma kuulin, et tie ääräst leiti. Tallinn-Narva maande ääräst, Kohtla-Järvält üks kilumieter umbes Narva puale menna. Siis räägiti sedasi, et oli vahitud ja ei tia mis on ja oli pandud ahju ja nähti, et põles. Siis räägitasse viel, et karjatsed olid leidand ja teind omale neist karjamale ahju. Ja tegid siis tule alla ja — sie oli siis õhta iel ja jätsid tule alla ja läksid kodu. Ja ommiku olid tuld jällä karja ja ahi oli ära põlend. Kuda se nüüd oli, aga säält kohast nad pidid leidma, sest et esimine auk tehti sinne, ei tehtud vaprikute juure, kuhu pera[1] *karierid*[2] *tehti. Esimine pruavi auk on Järvä vallamaja juures üks kilumieter maad Järvält. Nüüd on küll linn juba sääl. Sääl siis kõige enne puuriti ja nied pruavid saadeti Pieterbori. Ja Pieterborist siis olidki old nied mehed ja juhatajad, kes siis otsisid ja puurisid. Külas räägiti, et otsivad seda kive, mis põleb. Kuskil kaugemal, aga ikke siin ümbruses, oli tehtud reijetua ahi. Arvati, et on pruun paas ja ia pehme teha. Reije ajal õli maja maha põlend — ahi läks põlema.*

Siis saima kättä ühä vana lokumobiili katla ja luapisima selle kivi täis ja tule alla. Ja niikaua kütsima, kui kivi sulas. Siis tehti pruavi vaprik. Siis oli tiada, et õli saab.

(Juhan Postima, 71 a.,
Kohtla-Järve, 1950)

---

[1] pärast; [2] *karjäär* 'lahtine maapõuevarade kaevandamise koht'.

2. Tööstuse asutamisest.

Kui mina tulin siia, siis viel mitte midagi ei old. Üks igavene sua ja metsa võsa. Viis veduri oli siin Lilleküla otsas. Ükski ei tüätand, poisikesed olid pisemad osad kõik ära korjand. Mina sain siis sest ülämast, juhatajast, akka nüüd neid siis parandama. Kuda sa parandad, mis sa peitli ja aambriga tied? Kaks tükki saima siiski korda. Siis akkati lahtisi karierisid tegema, siis nied vedurid tõid siis paasi ja kivi karieridest välja. Perast tuli osasid, siis sai tehtud korda puha.

Igasugusi kuradi päivi saand nähä. — — — Kolmkümänd kolm aastat sai siin tüäd teha. Nüüd olen seitsekümänd üks kahe pääl. Kaks aastat olin värstuas, kaks aastat olin maa all sepp, teritasin kirka otsi. Muidu olin kõige aja vedurijuht. Juba enne kui siija tulin, sõitsin laijaruapase veduriga. Üks platvorm oli alguses, sellega sai viatud ja sõidetud. Raud tie tehti Kohtla jaama, seda vahet perast sõitsin laijaruapasega. Ükskord jäi sie platvorm Naissaare[3] *juure tie päälä. Üäsä pimedas tulin Järvält, üks klass vagun oli ka, sie oli taga. Sügis oli, pime kui kott, ühäkõrra käis üks läräkas, läksin saadanale selga. Siekord oli parajast suuri saksu Tallinast siin, tulin neid jaama tuama. Vedur tielt maas, platvormi ots ka, mis sa tied kuradile. Saksad läksid jala jaama. Üks pisike lamp oli veduri küljäs, vett ädaperast nägid, inimisele võisid selga ajada, midagi ei paistand.*

Igavine sua oli jah, nüüd on suur linn. Paigute oli nii tüma, et ei pääsind läbi. Noh külamieste karjamad ja einamad ja põllud. Suuremb jagu karjamad. Karierid tehti sisse siis ja maaalune akkas tüälä, siis tõmbas maa kuivast. Kõik sie lüädi karieerisid täis. Perast luabiti sie musser[4] *karieri tagasi ja muld päälä, tasasest ilusast, ja nüüd on majad ja tänavad ja aijad. Alt on kõik läbi sositud. Siis kui maa alle mendi, siis jäi sie lahtiste karieride asi sõisu.*

Talu majades olima korteri. Sie maja, kus mina olin, on viel alles rahvamaja taga. Kaivik[5] *ostas maa ära kõige majadega, majadest saidki korterid estest*[6]*. Perast, siis kui juba ehitati uusi, siis vanad lõhuti jällä maha, kui jäid ette. Suur tüä oli küll. Küll siin on tüäd tehtud, enne kui siit midagi on saama akkatud.*

(Juhan Postima, 71 a.,
Kohtla-Järve, 1950)

[3] Ühe tööliselamu nimi; [4] *musser* (siin) 'läbikaevatud maa' (< vene мусор); [5] kaevandus; [6] = esiteks.

3. Töölesaamisest.

Alguses ma siin ei old. Perast, kui oli juba piakuntur, siis ma tuiin. Suur kuntur üäldi enne. Iga ommiku oli siis rahvas kunturi kojas. Kes uatas sääl, kes oli siis veravas ehk tiab kus tie pääl, kust nied osakonnajuhatajad tüälä tulid, et saab ühtä[7]*. Ega valitseda*[8] *saand, tegid siis enne mis tegid ja mis ammet sul oli, oli tarvis, võeti, läksid sinne, kuhu pandi. Mõni ommiku võeti, mõni ommiku ei võetud, kuda tarvis oli. Aga kõik seda karja, mis iga ommiku uatas, küll ei võetud. Suurem osa läks ikke tagasi. Võeti üks, kaks, no võeti kolm ka, kui sie ommiku ültsä võeti. Tutvus luges ju ka, said meistriga ehk kümmikuga iast läbi, — said tiada, et kiegi kuski lasti lahti, rääkisid kümmikule, kümmik siis õijendas seda asja nii, et kes sul siis oli, vend vai sugulane, saatas sõna, las tuleb tüälä. Ei old vaja käija passimas ega uatamas. Ommikute sai nähä, kui nied ülämused tulid, siis siin ja sääl siis inimesed püütsid juttule. Oli mies, rääkis paar sõna, ei old, ei teind sust väljagi, läks edesi. Läksid siis täma taga kunturi, sääl oli oma neli-viis inimest juba ies, mutku tule tagasi. Mina olin nuar poiss, ei old viel täisialinegi, kui tahin saada värstuppa poisist*[9]*. Läksin ka suure kunturi, sääl pali*[10] *rahvast ies, no uatan ka, vahin, mõni tuleb naeru nägu pias, valge paber kääs ja lähäb ambulantsi. Tõine tuleb tuskase näuga ja lähäb kohe menema, kolmas tuleb, kästi omme tagasi tulla ja nii nad marssisid seda vahet. Läksin ka sisse, kiegi ei küsind asja, akkasin siis ise rääkima, et kas ei saaks, et värstuppa tahan ja nuar küll olen. Saadeti siis värstua juhataja juure, et mine räägi, aga ega ta ei taha. Läksin siis sinne, juhataja ei old sääl. Üks vanem mõistlik mies siis õppetas mulle ka, et kui tüälä tulla tahad, siis tule ommiku vara ja püijä juhataja tiepääl kinni, kui tuleb ommiku tüälä. Akkasin siis käimä, aga mis sa iŋg käid, pime ommiku, sügisene aig, ei tunne ka juhatajada. Ei mäläta, kas neljande või viijende vuari ajal sain siis ühtä. Ei ole vaja, tule omme ommiku kunturi, agu ehk siis on, aga suurt luatust ei ole. Teine ommiku siiski läksin kunturi. Oma kümmä inimest oli järjekorras uatamas — sääl oli minusugusi nolkisid ka. Paaril ommiku olin ka esimene, aga ei võetud. Viimast siiski sain. Sinne küll ei saand.*

---

[7] kokku; [8] valida; [9] = poisiks (saava käände lõpp on murdes -st); [10] = palju.

Aga arst ütläs, et sa poiss ei kõlba. Siis, kui sain täisialisest, siis sain maa alle päävä tüä. No mis minusugune poiss sääl pidi tegema. Kümmä päävä vist olin, siis panin putked. Perast sain siis teise kohta. Jah, oli pisikene viga, arst ei võttand vasta, tie mis tahad, mene kuhu tahad. Aga elada tahid, kuhugi pidid saama. Mene sulasest. Sie oli õnnega kuas, kes sai tüälä ja sie pidi ka siis küünte ja ammastega kinni oidama oma kohta. Tüält lendamine, sie võis tulla tunni päält ja sie oli pali lihtsam kui tüälä saamine. Kui tüäd ei laijendatud, siis uadatigi ju nende asemele, kes lahti lasti. Kõige rohkem võeti karieri ja maa alle ja platsvormile naisi, aga iga tervis ei pidand sääl vasta. Elivapriku pigimehest, tuha puŋkri ja neije kohtade vahest õnnestas, mustemad ja raskemad tüäd vaprikus, aga õle mies ja võtta vasta, ütlä aiteh, et said senegi [11]*. Parema kohtade päälä läksid inimesed nii, et ei tiagi kuda. Tõine asi, kui oli läbisaamine nii ia, võeti platsipäält ja pandi parema kohta. Aga nagu kunturi, — no paljukese sääl neid ammetnikkusid oli ja kui ka viimasel ajal oligi juba rohkem, no sinne ei üäldud küll võõrale, et koht on vaba.*

Kõige rohkem luges ikka tutvus. No suure mehega, nagu juhataja ise ja intsiner ja osakonnajuhataja, neijega oli küll raske tuttavast saada, aga lihtne kümmik, senest aitas ka mõnikord, meistrist maksa rääkidagi. Ja eks sie tuld sellest ka, kuda nied veiksemadki ülämused jällä piapugaritega [12] *iad sõprad olid. Kui olid ikka vaenujalal, ei võetud kuuldagi, mis talle rääkisid vai keda sokkutasid tüälä. Inimesi oli ju nii palju pakkumas, valitseda võis, võeti keda taheti. Ükskord oli niisuke lugu, mies sai pinsiinivapriku ülämaga ühtä, meistri kaudu oli saand tiada, et võetasse üks mies juure. Räägib ülämale ja üläm ka nõus, käsib tulla omme ommiku, et ma annan paberi ja lähäd kunturi ja üläomme tüälä. Mies lähäb tõine ommiku, üläm ütläb, et ma sain uue. Aga midagi ei old parata.*

(Jaan Karu, 45 a.,
Kohtla-Järve, 1950)

[11] = sellegi; [12] peanorijatega, s. t. suuremate ülemustega.

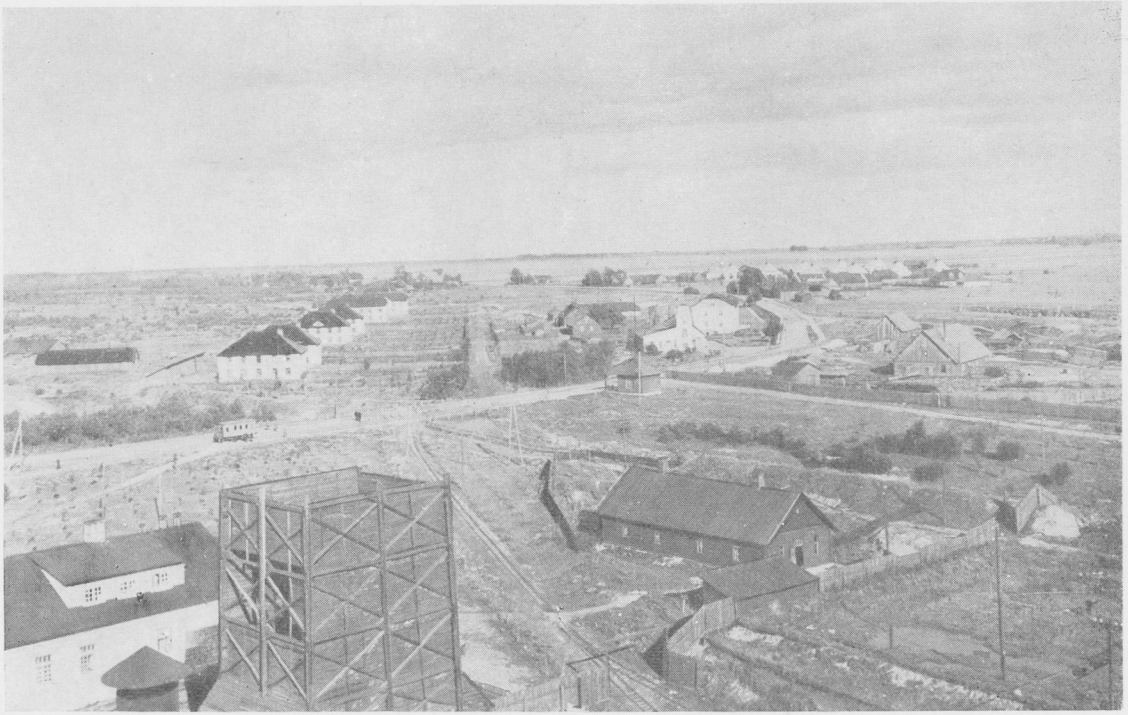

ENSV TA Ajaloomuuseumi fotokogu

Kohtla-Järve üldvaade 1933. aastal

ENSV TA Ajaloomuuseumi fotokogu

Vaade lahtisele karjäärile

4. Esimesed ehitised.

Kõige enne, kui kaivik tüälä akkas, ehitati üks pisike kuntur, kus akkati tüälä palkama inimesi. Üäldi „Kase kuntur". Kase õli üks üläm kümmik. Siis tehti Sameli talu karjalaut vai sara, mis ta oli, sellest tehti siis rahamaksamise paik. Sie kutsuti „Tolguvi saal". „Kase kuntur" tehti ka Sameli majast. Piedrovitsa talu majast ja aitadest tehti siis naistele ühüskorterid. Kõiki seda lobudiku kutsuti „Must Kass". Siis ehitati üks perekonnakorteritega puust maja „Viktuarija" Kohtla-Järväle ja Kohtla-Järvä ja Kohtla jaama vahele kesk einamale jällä üks puu maja perekondade jaust, sie ristiti „Naissaar". Talud osteti ära ja siis nied majad ja laudad ja aidad, mis sääl pääl olid, nied siis parandati ja tehti riŋgi kunturitest ja tüäliste korteritest [13]*. „Naissaar" ja „Viktuarija" olid esimised, mis uued ehitati.*

(Jaan Karu, 45 a.,
Kohtla-Järve, 1950)

5. Rajoonide nimetused ja nende tekkimine.

Siis, kui kaivik juba suuremast tüälä akkas, siis akkati majasid juure tegema. Siis ehitati ports puust majasid ja kualimaja ja pandi siis nimest Kualiküla. Siis tehti viel puust majasid, sie õli siis Lilleküla. Sie nimi pandi sellest, et sääl kasvatati palju lilli — igal korteril oli tükk aja maad. Kolmas ports puu majasid ehitati Lilleküla juure kohe, sie õli Sikkupill. Sie nimi tuli jällä sellest, et sinne sigis inimestele palju kitsi. Siis kui lahtistest karieridest saadi juba rohkem paat, siis tehti paasist majasid. Vapriku juure tehti neli maja, kus kõige rohkem oli suitsu ja tahma. Sie on Suitsuküla. Uue kualimaja puale alla kahelepuale tied tehti Ädakülä ja vaprikust juba kaugemale Siidisukka. Siidisukkas elasid ülämad ja kunturirahvas, kel ikka siidisukkad jalas olivad. Sie oli kõige ilusam küla Kohtla-Järväl, puijestie keskel nagu nüüdki. Tüäline sinne korteri ei saand, sääl olid tähtsamad mehed. Siis ehitati viel kaks küla Pavandu ja Vaheküla. Pavandu on siit Lüganuse puale menna ja Vaheküla on Järvä ja jaama vahel. Vaheküla nimi tuli sellest. Ädaküla ja Pavandu nimed, kust nied tulid, seda ma ei tia. Pavandu

[13] = kontoriteks ja tööliste korteriteks.

nimi on küll juba vanast ajast tuntud, sääl oli Pavandu kõrts. Pavandu nimi pandi siis sene vana nime järälä. Rohkem siis enne ei old. Oli nied kaheksa küla ja „Naissaar" ja „Viktuarija". „Must Kass" on nüüd lahutatud maha.

Kõige vanem küla on siis Kualiküla ja Lilleküla ja Sikkupill. Nied kolm on kohe jorus ehitatud. Siis Suitsuküla ja Siidisukk ja Ädaküla. Pavandu ja Vaheküla on kõige uuemad külad.

(Jaan Karu, 45 a.,
Kohtla-Järve, 1950)

6. Päevatöölised.

Nüüd on tüä tükkitüä alusel. Iga mies tieb kuda jõuab ja mida rohkem ta tieb, seda rohkem ta ka saab. Enne oli sedasi, et nagu karieris ja maa all oli ka tükkitüä, aga suuremjagu oli ikke päävatüä. Üäldi platsi mehed. Sie oli sedasi, et igal suuremal vaprikul oli oma plats. Elivaprikuplats, pinsiinivaprikuplats, rahvinatsijuaniplats, vie-eraldajaplats ja siis viel planierimisetüälised, mehed ja naised. Neije platside pääl olid siis platsi mehed, iga platsi pääl oma krupp ja nied olid siis päävatüälised. Neil oli kindel palk, palju nad siis tunnis said, kas nad siis tegid sääl midagi vai ei. Sie oli niisuke koristamise tüä ja nokkitsesivad, mis kättä said. Ja igal suuremal platsil oli oma meister. Veikema platsi mieste ülä siis jällä valvas selle vapriku, kelle plats oli, selle vahetuse meister. Kui siis tuli kiiret tüäd, nagu pinsiini, elide ja pigi laadimine vaguni, siis kaubeldi sie tüä tükkiviisi. Meister ütläs, et vot, vagun maksab niipalju ja tehke ära. Aga muidu oli päävatüä. Ja siis oli ka viel tükkitüä, kui juhtus kustki linnast autu tulema ja tahi [14] *eli vai midagi. Aga neil inimestel, kes puhastasivad vapriku platsi ja planierisivad, neil tükkitüäd ei tuld. Pottsepad ja niisukesed mehed olid ka tükkitüälised. Siis nied platsimehed tulid ommiku kõik kokku ja meister muidugi siis andas igaühälä ka ikke midagi teha. Aga iga platsi miestel oli siis kusagil nisuke koŋkar* [15]*, kus suurem ülämus ei käind ja ei tiand tulla. Ommiku siis igaüks vahtis oma tüä järälä, mis teha tuli ja vajus sinne. Sääl siis istusivad ja suitsetasivad ja lorisesivad siis juttu. Vahel tuldi siis üksaaval tüäjuure, koppiti vai kaivati nattuke ja jällä tagasi. Ja kui ei old midagi varjulist kohta, siis mendi vapriku sisse ja kordamüädä üks pidas siis vahti, et suu-*

[14] = tahtis; [15] nurgatagune, varjatud või kõrvaline koht.

rem koll [16] *ei tule päälä. Kui meister vai kümmik oli ia mies, siis oli platsimiestel ia elu. Meister kihutas siis õigel ajal mehed lagedale, kui oli suuremaid saksu tulemas. Tehti ka sedasi, et üks-kaks miest korraga olid lagedal midagi kobistamas. Selle-iest pidid mehed aga palgapäiväl meistri mieles pidama. Ja siis oligi sedasi. Kui tuli platsile uus mies, siis kõigepäält vahiti, mis mies sie ka on. Ja kui sie mies neile ei mieldind, siis räägiti meistriga kokku ja meister pani juhatajale ette ja mies lasti lahti. Ja kui ka lahti ei lastud, siis sie uus pidi selle platsimieste iest tegema ja meister kihutas täda ühtä valu taga. Teised mehed istusid päävad otsa ja rääkisid juttu, aga tämale meister aga otsis tüid. Aga mis sa teha said. Läksid kaibama, anti sulg* [17]*. Uusi oli tulemas küll ja küll. Ja sie tuli sellest, et kui sa meistri ei määrind, pidid tegema tüid nagu vana elajas ja kõige mustemad tüid anti sulle ja paha olid pääläkauba. Kui aga tahid meistriga ia olla ja tüälistega ka, siis esimine palk pidi minema liikudest ja kolm-neli palka tagand järälä. Ja ega siiski saand neid unestada: iga palga ajal tuli ikke konu teha ja meistrile topka lõuga viskada* [18]*. Siis akketi sust pikkapäälä niisama lugu pidama nagu vanematestki miestest. Ja mida rohkem sa meistri jõutsid mieles pidada, seda kergemb sul siis õli ja seda ruttem sa ka siis tõusid kõrgemale. Ja mida rohkem sa tõisi tüälisi juatada* [19] *jõutsid, seda rohkem sulle õppetati neid nõksusi ja vigurid, mis neil olid, kas siis tüäga vai siis viilimisega. Ja tüäjuures on juba tähtis, et sa neid nõksusid oskad, ja kui ikka juba lükkäsid suure raspliga, et enam ei viilind, siis ka võisid üälda, et ma õlen nüüd õppind platsi mies. Kui võttama näitusest täijä vaadi vieretamine. Sie tüä on kerge, kui sul nied nõksud on pias, aga sa tappad enese viimast maha ja nääd irmsa vaiva, kui oma tuare jõuga tahad seda teha. Nii on ka ütläma kärrutamine, laadimine, et rindude alust ei venita, et kärru lauapäält maha ei viere. Igal tüäl on omad pisikesed nõksud ja milla sa nad õppid, kui keski ei õppeta.*

Aga uus tüäline ei saand ju seda palka, mis vana sai, ja igaühäl ei old võimalik määrida. Siin oli küll sedasi, et kui tegid palgapääval meistri ja tüäliste nenad elisest [20]*, siis oli läbisaamine ia. Ja siis juhtuski niisukesi asju, et oli kuhugi parema kohta vaja üht miest, meister pani ette ja olidki sies ja platsile tuli jällä uus. Egas muidu,*

---

[16] s. t. suurem ülemus; [17] s. t. vallandati töölt; [18] s. t. tuli meistrile viina osta; [19] = joota; [20] s. t. kui ostsid neile viina.

mõni oli aastaid juba platsil tüül ja kuhugi parema kohta ei saand, aga mõni oli paar-kolm kuud ja sai kohe.

Päävatüälise elu oli kõige aja nagu üks juaks kellegi iest, siit nurgatagand vahtis üks, siit vahtis tõine. Õhta olid ikke kaelasuaned aiged.

Ligidalt inimesed, kui ikka enne õhtast vilet koju ei saand iivada[21]*, ei old sie enam arilik asi. Üäldi, jäin vilevahele. Vilevahelejäämisest kutsuti küll seda ka, kui ommiku ei jõutud enne vilet tüä juure. Talvel üäldi jällä, et tie tüäd ja külmäta, süä ja igista, et tüä ei tie suaja, aga süämisega tuleb palav.*

(Jaan Karu, 45 a.,
Kohtla-Järve, 1950)

7. Tükitöölised.

Tükkitüälised olid jällä omaette mehed. Nied valitsesid oma kampa ikka tugevad mehed, et kõik ühtviisi tegid ja kiegi sarve ei vedand[22]*. Olid laadijad ja müüritegijad, tegivad ahjude alusid ja korssna jalgu. Nämad meistrist ja kümmikust suurt ei ualined, rapsisid elu iest niikaua kui väsisid, siis puhkasid vähä ja läks jällä lahti. Naerasid platsimehi, et on kui päävavargad.*

Karieris aga ja maa all tuli tõine jutt jällä. Sääl olid jällä nied mehed, kelle anti paremad tükkid kättä ja kelle ei antud. Kõige enne olidki lahtised karierid, kus nüüd on sie südalinn. Sie maa oli kõik karierisid täis enne. Kaks miest oli iga tükki pääl. Sääl said mõned mehed raha, mõned ei saand midagi, praagiti su tüä ära ja saadeti niisukuse kohta, kus midagi ei tienind. Kümmikul oli ju tiada. Kus õli kõrge[23] *karier, sääl tienis rohkemb, aga nagu metsa karier, sääl õli pehme punakas kivi, tõsta vai kühviliga. Sääl ei saand midagi, kolmas sort ühtä valu. Sie õli madal karier ka. Südalinnas, kus nüüd kohvik on, selle ies oli kõige kõrgem karier, neli sülda kõrge ja kus aptek on, sääl oli kolm ja kolm ja pual sülda kõrge. Neis karierides oli kõige rohkem esimist sorti.*

Kraana tegi enne sügava kraavi ette. Sie põhi puhastati ära ja tehti sinna põhja raudtie. Siis kraavi kaldast akketi esiga menema. Oli kahe kuni nelja süllased esid. Kaks kuni neli sülda pikk ja sülda pualteist lai. Karieri põhja pandi pukkid ja neije päälä lauad

---

[21] *iivama* 'vinnama, tõmbama', siin: 'venima, minema'; [22] s. t. ei laiselnud; [23] s. t. sügav.

ülä karieri, põigite. Maa ja musser[24] *kärrudati teisele puale kaldale. Kui esi jäi madalast, siis tehti pukkid madalamast. Vedur käis karieris pukkide vahelt. Kui enam ei saand allapuale lassa, et lauad jäid veduri korssna kinni, siis korjati lauad ja pukkid ära ja siis luabiti ülä. Esimine sort kivi oli puhas, sääl pold paat ulkas. Teine sort kivi oli vaesem, sääl juhtus olema paat sies, sie luabiti ülä, kus musser ja maa oli kärrudatud. Sordirouhka*[25]*, sie tuli sortierida, sie oli paas ja põlev*[26] *segamini, sie paas tuli luapida ka ülä. Sordirouhka oli kolmas sort kivi. Valge ilus paas läks vagunetti, selle iest saadi maksu. Aga kui aga kümmiku silm vältis*[27]*, läks sordirouhka ajal ja teise sordi kivi ajal paas ka vagunetti, et välkus. Vagunettide iest õli maks, ega üläluapimise iest midagi ei saand.*

Kui kõik said oma esid vai tükkid nied kutsuti, kui kõik said põhjani võetud, siis tõsteti tie jällä edasi kalda puale ja karier jäi nüüd laijem, nüüd kärrudeti ja luabiti musser ja maa ülä tie karieri, nõndat siis täideti järk järgult karier taga kinni ka. Kraavi kalda müäda mõõdeti iga paarile oma tükk kättä, palju siis inimesi oli, nii kaugele tuli mõõtada. Siis pandi pukkid ja lauad jällä tagasi ja akkati uut esi võtma. Tied olid viletsad, mõnikord oli terve kive roŋg ümbär ja vedur ise ka tielt maas. Siis tuli appi menna, sie oli jällä aja raisk, senest maksu ei saand. Sie karieri vedur kutsuti siis Järvä suss. Kui mõni jäi oma esiga maha ja teised kõik said valmis, siis pandi kari mehi sinna tükki päälä ja tasu jagati kõigi neije vahel ära. Seda kõige rohkem kartsid, iga paar püüdas ikka nii ruttu kui sai, et teistele jalgu ei jää. Sie oli raske tüä, mitmed ropsisid sääl endasid vigasest. Talvel oli kõige ullem, maa pani jää[28]*. Siis kui sordirouhka kord tuli vasta, siis tehti õhtate eside päälä tuled maha, sordirouhka päälä, et üäsi ei pane liiga kõvast jää. Sordirouhka on paega segamine, sie ei lähä põlema. Siis tinamendiga*[29] *ei lastud. Kui tuli suur kivi vasta, siis lasti seda ühtälugu allapuale kuni karieri põhja ja nied siis lõhuti purust, muidu jäid tie ette, kui tie tõsteti edasi. Sedasi siis tehti karieris tüäd. — — —*

Karieri sai tüälä kaunis ruttu. Sinna võeti rohkem ja sääl oli nii, et sääl tuldi ja mendi. Igaüks ei teind sääl läbi. Igaühä pia ei kannatand kärrutadagi sääl oma kolm-neli sülda kõrgel ülä karieri.

---

[24] vt. seletus lk. 10; [25] *sordirouhka* 'sorteerimist vajav põlevkivi' (vene сортировка); [26] põlevkivi; [27] s. t. kui kümnik ei pannud tähele; [28] maa külmus, jäätus; [29] = dünamiidiga.

Kitsad lauad olid ja nied nõtkusid ka viel. Mõni sai surma ka, tuli kõige kärruga ülävält alla. Kes juba tias, lasi aisad lahti, kui kärru akkas langema, kärr tuli karieri põhja, et pilpad taga. Ega allgi kiita õld, kes aakisid. Alati pidi üläs vahtima.

(Jaan Karu, 45 a.,
Kohtla-Järve, 1950)

8. Laadijad naised.

Suss tõi siis nied vagunettid karierist platsvormile, sääl siis naised laaditi vagunite[30]. *Piene kive vaguni pääl õli kaks naist ja esimise sordi pääl neli naist ja ekstra pääl kuus naist. Naised tulid ommiku tüälä, suve aig kui õli, jakk igaühäl seljas, panivad nied maha. Mõned naised läksid kümmiku juure ja näitasid kääga, kus neije jakk maas õli. Kümmik tegi siis asja, ulkus ka neije jakkide juures, viimast istus ühä jakki juure maha, võttas jakki taskust soru omale põue. Läks senega välja käiku vai kie tiab kuhu, vähä ajapera tuleb ja kõkketab ise, jua sarved suajad. Siin õli, kui mina sääl õlin, üks Tetres. Nied naised, kel midagi tuua ei läbänänd, nied ikke naereti*[31], *et tetre jua kutrutab, kui tuli jua silmad krillis.*

No karierist tulid vagunid ka ninda, kuda laaditud õlid. Siin vagunettis õli esimine sort, sääl õli tõine sort, kolmandes õli siis kas sordirouhka ja kuda õli. Karierist õlid paar miest ka kaasas siis tühändammas. Kümmik siis, et vot, tühändaga esimine sort siije, tõine sort siije, sordirouhka siije maha ja mehed tühändeti ja mendi menema[32]. *No eks kümmik tiand nüüd. Üttäl kõhe sene kruppile, kust viina sai, et teije siije esimise sordi päälä ja teije sinne kolmande päälä. Nied kruppid õlid kõige aja ühäd. Õli üks kuuenaise krupp, sie õli alati üks. Siis õlivad neli naist kruppis ja kaks naist kruppis. Kui ei õld esimise sordi laadimist, siis tehti esimise sordi krupp kolmest vai sie ekstra krupp, kus kuus naist õli ja esimise sordi krupp pualest. Kui sie tüä valmis sai, siis mendi jällä oma kruppi tagasi. Jua lõunepaiku kümmik istub jällä ühä jakki juures ja kobab taskust ja torkab põue omale. Ega siis viina üksi tuadud, sääl õlid munad ja võid ja vorstid ka ikke saguskast.*

---

[30] naised laadisid vaguneid; [31] need ikka naersid; [32] mehed tühjendasid ja läksid minema.

ENSV TA Ajaloomuuseumi fotokogu

Laadijad naised

Platsvormil õlid päivätüälised ka. Nied siis puhastasid tied ja planierisivad seda platsi. Järvä küläst käis kaks naist päivä tüäs. Tihti päälä sai nähä, tulivad ommiku tüälä, tõisel õli pualtuap viina põues ja pakk ja tõisel jällä sorukouhka[33] *ja pakk. Salamiste siis torgeti kümmikule õlma. Ja siis sie õli iga päiv. Tulivad ommiku tüälä, vahtisivad vähä aig riŋgi ja kadusivad. — — — Aga siis sai vahtida, kui mõni tõine naine läks kuhugi vällä ja jäi vähä kauast, siis kümmik kisendas ja sõimas, mis irmus, vahi, et kallale tulemas. Aga neije kahe naisele üks must ega valge ei lausund, kas nad tegivad midagi vai ei tehned*[34]*. Aga nüüd eks naised kurjad nähnäd*[35]*, et tõine tuab ikke pualtuapi kõrraga ja tõisel on jällä sorukouhka ja tõine naine õli ka pikkemb ja tõine õli lühämb, eks naised põrgulised ristindki neile ka sene pikka naisele pualtuap ja lühükesele sorukouhka. Ja õlivad näväd*[36] *nindakaua, kui mina sääl tüäl käisin sie kaheksa aastat, mutud nime neil ei õld kui Pualtuap ja Sorukouhka. Ja naised tiasivad ise ka, neije kuuldes üäldi, aga ei neije asigi sie õld. Mis neil, kui aga said vedeleta. Ja ega sie suvel üksi õld, talvel siis jällä torgeti pudel kuhugi vahele ja üäldi kümmikule, et mene võtta nüüd vällä ja ise jällä mendi kuhugi suaja nurka. Aga midagi teha ei õld, küll neil naistel õli südämäd täis ja kriuksutasid ambaid, midagi. Ninda õli siis laadijutel ka. Iga õhta siis kümmik õli ninda sopsus*[37]*, et aiva taarus. Noh, saivad nied vagunid täis, tõised laaditi*[38] *kolmat sorti, näväd ekstrada, tulivad uued vagunid ette, kümmik, et teije laadiga nüüd siis neljakeste esimist sorti, nied laadivad nüüd ekstrada. Kaks naist tuleb säält neile appi. Pani nied jällä laadima ekstrada, kelle jakkitaskust pera sai pudeli kättä. Ja ninda sie lugu käis iga päiv. Minu kruppis õli kaks naist, meije ei saand ilma pääl muud kui laadisimma aga sordirouhkada. Mõnikord siis, kui tuli pali ekstrada, et võeti sinne kruppi avist*[39]*, kus neli naist õli, siis saima tienida, aga seda juhtus ninda arvast, et võib-õlla suves neli-viis kõrda. Kõige aja mutku pane aga sordirouhkale taga. Ja senega ei tienind jua midagi. Näväd aga käisid riides nagu mõisa virtinad ja pühädä ajal siis kümmikud mõjal ei istunedki kui sääl.*

Vagunid õli vähä, mõnikord tuli uatada pual päivä kui mõni tuli. Siis, kui tühü roŋg tuli, siis naised juasti vasta ja üppäti[40] *treppi päälä ja siis rippusivad sääl, et saavad sene vaguni omale.*

---

[33] veerandtoobine pudel viina; [34] = teinud; [35] = näinud; [36] = nemad; [37] purjus, vintis; [38] laadisid; [39] = abiks; [40] jooksid vastu ja hüppasid.

Aga kui kümmik nägi, et nied naised jäid ilma, kenele tämä tahi andada, ütläs kõhe, et las sie vagun saab neile. Vagunid rohkemb ei õle, teije meŋga päivä tüä, kui õli puale päivä ajal. Aga kui õli õhta iel, et parajast õles jõudand viel üks vagun täis laadida, siis võttas vaguni vällä ja saatas kodu naised. Ja päivä tüäst jällä. Ei muidu päivä tüäst laadima saand, kui ei määrind. Ja ega sie määrimine õld siis ninda sama, et õstasid ühäkõrra ja veid[41] *ja õligi rahu. Paar kõrda veid ja siis kui nägi, et enamb ei tuld kompsuga, küsis, et omme katsu tuua. Ja kui ei tuand, no siis tiasid küll, mis siis tegi suga. Siis kühvälda seda märgä ja sodist kive ja ädä kääs, et ei saa päivä palkagi kättä.*

Suured lamakad tuli tuua süülis[42] *vaguni. Siis tehti ninda, et ümbär servide ja nurgad lauditi suuridega ja kesk vaguni luabiti kühvliga pienema, nindat kesk vagun jäi ikke arvemast pandud kui servad ja nurgad. Aga siis kümmik käis vahtimas, kuda on ka pandud ja kes tämälä ei muistand*[43]*, siis neilt õtsis vigu ja kisendas kui pääräline. Aga kes aga tädä määrisivad, sinne vaguni juuregi mitte ei mend*[44]*, kasvai õles jäätud vagun keskelt tühjäst uapis.*

Siis õli viel sedasi, et neil miestel, kes tulid vagunettidega karierist kaasa appi tühändama, neil õlid ka omad sõprad. Ja neijega õli ka kokku tehtud ja sõnast, et tühändaga esimine sort ja ekstra meije vaguni juure maha. Aga kümmikul pidi ka tiada õlema, ega muidu kümmik ei õles last vai õles andand vaguni tõistele. Aga nied mehed siis vaesekesed jällä tõiste naiste kääst saivad, miks neije vaguni juure ei tühändand. Siis kui menema akkasivad, siis karjuti viel kaugele maale järälä. — — —

(Olga Kruusik, 63 a.,
Kohtla-Järve, 1950)

9. Ajutised töölised.

Sie Kohtla-Järvä on näind mitmesugust rahvast. Suvedel on siin käind isegi Tartust üliõpilasi. Ulkusivad õhtate, tudeŋgimütsid pias nagu topsikud. Poissmeste korteris elasid, tulid kuust ja

---

[41] = viisid; [42] = süles; [43] kes teda meeles ei pidanud, s. t. temale viina ei toonud; [44] = läinud.

kahest. Olid karieris, maa all ka, saivad siit omale raha, läksid sügise Tartu tagasi. Ja on neid ka old, kel on ülikual läbi tehtud, on maa all tüäd virutand teha, kuhugi parema kõhta ei saand. Jah, rääkisid omavahel, ulkusid õhtate ja rääkisid saksa kielt, meije inimised vahtisid kui ime kometid.

Talvel käisid talumehed väikemaamehed obustega vedamas ja karierides, suvel tegid oma põllutüäd ja sügise tulid tagasi. Naisedki käisid karieris külast miestel abist. Sie ei õld lubatud, aga pual salaja. Kümmik muidugi tias. Tallina poissisi käis siin, Narvast käidi, Petserist käisid tütrikud laadimas. Mõned tulid ja pruavisid ja läksid tagasi, mõned jäidki siije elama ja tüälä. Igast kandist on siin käind inimisi. Popside pojad ja tüträd tulid raha tienima, tulivad jõukamadki peremeste pojad ja tüträd. Nied siis tulid saama taskuraha, viinaga ja lihaga ennast siis ikke kõrgemale uppitama. Mõni tahi, mõni ei tahand, õli oma paar kuukest ja kadus menema, mõni tuli vaesuse perast. Mõni oli kaitseväätienistuseni kuski sulasest, sai lahti, tuli tüälä. Kel õli õnne sie sai, kel ei õld, sie ei saand, kaua sa ikka uatad.

(Jaan Karu, 45 a.,
Kohtla-Järve, 1950)

10. Arstiabist.

Kui sie tüä siin päälä akkas, siis tuli üks arst ka siije. Rinne oli ta nimi viel, doktor Piip kutsuti, alati oli piip ambas, kas siis põles vai ei põlend, aga ambas oli. Pidi olema niisuke mies, et kui jäid aigest ja läksid ka arstile kurtama, siis rahvas loravad, et kui said uksest sisse, siis küsis kohe, mis viga on ja kui tämä laua juure jõutsid, siis torkas tähä juba pihu, et mine nüüd. Kui kurtsid, et pia valutab, siis kirjutas asperiini, ja kui ütläsid, et kõht valutab, siis kirjutas kastorkat. Üks tõine vedel rohi pidi ka viel olema, kümmä tilka tuli võtta kolm kord päävas.

Kui said nii raske tüä, et kudagi ei jaksand teha, õlid kas põdura tervissega vai olid nuar, et põld tüäd teind, pruavisid kolmneli pääva, ei jaksa, aga mis nüüd teha. Kui ütläd kümmikule, et ei jaksa, saadab su menema. Siis tehti sedasi, et mõeldi üks tõbi ja mendi Piibu juure. Kui pali küll kihutas tüälä tagasi, aga mõnikord jäi uskuma ja andas üks nädala päävad. Sai sie aig

läbi, tämä asemele oli võetud uus, pandi tõise kohta tüälä. Mõnikord tehti sedasi. Aga mõnikord said vana tüä jällä tagasi, siis olid kahju saand. Aga kõik nõksud ja vigurid pruaviti ikka läbi.

Kõige suurem irm oli aga sie, et kas nüüd arst laseb tüälä. Nüüd on siin passitud ja tüälä võetud, aga kas Piip lubab. Aga iga pisikese via pera praakis ja ei last tüälä.

(Jaan Karu, 45 a.,
Kohtla-Järve, 1950)

II. SAARTE MURRE

TALURAHVA ÜLESTÕUS VON SENGBUSCHI VASTU KARJA MÕISAS AASTAL 1905

Kogunud A. Toomessalu.

1. Üldiselt.

Nõùdjad niŋg mõìsas käìjad olid Karja valla külade puumaa[1] *peremehed, kellel suured kohad olid, niŋg reńt oli koletu kallis, pole suutn maksa. Oliks*[2] *selle rendil siis aru, seitse-kaheksakümmend rubla oli aastas koha ịịst äe maksa. No kust sa iŋg selle kaevad. Sịị, mis sa müüsid, oli odav. Mis sụụl ega aasta müüja oli. Lehm maksis seitse-kaheksa rubla, vilja vakast sai kaks rubla. Siis korja rendi raha. Sịị oli täis suìlisel köva palk mõìsast, kui ta poole renti selgeks tị̀nis.*

Selle rendiga mõìsnik imes selle puumaa mehe nii tühaks, et sụ̀ụ̀le[3] *äi jäen änam miški. Reńt tuli maksa, kas veta silmast vei körvast, seda äi küsitud. Jähi võìgu, siis ööti sind koha päelt äe. Veta oma perelaps niŋg juribäst*[4] *ole kadun. Poleks mitte nii suurt renti oln, siis poleks sịị elu nii ull ka oln.*

Sịị irmpsa suure rendiga inimeste tühaks imemine, sịị selle Karja meiste mässugi va Pussi vastu üles kihutas. Inimeste elu läks nii raskeks, et poln änam võimalik elada. Rendi kụụrm tahtis jalust maha vetta.

Akkasid siis ka nõu pidama niŋg oma inimese õìgusi taga ajama. Arukamad mehed akkasid juba viijenda aasta kevade rääkima sellest, et meil on reńt ikka irmus kõrge, teistes päris vaìdades on vähem. Me pịame Pussile anma nõüdmise, et ta

[1] (jõukamate) talude; [2] kas oli; [3] = sulle; [4] = jüripäevast.

meite rentti ka vähendab, muidu me änam elada äi saa. Sii jutt käis siis selle sui läbi. Kus peremehi tüki kaks kolm kuus juhtus olema, ikka oli rendi asi arutusel.

Kõige selle asja piamiis ning suurem tegelane oli Pammast Kane puumaa rentnik Riidu Mets. Ta oli nuur ning terase vaimuga tugev miis. Ta seletas teistele, et siis meite elu paraneb kui me saame mõisalt rendi kergendust, seda tuleb meil nõuda ning meitel on õigus seda saada[5]*. Ning meitel tuleb kord ka saksa söödikud oma abult*[6] *tükkis*[7] *maha lüüja ning olla ise oma peremehed!*

Mets käis köikide Karja valla meistega nõu pidamas, ta julgustas köiki: „Mõisnik piab järge anma, kõiser on inimeste nõus!"

Sügise puule sii asi läks ikka valjemaks. Mehed akkasid juba küla kupja juures õhtuti kuus käima, nõu pidamas. Ajla mehed käisid kuus küla vahel Alli rihaltse oisas. Ma ise nägi neid säel nõu pidamas. Ikka küla viiti[8] *käisid kuus. Söukest*[9] *mütme*[10] *küla kuus olemist ma pole mitte kuuln näin sii*[11]*. Neid kuus käimisi piiti salaja, kes neist veis välja teha. Oiti, et ärra aisu ninase äi saaks.*

Nõu pidasid sii seitsme küla mehed. Purtsa, Tiitsuotsa, Pamma, Koiduvälja, Nõmme, Naavaaru ning Ajla. Pidasid nõu ning tegid nõu viimaks asjaks ka. Aega küll vettis, aga vanasõna ütleb: „Mis pitkalt tuleb, tuleb tulusasti!" Kui seda asja juba küll oli arutud, siis aketi kirja tegema, mis mõisas ede[12] *lugeda. Polnd jälle söukest miist kohe leida, kes kirja valmis tiib. Ühed äi oskan seda teha, teised kartsid seda teha. Viimaks siis Purtsast Ansu Mart tegi selle kirja valmis ning lubas mõisas ede ka lugeda ning luges ka. Mart oli tark miis, ta oli kihelkonna kooli lõpetan ning tuli sellega east toime. Mart kirjutas kirja valmis, küla mehed kirjutasid nimed alla.*

Niid[13] *oli nii kaugel, et mõisa minemise päe tehti kinlaks. Sii oli üks talvekuu akatuse päe, kuupäe pole änam miiles, aga nenda oli, et mõisa sulised olid lahti.*

Küla kupjad tegid meistele täeiavaks, et millal mõisa minemine on. Seda päeva piiti salaja nende iis, kes poln asjaga mitte nõus. Kardeti, et räägitakse Pussile ede. Ning üks kurat oli ikkagi aisu vana ninase viin.

---

[5] = saada; [6] seljast, õlgadelt; [7] täiesti; [8] = küla viisi; [9] = sihukest; [10] = mitme; [11] = siin; [12] = ette; [13] = nüüd.

ENSV TA Etnograafia Muuseumi fotokogu

1905. aasta revolutsioon. J. J õ e puunikerdus

2. Mõisa minek.

Selle oomiku, kui sịị mõ̀isa minemine akkas, olid mehed vara kä̀imas, mo isa läks juba koi̇̀tus äe. Siit Purtsa mehed läksid kõik sel̀tsis. Läksid üheteise juurest läbi, et ikka sel̀tsi sai. Siit läksid Tiitsuȯ̀sa, Tiitsuotsa mehed tulid jälle, siis Pa̓mma, Koiduvälja, Nõmme mehed ụụ̀tan Kõutsi juùres. Naavaaru mehed tuln Kalgu juùres ka vịịl sel̀tsi. Siis oln juba suurem jägu käe. Mets julgustan mehi te̓rve tịị: „Kui mei̇̀te nõùdmisele vana Puśs vaš̀tu äi tule, siis näi̇̀tame taàle oma võ̀imu. Kui taris[14]*, ma vetan ta maha, siis te̓hke oma töö!“*

Vana Puśs oli siis vịịl peremịịs, sịị oli alati li̓nnas, nụụr oli kodu, kes asja rois[15] *pidas. Noorele oln juba puigatud*[16]*, et mehed mõ̀isa tulavad. Jäen mịịs oma minemisega iljaks. Oomiku oln ämarik, kui mehed Kuiva jõèle jõun. Puśs tuln parajasti Kuiva jõe rummi*[17] *päel meistele vaš̀tu. Kahe obuse ratastega*[18]*, vana rouva ka. Tahn ịịst äe mi̓nna Äi̇̀kla mõ̀isa. Mehed vetn*[19] *kohe teise ki̓nni, tụụn mõ̀isa tagasi.*

Puśs seletan küll, et tämal pole midagi teha, kõik on isa teha. Aga sest pole miski oolitud. Küll oln raš̀ke mõ̀isa tagasi tu̇̀lla, aga ikka pidan tulema, poln mehel parata mi̇̀ski.

Purtsast Tämba Aado, siis Tiitsuotsast Tiitsu Jaen ni̓ng Mets nịị pannun siis vịịl Aȁla. Teised läin Pussiga mõ̀isa. Aȁla mehed oln kõik küla vahel kụụs, oln ösna tulemas. Teiste sõ̀nna tulemine julgustan vịịl mehi, kohe aketud tulema. Suurt ju̇̀lgust tunnun kõik ikka Metsast.

Tuln mõ̀isa, teised oln Pussi õ̀mber mõ̀isa õùves. Seda pole änam kuš̀kile laš̀tud, siis ˬta oleks äe ka jụụsn, kui ˬnad oleks ta vịịl kuš̀kile äe lasn.

Vana rouva sịị pannun kohe saùna, kui oli mõ̀isa saan. Seda pȯ̀lla[20] *säelt keš̀ki kiputan*[21] *ka mitte. Sõùkse va lolli naise lotakaga kut sịị*[22] *oli, pole kessegil*[23] *tegemist oln ka, ta oli ju ụụrt*[24] *puru lol'l. Pailu sịị vana Puśs targem oli, sịị oli ka pịast pörun. Aga nende poeg nụụr Puśs sịị oli küll päris tark ni̓ng egatepidi arusaàja mịịs.*

---

[14] = tarvis; [15] = trois 'korras'; [16] teatatud; [17] = trumm 'sild'; [18] vankriga; [19] = võtnud; [20] ei olevat; [21] liigutanud, puudutanud; [22] = kui see; [23] = kellelgi; [24] kohe, päris.

Oln siis juba lai valge, köik mehed oln kuus ka. Siis Ansu Mart vetn kirja käde[25]*, astun teiste sjast välja, Pussile lisemale*[26] *ning lugen taale nöudmise kirja ede. Puss kuulan kirja äe ning ütlen: „Minul äi ole teitele midagi lubada, ma äi ole mõisa peremiis, mõisa peremiis on minu isa. Ma tjan, et ta lubab teitele seda, mis säedus lubab, ning mina luban ka seda, mis säedus lubab. Rohkem pole meitel midagi võimalik teitele lubada.“*

Sellega oln Pussi jutt otsas, tahn äe minna, aga mehed pole viil luban. Mehed nöun üksmiilselt, et ta piab renti alandama. Seda Puss äi luban. Nöudmine läin meiste puult ikka valjemaks. Puss akkan juba arvama, et ead järge täna äi ole. Tahn äe joosta, pannun kuivatise repist üles, mõtlen, et sii uks pidan lahti olema, oleks esi uksest sisse saan, siis ta oleks tagu ukse kaudu meisa juusn. Aga kuivatise uks oln jälle lukkis, polla sõnna sisse saan. Mehed oln ikka järges ka õhtejuuni[27]*, et mitte käest äe lasta minna.*

Mehed oln järges agarad küll, aga nenda kut oli kuivatise ukse iist ömber pöörn, aru saan, et sii kinni on, nenda tali[28] *pintsaki maha viskan seljast. Selle sammu pintsaki maha vetmise aegu vetn pöuve tasust püstuli ning lasn uurt meiste sega*[29]*. Nenda kuda esimised paugud olid käin, nenda Viilu Aado kukkun. Ajan ennast korra viil kükakile, et püsti töusta, aga pole änam saan. Vaatan ömber ning ütlen: „Vennad antke tugevasti!“ Neid sõnu üteldes ta vajun korisedes kägarase kogu*[30] *ning oln valmis. Sii alles ajan mehed vihaseks, et üks nendest juba surma saan.*

Mets oln kohe oma lubadust täitmas, oln esimine, kes Pussi selga kargan, et maha vetta, aga jõud pole päele akkan. Tämba Aado ning Kordi Juhan oln ka Metsa abis, aga kurati tugev mii oln, äi ole maha saan, ikka raputan mehed kallalt äe. Seisn püsti, käsi oln püstuliga ülal ning lasn. Taal oln pailu pauguline suur püstul. Korra Kordi Juhan saan käe püüse[31]*, et püstulid äe vetta, nenda lasn selja taha. Kuul läin Juhani palitu ölast läbi, ihu jäen terveks.*

Aga siis Pammast Matsi Juhan oli saan teisele rataste kartsaga[32] *pia äsada*[33]*, siis kukkun maha, pia oln luhki. Aga siis*

---

[25] = kätte; [26] = ligemale; [27] vahetpidamata; [28] nõnda ta oli; [29] lasknud kohe meeste sekka; [30] = kokku; [31] = peosse, pihku; [32] vankriredeliga; [33] pähe lüüa.

mehed olid teda parkima akkan alles. Nii kauva annun, kut elu märgid oln täijesti kadun. Tämba Aado oln viil viimaks põliti[34] *selgas ning tagun. Teised akkan juba Aadod kiilma. Et jäta niid järge, ta on juba surn. Surnu peksmine on meile juba patt! Aado tõusn, pühkin otsast igi ning ütlen: „Looma peksmine on patt, aga mõisnik, kes selle on äe tiinin, selle peksmine on au asi ning seda kuratid veib nii kauva tümada, kut ais kallalt äe ajab!"*

Siis aketud oma surma ning aavata saan seltsilisi vaatama, kui sii suur peksu tuhin möödas oln, enne poln öhegil aega teisi vaadata. Viilu Aado sii oln juba päris kangeks tõmman. Aadost pireke[35] *iimal oln Ärma Jaen maas, sellel oln viil pireke inge sihes, oigan ning korisen. Liiva Jaen sii oln maas, sellel oln kuul köhust läbi läin, sii karjun irmsa valu käe.*

Mehed vetn aavatud käde ning viin mõisa ärbli, pannun sõnna olgede päele. Tohtri abi poln nendele kuskilt vetta oln. Ärma Jaen surn sammu päeva öhta äe. Liiva Jaen sii vaene karjun säel kaks päeva ühe äelega vahetpidamata ai, ai, ai.

Nii, kesselt[36] *Puss elu vettis, olid Viilu Aado Tiitsuotsa külast, Ärma Jaen Pamma külast ning Liiva Jaen Nõmme külast. Köikidel olid kodu oma naine ning pisiksed lapsed. Sii oli sii külades tükiks ajaks üks ale asi.*

Siis kui mehed olid oma mehed äe viin säelt maast, siis olid pärast käin Pussi ka viil vaatamas, et kas on töesti surn. Pussi silm vilkun, elu märgid oln näha. Meni kahjatsen, et oli vähe antud. Aga suur viha oln möödas, löön teisele käega ning läin selle öhta mõisast minema.

Toa tüdrukud ning toa poiss nii akkan siis Pussi raavitama[37]*, pesn ta verest puhtaks ning tuun kohe padja pia alla teisele. Öhta kui oli pümeks*[38] *läin, toimetud Puss kalessi ning saadetud ta suurt tiid kaudu linna tohter Sassi juure raavimisele. Sass oli siis köige suurem tohter Kuresaares, ta oli ise ka mõisnik.*

Mõisa ärbli jäen vaeste surnute ning sureja ijst poln keskid oolitsemas. Enne kut omaksed kodunt tulid ning pesema akkasid ning riide panid neid.

---

[34] põlvili; [35] natuke; [36] = kellelt; [37] = praavitama 'parandama'; [38] = pimedaks.

3. Matmine.

Aga küla mehed oln ikka nii kaŋged ka, et on Karja möisa Puśs mehed maha lasn, pįavad saàma ka Karja möisa kuluga maetud. Nenda tehti ka. Möisa aṅdis kerstu lauvad niŋg möisa puusepp tegi kerstud valmis ka. Möisa obustega viìdi maha niŋg möisa pųųlt olid mehed matmas ka. Köik maeti ühe päevaga Piìla veneusu surnu aida.

Selajal oli Piìla kergu[39] *päel riįster*[40] *Paìvel, sįį oli kaŋgest söuke saksa meelega miįs. Tegi säel siis könet niŋg rääkis, et nįį on niid seda saan, mida nad on otsin, sįį on nende suure patu palk!*

Siis Massu oli seda kord köster, sįį oli söuke rahva miįs, kaŋgest sakste vastu. Ta rääkis jälle oma könes nenda, et nįį inimesed on oma öigusi nöudes ilma süüta surma saan! Massu läks oma könega nii kaùgele, et Paìvel akkas kįįlma. Kui jälle meni söuke lause tuli, mis poln Paìveli nina järge, siis Paìvel ütles Massule nenda pųųl tasakest: „Massu, kudas sa räägid!" Massu pole mitte kuùlma tein, rääkis edasi mis eaks arvas. Selajal oli sįį käärimine sii möisnikkude vastu irm tugev. Pailud pole neid änam kartn öhti.

Lühike päe oli, meistel läks surnu aìdas juba pümeks kui tulema said. Ųįse tulid Luulubäe möisast läbi. Möisa rehi oli just tįį ääres vilja täis. Panid selle kaudu minnes[41] *pölema. Sįį pöles köige täevega äe*[42].

Sįį pöletamine jähi sekssammuks ka. Ilistohvil poln tunnistajad. Arvan küll, et Karja mehed tegid, aga kedagi pole näin. Sįį rehe pöletamine tehti siis nenda kut käde maksuks jälle, et üks möisnik ta puhas.

Selle sügise oli sįį möisa küünide niŋg rehtede pöletamine sii pärisest. Seda öhtad oli vähe, kui pole kuskilt tuld paisn.

Paar päeva oli matmisest möödas, siis ühe ųįse pöletati Karja möisal köige suurem einaküün äe, mis köige paramad eìna täis oli.

Seda pöletamist aeti Aŋlast Alli Juhani süüks, kas ta tegi, äi tia. Aga kiñni ta sellepärast aasta Riìgas istus.

---

[39] = kiriku; [40] = preester; [41] mööda minnes; [42] = kõige täiega ära.

4. Kohus ja karistus.

Põletamised niŋg vaštu akkamised käisid õhtejuùni edasi. Süüdlaste karistamisest poln pailu juttu. Jõulud akkasid juba käde tulema. Muist Karja mehi oli juba arvamisel, et sịị kõik jäeb niisammu, seda äi küsi änam kedagi taga. Pailud arvasid, et mõìsnikud saavad varšti oma jäu niŋg pịavad puumaa meistele järge anma. Aga kõik läks teisiti naagu arvati.

Mõìsnikud äi suutn ise änam rahvale vaštu akata, nad telìlisid omale saarilt[43] *abi niŋg sịị abi tulemine vettis aèga, sellepärast venis sịị kõik nii pitkale.*

Aga näe jõuluks olid söjaväed sihes, akkas põletajate niŋg vaštu akkajate taga otsimine, veeti kiñni niŋg peksti irmpsast, ka lašti maha.

Sịị oli nääribäe järge, kui nad Pamma tulid. Ärma Sañder veeti[44] *kodunt kiñni niŋg ilma üle kuulamata viìdi Peedu toa taha põllale niŋg lašti maha. Kahestteismest püssist antud korraga. Sõñna sammuse aeti auku ka. Pärast kui asi rahunes, siis omaksed vetsid üles niŋg matsid surnu aìda.*

Sañdril pole süüd miški oln. Pätaka Juhan oli küla kubjas, sịị oli teda mõìsa tööle käškin miñna. Aga Sañder polla änam päèle seda madinad mõìsa läin. Juhan kaìban seda niŋg selle sammu pärast laštud maha.

Sịị maha laśmine ajas sii meistele kõigile irmu naha alla, kes Karja mõìsas käisid. Läks vịịl nädal mööda, poln ikka midagi kuulda. Äkist kolmekuniŋga järge tuli meistele mõìsast käsk, et kõik, kes vaštu akkamise päeval mõìsas olid, pịavad sõñna ka niid ilmuma.

Mehed käisid jälle kụụs niŋg pidasid nõu, et kudas miñna niŋg mis rääkida. Läksid siit jälle kõik seltsis. Aŋla mehed oln vịịl selle oomiku Alli rihaltse otsas kụụs. Kõigil oln raške miñna. Viìmaks Kordi Juhan tõusn püšti, tõmman palitu rae üles. Ise ütlen: „Mis ikka teha, pịab minema!“ Juhan läin juba tịị päèle, siis teised akkan üksaavalt järge tulema.

Kui mehed mõìsa saan, oln mõìsa soldaatisi täis. Mehed käsutud kohe mõìsa õuve päèle seìsma, soldaadid püssidega õmber.

---

[43] = tsaarilt; [44] = võeti.

Nenda seisn nad tüki aègu säel, siis tuln üks ölem nende ede, paber püus[45]*. Käsutan kohe: „Riidu Mets astugu välja!“ Äi pole Mets ega meni teine ennast liigutan. Kästud teist korda, siis juba mütmed aramad akkan ömber vaatama, et miks Mets välja äi lähe. Aga Mets välja äi astun. Ölem vihastan ning käratan juba: „Riidu Mets astugu välja!“ Siis juba mütmed akkan öhteteist küünars nukkidega ning ka Metsa küünars nukkidega töukama, et välja läheb. Siis viimaks Mets astun välja. Ise ütlen: „Mina olen Veodur Mets, mitte Riidu Mets, sellepärast ma äi ole kohe välja astun. Arvasin, veib olla on sii meni Riidu Mets!“*

Ölem pidan akkama Tämba Aadod vist välja kutsuma. Äkist üks mundris mees kihutan ratsa obusega ölema juure, annun[46] *sellele ühe kirja ning läin jälle. Ölem lugen kirja läbi ning ütlen meistele: „Niid lähete köik koju ning käite endiselt oma möisa tööl edasi!“*

Mehed said sest asjast nenda aru, et nii, kes välja kutsuti, pidid saama säel kohe maha lastud. Aga küll säel kirjas oli vist täede, et änam maha lasta äi tohi. Ning nenda Pussi peksjad jähid köik inge. Pärast tuli ilpsiks[47]*, et läksid oma sisemise kohtu alla.*

Nii kauva oli asi köik vagusi, kut Pussi teris raavis[48]*. Et ta päris terve oli, siis aketi ta oma käest seda küsima, ta akkas siis ise mehi kohtu käde anma.*

Pussi pia oli jo luhki ning sii oli raske aav, sellepärast äi tahetud taalt enne päris raavimist midagi küsida, sii oleks vein ta raavimist rikkuda.

Möisnikkude suur vöim oli selajal juba tümaks tehtud. Akkasid juba ise tagasi vetma. Puss pole köiki mehi kohtu alla annungi. Pia süülised ning nii, kedas ta oma kallal nägi. Mened mehed ta oli annun isegi tunnistuseks, naa — Ansu Mart ning teisi oln ka vii tunnistuseks. Matsi Juhan kes ta pia luhki löi, sii oli taal tükkis[49] *kohtu anmata jäen. Ta muidugis näe*[50] *seda säel mitte, keski pole rääkin ka. Juhan jähi nenda kiputamata*[51]*. Aga Juhan taale ikka selle lommi andis, et pia oli lumivalge, kui linnast äe tuli. Ta oli uurt kartsa völlaga*[52] *pia luhki löön.*

---

[45] = peos; [46] = andnud; [47] = ilmsiks; [48] tervis paranes; [49] hoopis, koguni; [50] = muidugi es näe 'muidugi ei näinud'; [51] liigutamata, puudutamata; [52] kohe redeli külgpuuga.

Mets sịị veeti soldaatide puult kinni ning viidi teistest ennem linna. Teised nịị viidi vaŋŋitapiga kodunt äe. Nende linna viimine oli alles paastukuus. Kohus sịị oli nendel ka talipõlves vịịl.

Ansu Mar't oli kohtus east tunnistan ka, ta oli koolit mịịs, ta oskas, ta juttu usti ka. Ta oli äe rääkin, et nendel möisa minnes miski kurja nõu Pussi vastu äi oln, nämad läin omale rendi kergendust saama. Aga, et ärra neid lasma akkan, sellepärast läin asi kurjaks, nad kaitsen oma elu.

Aŋlast Kordi Juhan oln ka tunnistajaks antud. Juhan tein ennast ilma äeleta, et äel on nenda äe, et mitte ühte sõna pole ka suust välja saan, muidu kahisen. Saan sedaviiti[53] *tunnistajast lahti ka.*

Kohus tegi kõigile ühesuguse otsuse, keda ta süülaseks arvas. Kõigile pandi aasta Riija vaŋŋimajas kinni istumist. Nenda istusid siis Riigas kinni Purtsast Tämba Aado, Pammast Mets Riidu, Tiitsuotsast Endriku Seiju, Koiduväljalt Vaniste Riidu ning ma usu, et Aŋlast Pensi mịịs oli ka. Alli Juhan sịị oli ka sammal päeval kohtus küüni põletamise pärast. Ta arvati ka teistega ühesuguseks ning taale anti ka aasta istumist Riiga.

Vaŋŋid olid Kuresaare lossi keldrites kinni. Säel nad istusid enne ning vịịl pärast kohut, sõnni kut mered lahti läksid ning nad Riiga viidi.

Süija saan nad lossi keldris ühe korra päevas pirekse supula leiba ning külma vett ka.

Siis kui nad ühe korra vaŋŋist äe tulid, siis Mets töi selle laulu ka siija „Kui aasta number sai tuhat õheksasada kuus". Selle nad olid siis vaŋŋimajas tein.

Kui aasta number sai tuhat õheksasada kuus,
siis sündisivad Saaremaal kohutavad lupud.
Nende kalliste pühade ajal köik ööd
tegi söjavägi Saaremaal kohutavad tööd.

Siis esmalt läks Jööri suur rüütlite salk
ning nende järge sammus suur söjaväe polk.

---

[53] = sedaviisi.

Säel saatsid nad korda selle mörtsuka töö.
Meil kõigil viil miiles siis kohutav öö.

Siis ohvitsärid kamandasid: antkem tuld
ning saarlaste verega värvige muld.
Siis läksid nad Pihtla ning mõtlesid tiil:
Säel vetame kinni selle kirjutaja viil.

Siis vetsid nad kinni, keda käde said
ning söjaväega seltsis edasi töid.
Me söjaväega seltsis olime tiil
ning õhta ilja Kuresaare jõutsime viil.

Säel pümedas keldrites nädalt neli viis
meitid kinni oiti, armu poln luuta siis.
Maailmas oli löppen köik ahastus ning arm,
meitid ega päe uutamas puumise surm.

Meitid madrused valvasid püssid käe,
ning tugevad rellid viil akende iis.
Ühel ilisel õhtul aru anti meil viil,
laev sadamas uutamas, valmistage tiil.

Siis tuudi meitid välja säelt võlvide alt,
meitid saatmas oli Saaremaa rüütlite salk.
Siis madruste vahel meitid ridastikku säeti
ning püsside vahel läbi Kuresaare väeti.

Kui laeva astusin, siis mõtlesin viil,
kes tiab, kus ots sellel kardetaval tiil,
kas Piiterpuri piiril vei Riijamaa raal
vei põhjamaa paksude metsade maal.

Laev sadamasüllast[54] *end lahti tegi*
ning minu silm viimist kord Saaremaad nägi.
Minu vaade sai segatud suitsust ning viist
ning Kuresaar kadus mo silmade iist.

Oh meri, suur, sügav ning lai sinu rind,
sinu kiigutavad lained niid kannavad mind.

---

[54] = sadamasillast.

Me söitsime õhta, viil poole puul ööd,
siis lõpetas laev oma kiigutava töö.

Riija Tüüna kaldal, kus rauvast oli aid,
rahvas kahvatan paletega teretasid meid.
Öö nukralt ning vagusi seisime säel,
kus süllad[55] *köik särasid tulede väel.*

Meitel madrused järges ning ohvitsär iis,
taal paber, kus vangide süüteud sihes.
Ta ristи ning põigiti uulitsad viis,
kus vaevas meitid ega miist väsimus siis.

Siis lahti läks uks, mis teras ning raud,
kus taga meite teris[56] *ning nuuruse aud.*
Sõnna sisse niid astu sa Saaremaa miis,
sinu süda kord riijuse[57] *järge kiis.*

Selle sügise kui sii sabin möisas oli, siis jähi reht küll viil vanaks. Tuli ikka ehdiselt äe maksa. Aga teise aasta, siis Puss alandas peremeistele renti. Sii oli ikka säeduses ede nähtud ning tuli teha, äi päesn sest kuskile. Siis oli reht juba odavam, kui mehed vanhist äe tulid.

Mehed istusid aasta Riigas äe ning tulid inhega[58] *tagasi puhas, kedagi pole kaduma läin.*

Muul tuli miile viil üks jutt, sii oli siis, kui möisad juba ammu kadun olid. Purtsa ning Pamma mehed juun ühe korra Leisi laadal. Vana Puss oln ka nende sias säel. Ta oli pärast möisa jägamist sii päris laadna miis rahva sias.

Juun ning ajan säel juttu naagu sii laada päeval ikka. Äkist vana Tämba Aadol tuln sii miile, et kudas ta Pussi peksn. Aado ütlen Pussile: „Jah, riik on suuga köik öijeti tein, ta on köik suult vetn, mis sa meite vere vaevaga olid omale muretsen. Aga seda kere täit, mis ma suule viijenda aasta möisa öüves antsi, seda äi veta suult kurat pörgus ka äe, sii on suule igavene!“

Mehed akkan köik selle päele naèrma. Puss jäen nii tösiseks, oln natuke aèga viil ning pühkin meiste siast minema. Muidugi akkas kartma, et mine purjus mehi tia, anvad äkist jälle kere pihta.

(Juhannes Tasane, 70 a.,
Purtsa küla, 1950)

[55] = sillad; [56] = tervis; [57] = priiuse; [58] = hingega.

III. KESKMURRE

MURDETEKSTE KOSELT JA MUJALT

Kogunud K. Mihkla.

1. Orjuseaeg.

Lapsepõlves reakis vana tädi Mari Piilman mulle, et vanasti käind mõisas t^{ü}ööl tiumies ja vaim Peärna-Antsu talust. Nendel olid siss takused riided selgas. Villu oli vanasti vähä.

Pühaba olid naestel rahvariided selgas: siesidega jakid ja ümmerringi vollitud sielikud; jalgas olid kollased pastled ja sinililla-sukad. N^{ü}ööpa siss ülise ei olnd. Puup^{ü}ööradega olid miestel püksid kiŋ'ni.

Talukamretel siss aknaid ies ei olnd. Aogud olid seena sies ja pulgad ies, et kass sisse ei soa.

Lies kiedeti süija. Pada rippus k^{u}oogu oisas. Lie piälne koht oli, kus põles pierg kõvera raua vahel.

Pieru valgusel tuli koa kehrata. Mõesast t^{u}oodi kehramiseks linu. Kehramine algas õhta ja kehrati kuni valgeni. Lõŋg pidi olema pienike ja ühetasane.

Uudes mõisas vieti terve lõŋga pasmas sõrmuksest läbi. Kui pasmas sõrmuksest läbi ei läind, siss lõŋgu vasta ei võetud.

Kui tüdrukul sün'dis laps, siss pidi ta karistuseks kolm pääva nädalas käima mõisas t^{ü}ööl. Kerikus oli nende jäuks äbipiŋ'k. Kui ta keriku läks, pidi ta sinna istuma. Lapsega tüdruku müts oli ilma trievleta[1] ehk pitsita.

Keriku ies oli kadalipu post. Süidlane siuti kiŋ'ni ja teda pekseti kadalipu poštis. Kui kisa koštis, siss inimesed akkasid

[1] *triével* 'kitsas äärepits'.

kerikust väl̀la vᵘoòrima ja kodu juok̀sma. Kiègi ei tahtnd pek̀smist pi̯alt voadata ega näha. Inimesi pekseti kadakatega kadalipu poštis. — — —

(Mai Jõesaar, 73 a.,
Karla küla, 1951)

2. Teomees Uuemõisas.

Mina tiènisin kümme oàstad Uue mõesa ärrad[2]. *Ma‿olin täh̀tjas mies Uùdesmõìsas: kül̀vasin kevade mõesa põllud vil̀la*[3] *täis ja sügise olin masina pi̯al vil̀la al̀la panemas. Las̀ksin vil̀la al̀la masina kõrisse. Au̯rukat̀laga käis vil'lapeksu masin riŋgi.*

Kui olin tiumies, siss neli oàstad olin kort̀les Krei külas ja kuus oàstad Saùlas.

Ma süǹ'disin Peniŋgi mõìsas, kus‿mo isa oli moonamies. Si̯al nägin lapsepõl̀ves, kudas pint̀adega pek̀sti mõìsas reh̀te[4]. *Uùdes mõìsas, kui seìja tulin, änam pint̀asi põlnd, pek̀sti masinaga.*

Kui‿ma olin veik̀e, siss läksime Tammiku mõìsa, kus‿mo isa sai karjatseks. Ühe oàsta olin Roasiku mõìsas kär̀naliks. Siss sain oàsta tuhat üheksasada üks Kreìle tiumeheks.

Viis talvet käisin Peniŋgis kᵘoòlis. Esimene koolitaja oli Vah̀trik, teene oli Tiiderman. Tiiderman oli väga karistav kᵘool'meis̀ter, pani erneste pi̯àle põl'vili seìsma ja tõm̀mas kõrvales̀tadest.

Kreil olin kort̀les tiumajas ja Saùlas koa tiumajas. Tiumaja iga katukse all oli neli leìba ehk peret. Iga tiumehel oli üks kam̀mer. Kam̀re ies oli koda ja kõr̀vas sah̀ver. Suur keriksega tel'liskivi ahi oli kam̀res. Ahjusuu‿ies kⁱeedeti. Kam̀rel oli kaanis[5] *suur aken ja laud põrand all, mis‿oli vär̀vimata. Tiumajade seenad olid tahumata pal'k̀idest ja pi̯al olid pilp̀akatuksed.*

Tiumies sai mõesa‿gääst kaks vakamoad põl̀du. Üks vakamoa oli kardulaid, teene oh̀rasi[6]. *Lehma karjamoa oli mõesa pᵘoolt prii ja kuustei·st vakamoad oli metsaeenamoad. Seda tegi tiumehe naene oma lehma jaoks. Tiumies sai mᵘoòna oàstas: viiskümmend puùda rukist, kolmkümmend puùda oh̀re, kaks puùda linakseid ja kaks puùda èrneid. Tiumehed said seetsekümmend rubla raha oàstas*

---

[2] 1901.—1911. a. (K. M.); [3] = vilja; [4] umbes 1888. a. (K. M.); [5] = kaunis; [6] = otri.

koa. Mᵘoòna ja raha ańt̀i neli kòrda oàstas, iga kolme kuu takka. Kirjutaja ja valitseja ańt̀sid mᵘoona ja vil̀la Uùdes mõìsas kätte. — — —

Tiumehe tᵘöö‿bää oli vana aal väga pikk: omiku pääva tõu̯sust õh̀ta pääva lᵘoojanemiseni; tuńd oli keskomikud ja pᵘooltei·st lõu̯nat. Tal̀ve tuli tᵘöö tehä val̀gest val̀geni. Viijendamal oàstal asi pᵘöò̀ras. Siis tuli lühem tᵘöö‿bää: sui pidime kell viis omiku mõesa õue pi̯al olema ja õh̀ta kell kaheksa saime priiks. Tuńd ańt̀i siss keskomikud ja kaks lõonat.

Sui elas Uùdes mõìsas vana leskproua Ükskül̀l, kis nõùdis pal̀lu au. Igagord pidid tänd[7] teretama, kui ta juh̀tus vaṡta tulema. Veik̀e mies Kurn teretas prouat aenult omiku, teist kòrda ei teretand änam. Proua läind reńtärra Preèvle juùrde ja ütend: „Sa‿lasep sie mies lah̀ti, sie‿ei tereta mind!“ Kurn kutsuti reńtärra juùrde, kis ta läbi pragas: „Kui proua tuleb sulle päävas sada kòrda vaṡta, piad ikka teretama!“ Mehele ańt̀i aṅdeks. Leskproua võt̀tis ilusti tervise vaṡta: „Tere-tere!“

Mõis tegi tiumehe laste jaoks veikselaste kᵘooli Prunt̀eri karjamõìsa. Si̯àl oli kaks kᵘoolitajad. Sui ja tal̀ve käisid lapsed kᵘoòlis. Sui läks tiumehe naene eenamoale ja viis lapsed kᵘoòli. Prunt̀eri veikselaste kᵘoòlis õpetati lastele piìblesal̀misi, laùlusi ja lugemist. Kui laps sai kümme oàstad vanaks, siss‿ta läks vallakᵘoòli.

Ostetud talukoha peremehed pidasid ennast kuuendiku mⁱeestest paramaks. Naad ei soand teeneteesega läbi, nende vahel käis võit̀lus. Mõis tegi koa vahet ostetud kohamⁱeeste ja reńt̀nikude vahel. Kui mõisniku poeg tegi surnd prouale matuksed, siss pani ta ostetud kohamehed üh̀te sᵘöömalaùda iṡtuma ja kuuendiku‿mehed teìse laùda. Sie oli um̀mes oàstal tuhat üheksasada kolm.

Mõesa ollendrel[8] käis ⁱeesti leht. Tiumies Tõnu Lint̀rop oli kaŋ̀ge lugema. Ta‿luges sᵘöögi tuṅ'dis leh̀te ette Joap̀ani sõjast ja treigist.

Viijendamal oàstal tulid treik̀ijad linnast Uùde‿mõìsa. Naad‿olid ᵘoòste ja mi̯t̀me vaŋk̀rega, kant̀sid punaseid lippusi ja laùlsid: „Jul̀geste, vennad nüid tᵘöò̀le!“ Treik̀ijad panid ühe mõesa põlema teese järele.

---

[7] = teda; [8] piimamehel.

ENSV TA Etnograafia Muuseumi fotokogu

Kündja. Th. S p r e n g e l i maal (1893)

ENSV TA Etnograafia Muuseumi fotokogu

Teoleminek. J. J õ e puunikerdus

Uuemõesa saksad olid pugend linna peitu. Aenult kirjutaja Pomm jäi treikijate kätte. Talle ei tehtud kedagi. Viinakäögi risivuaa-r[9] oli viina täis. Viina laksid treikijad jõkke. Mõesa täö panid treikijad seisma. Naad ütlesid: „Tiumehed päavad mõisniku kääst nõudma omale kergendust ja lühemad täöbääva!" Treikijad lõid jälle plõtti kokku ja sõitsid punase lippudega ää-

Uuemõis jäi põletamata. Ümmerringi põletati mitu mõesat. Kohilas oli treikijate peks. Sial pekseti ja lasti kaheksa inimest maha. Uuemõesa parun ei lasnd oma mehi Kohilasse viija. Ta ütend: „Ma karistan neid ise, kui nad süüdi on." Mõesa täö seisis kaks nädalad. Need treigipäävad maksti mõesa puolt välja.

Karistus salk tuli Uude mõisa jala. Ravila miees Järss ja Kuije vallavanem Roobu Kustas lasti leebrea väljal kase külge siutult maha. Roobu seltsimaja, kus rahvas kuoos käis, põletati koa karistuse pärast.

Viijendama oasta järel läks tiümehe elu natukse kergemaks. Täöbää tehti sui lühemaks. Muu jäi kõik eh'diseks.

Mõesast ahti pühade aegas koa puoltuoopi puskarid. Kirjutaja ütles mieestele: „Kis piiritust sisse ei võta, sie meärigu piale!" — — —

Uudes mõisas oli piimast suur sissetulek ja viinavabrik oli teene tuluallikas. Mõisas oli seetsekümmend või kaheksakümmend lehma. Need olid rammusad kui üged. Tõime neile Kohila jaamast elikuookisi ja nisukliisi. Rõesk piim ahti raha ieest ollendrele. Ollender apendas piima ja käis kahe obusega linnas piima ja võid müimas.

Tiumieeste ja rehnikude lehmad juooksid kui kitsed ringi. Karjamoa oli palas ja metsaein ei and rammu.

Mõesa tiumehel oli vabadust vähä. Prii olid aenult pühabä. Siss sai viel iga kuus ühe pääva oma täöd jäuks. Võisid siss agu vedada ja abiks olla naesele eenamoal. Sie pää[10] makseti välja, kui sa põlnd seda välja võtnd.

Olin tiumies kümme oastad ja elasin väga kokkuoidlikku elu.

---

[9] = reservuaar; [10] = päev.

Selle aàga[11] *kor̀jasin kõegest nelisada rubla raha. Tahtsin mõesa or̀jusest lahti soàda ja akkasin kuuendiku meheks.*

(Jüri Saueauk, 73 a.,
Kolu küla, 1951)

3. Kuuendikumehed.

Oàsta tuhat üheksasada kakstei·st võ̀tsin kuuendiku koha ja sain mõesa tiumehe or̀jusest lahti.

Kuuendiku mi̇ees tegi mõìsa tegu: kaks poštivahet[12] *rukist ja kolm poštivahet suivìlla tuli kokku panna; kuus eenapäàva pidid tegema; kolm päàva obusega sõnnikud vedama; kuus poštivahet tuli sõnnikud laijali laudata ja kuus vᵘooripäàva teha; — sellega oli kohareńt tasutud.*

Mõis aǹdis talumajade ehituse jäuks materjoà·li. Mõesametst sai palkisi ja kivitõngist[13] *kiva. Summas tegime majad ülesse.*

Mo koht Trummi talu, Kolu külas oli seetsetei·st ektoà·ri suur: sellest oli viis ektoà·ri põldu, seetse eenamoad ja viis ektoà·ri karjamoad. Kolhᵘoò·si aǹtsin selle tervelt.

Kolu küla kuuendiku mehed tegid oma tiu Saùlasse. Oli üks pisike Tõke küla, saanaküla, sie tegi rohuaa päìvi Uùde mõìsa. Naesed käisid pⁱeènraid mõìsas rohemas.

Ostetud kohamehed pidasid ennast paramaks kuuendikumⁱeestest. Ütlesid ikka: „Mis sina koa oled! Tied mõesale tiupäìvi edasi. Oled va mõesa ori, muud kedagi."

Kui Trummi koha võ̀tsin, siss käisin väìllas tᵘöös. Joan Kivistik oli pudrätsik[14]*. Sui sain ehituse tᵘöödel rubla kümme kopikad päàvas. Kella viijest kella kaheksmani olime tᵘöös. Mõìsas sai naesterahvas kõegest nelikümmend kopikad ja mies viiskümmend viis kopikad päàvas. Talve tegin Trummi talus puutᵘööd. — — —*

Kui kuuendiku mies läks mõìsa tegu tegema, siss ta pani leevapäìtsi ja vitsika täije liha kotti, et võis päàva läbi mõesa põllal tᵘöös olla.

Tiumehe põìves oli mᵘool üks lehm ja kaks siga oàstas, obuse sain mõesast oma tᵘööde jäuks.

---

[11] = ajaga; [12] postivahe = 4 tallinna vakamaad; [13] telliskivitehasest; [14] ettevõtja.

Kui sain kuuendikumeheks, siss pidasime kolm siga oàstas, neli leh̀ma oli laut̀as ja obu rei‿all. Oli koa neid oàstaid, kui sai pidada aenult kaks leh̀ma ja mul̀likas, kaks siga ja mõned lam̀mad.

Sui olin ise änamasti väl̀las tüöös. Kevade tegin vil̀la maha, ait̀asin eìna teha, rukist lõegata ja pek̀sa. Perele käisin kõvaste pi̯àle. Ei soand siss kieègi ar̀mu.

Metsa eenamoad olid viletsad, olid kaùgel Saùla mõesa moate jaàres[15]*, seetse vers̀ta talust ièmal. Kui kodu olin, tegin kahe mehe tüöö ää. Siss võis jäl̀le ehituse tüööde juùrde miǹna.*

Kui mõesa võlg oli mak̀stud ja talu ää ostetud, siss akkasin eenamoad puhastama ja kroavitama. Raìjusin põèsad maha sialt Tagametsast, Saùla mõesa jaarest, ja tõm̀masin kroavid sis̀se. Sai ärjabä maha külitud ja kuńt̀si[16] *pi̯àle visatud. Ärjabä kas̀vas naa‿mis mühinal. — — —*

Kuuendiku‿miestel olid vaevased põllud: määküŋk̀ad ja suojaared[17] *olid nende põllumoad; eenamoad olid müööda metsa jaàri. Ostetud koha miestel oli param põllumoa, sest param moà läks valla kätte, kis ostetud koha mehi pidas. Ostetud koha peremehed üit̀sid kuuendikusi saanikuteks*[18]*.*

Valla volikogu, koh̀tumieste ja valla tal̀litaja valimiste aègas oli jo kuuendikul nagu sulasel ja saanikul aenult üks jaal[19] *küm̀ne pi̯al. Kuuendikud, saanikud ja tiumehed ja sulased valisid ühe mehe küm̀ne si̯ast, aga iga taluomanikul oli omaette jaal. Valla volikogus ja tal̀litaja ametis olid ikka taluperemehed; sulased, saanikud, kuuendikud ja tiumehed said ar̀va volikogusse ja koh̀tumeheks.*

Uùdes mõìsas oli võim paruni ja reńtärra kääs. Uuemõesa val̀das olid võemumehed rikkamad taluomanikud. Kuuendiku‿mieste sõna ei võetud valla volikogus sugugi kuùlda.

(Jüri Saueauk, 73 a.,
Kolu kül̀a, 1951)

4. Talude kruntipanek.

Pal̀di ärasi̯àdus[20]*, mis ańt̀i väl̀la tuhat kaheksasada kuuskümmend kuus oàstal, nägi ette, et talud tuleb kruńt̀i panna ja talude moad üh̀te tükki aàda.*

---

[15] = ääres; [16] kunstväetist; [17] = sooääred; [18] = saunikuteks; [19] = hääl; [20] Balti eriseadus.

Siss tulid moamõeŀjad talusi kruńŀi panema. Aga Kaŀrla küla talude moàsi ei soand kruńŀi paṅna, sest moatükid olid kõik äraldi. Viŀmaks tulnd moamõeŀja E·hhorn tuhat kaheksasada kuueküṁne kaheksamal oàstal, kui oli suur näĺg. Kaks oàstad[21] *oli kaṅge põud, võŧtis kõik viĺla ää. Inimesed kieŀsid ohakatest lient.*

Moamõeŀja E·hhorn üelnd, et Kaŀrla küla ei soa muďu kruńŀi panna, kui kaheksa talu tuleb viŀja Kirimää mõesa moa pi̯ale. Joagup Ükskŀll olnd siss Saksamoal. Kutsutud ta asemik Vigala parun Ükskŀll. Sie luband viŀmaks Kirimää mõesat kaudata. Talumoàdest anŀtud Uuemõesale Kaŀrla küla Risti metsa moad. Kaheksa talu t[u]*oòdi Kaŀrla küla vahelt väĺla Kirimää mõesa moàdele.*

E·hhorn akkas kohe maid jägama. Minu isa talu — Mardi talu — t[u]*oòdi koa Kirimääle. Meŀle sai kuuskümmend üheksa tessatii·ni. Maiŀsemää nimi paṅ'di talule. Seiŀsmeküṁnemal oàstal ehitati sie talumaja, mis paèrga on. — — —*

Kosnast meil põle olnd. Suits lähäb uksest väĺla. Kiedame pajaga lielõuḱas. Tõṁmame ahjust süed liède, paja aĺla. Pada on pajak[u]*oogu oĺsas ja pajak*[u]*ook käib pajak*[u]*oogubuu oĺsas, kelle teene ots on ahju pial ja teene ots oampaĺgi otsa pi̯al. Pierukivi on lièlõuḱa kõŕvas sauepõranda sies raudkivi. Selle pi̯al tõmmati kiiniga pièrgusi.*

Kaṁred olid taĺve küĺmad. Vahest laṡksime siṅna uksest ja ahjupi̯älsest aogust s[u]*oòja. Sui oli elamine kaṁretes. Siss kieŀsime välises k*[u]*öökis. Eṅne olid roegastest välised k*[u]*öögid, roiḱad olid püšti, pi̯alt k*[u]*oos.*

Kui talud kruńŀi paṅ'di, siss saime mõesa reńŀnikuks. Moamõeŀja innatud reńt oli kuuskümmend üheksa rubla ja setseküṁmend kopikad oàstas.

Moamõeŀja E·hhorn üŀles: „Mina soan Paĺdi äraṡi̯aduse jäŕgi mearata koha reńdi kaheküṁne neĺla oàsta pi̯ale. Mõis seda reńŀi ülesse üèlda ei soa, neid piirikiva ei tõsta kiègi.“ Talumehed aŕvasid, et kus me selle reńdi koŕjame. Tegid konŀrahid oàsta ja poari pi̯ale. Sellest oli suur kahju. Mõis tõṡtis reńŀi, kui konŀrahi aeg m[u]*öödas oli. Joagupi pää*[22] *kuulutati ette, et tulevad uued konŀrahid. Kuue oàsta pärast mearaŧi meije talu reńdiks kaheksaküṁmend rubla. Läks kuus oàstad m*[u]*ööda ja paṅ'di reńŀi jäĺle oĺsa.*

Oàsta tuhat kaheksasada kaheksaküṁne kaheksamal kuĺsus

[21] aastad 1868—1869 (K. M.); [22] = Jaagupipäeval.

Ükskülla leskproua väl̀la peremehed oma juùre mõìsa ja üt̀les: „Ma‿tahan teie kohad teile ää müìja. Võtan moamõet̀jad ja lasen moa i̯àduse kiǹdlaks teha.“

Moamõet̀ja soat̀is oma sel̀lid ja üheksaküm̀nemal oàstal iǹdas moad ää. Moamõet̀ja üt̀les peremiest̀ele: „Olen paelu mõetnd ja tien moataksi järele.“ Moamõet̀ja mearatud iǹda ei kuulutatud peremiestele. Oli kuùlda, et mõis on tõstnd iǹda. — — —

Üheksaküm̀ne oàsta joagupipääval kuulutati ostuinnad. Talud pidime kätte soàma üheksaküm̀ne esimesel oàstal[23]*. Mait̀semää talu mak̀sis kolm tuhat setsesada rubla. Sellest summast mak̀sis mets kuussada rubla.*

Üheksaküm̀ne üheksamal oàstal krepust^{i}eè-riti talu minu nimele. Sellega oli talu ühe valuga ostetud ja kinnitud.

(Hindrek Jürgenson, 80 a.,
Karla küla, 1951)

5. Talupoja elust.

Talupoi̯si elu põlnd kèrge üh̀ti. Taluperemehed kirusid ja vaǹdusid, et moast kedagi ei soa. Muudku or̀ja ja tie t^{ü}ööd mõesale. Uuemõesa kań̀tis põlnd rikkaid talusi. Talukohad olid vaèsed ja põllumoa kruusine, kus vili ei tahtn kas̀vada.

Saanamehed ja sulased olid viel vaèsemad. Naad tegid t^{ü}ööd roh̀kem võèrale kui omale. Olid teenekord mõesa väl̀lal, teenekord peremehe põllal. Karduleid-silk̀u said süìja. Liha lõppes varakevadi ot̀sa.

Mo‿isatalu Laari oli suetsutalu. Majal kostent pi̯al põlnd, suits tuli uŋk̀ast väl̀la. Kaks kammert oli rehetua ot̀sas, nied olid tal̀ve kül̀mad. Kam̀retel olid sauepõrandad all. Tal̀ve oit̀i si̯al karduleid. Tèrve pere elas rehetuas. Si̯al teh̀ti t^{ü}ööd, s^{ü}öòdi, magati ja laòba[24] *õh̀ta viheldi ja pès̀ti ennast ahju jaàres. Juba sügise varakult, kui rehed olid pek̀stud, miǹ'di rehetuppa elama.*

Sui oli elamine kam̀retes. Ieskam̀mer oli suurem ja tagakam̀mer veek̀ene. Tagakam̀res magasid eit ja toat̀, ies olime‿me poi̯sid ja sulane ja tüdruk.

Sõeme kõik üh̀tes laùdas. Suur liemekauss oli keskpaega laùda

---

[23] s. o. 1891. aastal; [24] = laupäeva.

ja igaüks võttis oma puulusikaga. Ei sial vahet tehtud, kis oli oma laps või võeras. Kõik pidid tüööd tegema, kui aga jõud kaon dis.

Me mõesale änam tegu ei teind, maksime rahaga reñti. Kevadi käidi kirikärrale künndmas ja sügise rehte peksmas. Lieripoisid pidid koa kirikärrale tüööd tegema. Tuli teibaid raijuda ja kardulekuhjalt mulda ää aada. Sie just raske tüöö põlnd.

Küoolis sai kolm talvet käija. Sie oli sunduslik käimine. Sial õpetati keokrahviad, vene kielt, piiblelugu ja rehkendust. — — —

Kui küool läbi, siss akkasin Laari talus sulaspoisiks. Võerast sulast siss änam ei võetud. Isa küñdis ärgadega, mina eästasin obusega kruusise mulla pieneks. Sui niitsin ja võtsin luoogu. Olin täismehe iest vällas. Sügise oli ohrade kokkupanemine ja rehepeksmine. Kõik tüööd tegin ilma nurisemata ää.

Kui nüoorem vend Joañ kasvas ja talu piale akkas, tulin linna ja läksin vabrikusse lukussepa ametisse.

(Hans Lauristin, 75 a.,
Kurena küla, 1951)

6. Uuemõisa parun Uexküll.

Uudes mõisas olid vanasti pärisärradeks Tiisenaŭ·snad. Nendel oli kaks mõesat: Uuemõesa ja Kirimää mõesa. Kirimää mõesa añti Karla külale tuhat kaheksasaja seitsümnemal oastal.

Kahele korrale põlend Uuemõesa karjalaodad maha. Piale neid õnnetusi müind Tiisenaŭ·snad Uuemõesa vene kindralile, kis oli neli oastad Uudes mõisas.

Siss tuli Uude mõisa sie ullumielne parun Joagup Üksküll. Ta lasnd vanad mõesamajad moani maha lõhkuda ja ehitand uued üoöned. Üksküll peksnd läbi Vaeda mõesa opmani Poaleni ja Vigala poštijoama pidaja. Selle iest mõistetud talle viissada rubla trahvi.

Korra sõitnd valitseja Preè·vel viinavüooriga linna. Jõudnd Mõegu kõrsu ette. Sial soand tiada, et viina aksii·si maks on maksmata ja et uut viinavüoöri Talina ei lasta. Preè·vel sõitnd tagasi ärrale seda ütlema.

Parun Üksküll soand vihaseks ja ta ütlend: „Ma tahan näha, kis nied mehed on, kis minu viinavüoöri Talina ei lase!“

Tallipoisid pand neli üoost tõlla ette ja tõld sõitnd treppi.

Parun läind tõlda ja käskind suure kiiruga sõita. Minu isa onupoeg Jüri Truu oli sie korra kutsar.

Naad soand vaevalt versta moad sõita. Leebrea väl'la pial virutand parun kutsari pukist maha ja tõmmand ohjad oma kätte. Siss olnd suured tõllad. Kutsar soand taha aśsi piale.

Küll siss tõld läind suure uoòga. Kümne versta piale olnd kuùlda. Soand Vaeda küla väl'lale, üks obune läind lõhki, kukkund maha. Kutsar olnd taga vagune kui iir. Parun tulnd maha, rakendand obuse lahti, võtnd jalust kin'ni ja kierand ta kroàvi. Läind jälle tõlda ja akand kolme obusega kihutama.

Soand Mõegu mõesa juùre. Sial läind üks obune jälle lõhki ja jäänd kroàvi. Sõitnd siss kahega Tuoombiale. Aand tal'li väravasse, kus olnd paruni linnakortel. Üpand maha ja läind sisse. Kutsar kõlistand kojamehe väl'la. Pand obused tal'li ja and eenad ette.

Sest soati põle kiègi änam parun Ükskülla näind.

(Hindrek Jürgenson, 80 a.,
Karla küla, 1951)

7. Parun Uexküll.

Kose mõisnikud olid uhkust ja toredust täis. Uhkus ja kõr'kus oli nende sies.

Uuemõesa vana parun Ükskülll oli pal'lu tigedam ja kurjem kui ta proua. Parun Ükskülll oli jo puoolullu.

Ermus oli, kui ta uoòstega linna sõitis. Ta tahtis obused lõhki aàda, laskis kihutada nii suure uoòga. Teesed obused said Vaitu ette soadetud, et neid väsind uoòstega vahetada.

Luööper[25] *soadeti ette, et kõik tielt kõrva ojavad*[26]. *Luööprel olid searemarjad väl'la lõegatud ja ta juooksis kangesti. Üldis juba kaùgelt: „Tie pialt iest! Uuemõesa ärra tuleb!" Kõik juooksnd moàndilt*[27] *ièmale, et mette al'la jääda.*

Parun Ükskülll aand mitu uoost lõhki. Obune lõetsutand, kukkund maha ja surnd.

(Hans Lauristin, 80 a.,
Tallinn, 1951)

---

luööper 'jooksja'; [26] = hoiavad; [27] = maanteelt.

8. Renthärra Brevern.

Kui reńtärra Preèvel Uùde˛mõìsa valitsejaks tuli, siss põlnd tal riijetki seĭgas. Läksime kord temaga riìdu. Ta muudkui uhkustab, kuda ta tiumehi ja talupoègi aedand. Ma˛i kannatand seda ja üĭlesin: „Kuulge, aùlik reńtärra, teil põlnd tervet pintsakud seĭgas, kui seìja tulite. Tiumieste ja talumieste t^{ü}öövaevast olete ennast ülesse aand . . .“ Preèvel ei lasknd mind edasi reakida, vaid käratas: „Piap sina suu! Reńtärrat tohep mitte tiuìtada!“

Viijendama oàstal sõiĭtis reńtärra aègsaste liñna, ta˛io kartis tiumehi ja treiĭkijaid.

Valitseja Preèvel oli paras keskìäline mies. Sõi omale Uùdesmõìsas kõhu eĭte, läks paksuks teene. Preèvlel oli suur uĥke maja parunite lośsist siinb^{u}ool.

Uùdes˛mõìsas pidid valitseja piitsa all t^{ü}ööd tegema. Reńtärra Preèvel jo ise t^{ü}ööd ei teind, muudku proàlis ja suń'dis teìsu. Preèvel oli vali mies. Peksis kepiga, kui ta˛taĥtmist ei teind.

Esteks oli˛ta Uùdes˛mõìsas valitseja, siss sai reńtärraks. Ta oštis omale koa Kärsa mõesa. Preèvel nimetas ennast ikka Kärsa mõesa pärisärraks ja Uuemõesa reńtärraks.

(Jaan Lauristin, 65 a.,
Kurena küla, 1949)

9. J. Lauristini vanavanemaist.

Meie talu saùnas elasid ja surid saana-Juhań ja Ann.

Pühade aègas oli saana-Juhań kaanis uĥke mies. Kui küla˛piäle läks, siss pani vaśkn^{u}ööpidega pintsaku seĭga, kinìspüksid ja pikad sukad tõmmas jaĭga. Tal oli koa suur piĥtkasukas. Sõukest teestel põlnd. Seda muńdert oìdis ta vanast aast. Vanas ias viìdi neid raĥvariìdeid k^{u}oolimajasse näitemäŋguks.

Vana Juhań käis põllut^{ü}öös ühtes ja teìses talus. Ta oli ịa puutüömeiśter. Juhani kuĭbid ja võikarbid on paèrga alles.

Juhań oli kollaka juuśtega ja keśkmist kaśvu. Naene Ann oli naasamma: põlnd vaĭged ega muśta verd.

Saanarahvas elas veikest viìsi. Tegid t^{ü}ööd ja olid rahul omaga.

Juhań — siè proàlis ikka taluperemiestega, kis vähä maḱsta tüö iest.

Juhań suri eṅne esimest sõda[28]*. Vana Ann jäi vanas i̯as pimedaks. Meie toimetasime teda.*

Kui Juhanid maṫ'sime, oli ta poeg Ants, Antsu naene Leena ja nende poeg Annes[29]*, pärastine po·litikamies, vanaisa matuksel.*

(Jaan Lauristin, 65 a.,
Kurena küla, 1949)

10. Lauri sauna Hans Lauristin.

Ma‿olen Laari saanamehe Juhani poeg. Olen süṅ'dind si̯al p^{u}oolpimeda üti sies. Mealetan viel, kuda kuueoàstaselt akkasin kaṙjas käìma. Eṡteks olin si̯akaṙjas Soìble talus vaṡta Abaja raja. Pärast läksin veiṡte ja lammaste kaṙja. Palgaks sain suve iest koṫi täije karduleid ja viḷla püḱste ja pintsaku jäuks.

Taḷve olin k^{u}oòlis ja sui kaṙjas. Karjapoisi pää[30] *oli pikk — ikka pääva tõu̯sust pääva l^{u}oòjani; kaheksatei·st tuṅ'di päävas, sie oli karjapoisi mõet.*

Viijetei·st oàstaselt akkasin Kaṙla külas Andrekse talus sulaseks. Si̯al sai eìna teḣtud ja rukist lõegatud; sügise oli mõìsas kardulepäävad teha.

Teese oàstal läksin Kanavere külasse Pruuna talusse. Küńṫsin aŕksahaga põḷdu. Paramad saḣka siss põlnd. Vikatiga niiṫsin eìna. Sügise läksin l^{i}eèri, talu pani leevakoti koàsa. L^{i}eèris tuli koa t^{ü}ööd teha. Poisid jägati p^{u}ooleks: ühed olid õppusel, teesed ülepääva t^{ü}öös. L^{i}eeripoisid käisid karjaaèdas agu tegemas ja jõest vett t^{u}oòmas.

Eṅne mind käìdi l^{i}eèris koa reḣte peḱsmas. Poisid olid siss l^{i}eerituas pesemata ja mustad. Peàle selle kaudati rehepeḱsmine ära, l^{i}eeripoissa ei aeṫud änam rehele.

Kolm nädalad sai sügisel l^{i}eèris käìdud ja kolm nädalad kevadi; l^{i}eeri aeg oli kuus nädalad. Kevadi oàsta tuhat kaheksasada kaheksakümmend kaheksa sain‿ma l^{i}eerist laḣti.

Kui olin sulane, siss pidime mõìsas tegema talu reńdipäävi.

---

[28] enne Esimest Maailmasõda; [29] Johannes Lauristin; [30] = päev.

Iga talul oli teha kakskümmend kardulevõtmise päeva ja tammipäevad. Mõis oli tammi ehitaja ja nõudis selle iest ühe obusepäeva. Enamasti aeti tammipäeval sõnnikud vedama.

Oasta tuhat kaheksasada üheksakümmend üks oli Kose kihelkonnas kohtade müümine. Sial valdas enne ei olnd ostetud kohtasi ülitse. Kohad maksid kolme tuhande ümmer. Karla kohad olid paramad ja kallimad.

Laari talu oli viiskümmend seetse tiinu suur. Sie jäi nuoorema pojale, mo˘isa akkas saanameheks. Laari peremies pidas kogu aeg sulast ja tüdrukud. Ma˘olin koa sial ühe oasta sulaseks.

Nii˘kaua, kui oma lapsed kasvasid, pieeti iga talus võerast, sest kõik sai käsitsi tehtud. Nied talud, kis puooleks tehti oma laste vahel, said oma jõuga jägu.

Sulase palk oli kolmkümmend rubla raha oastas; villast moariijet üligonna jäuks ja takused suiriided. Soaremoal sai sulane aenult riijet ja süija.

Kui viijetei·st oastane poiss olin, siss sain viis rubla kõegest oastas palka. Talud aasid veiksemate poisikestega läbi, et˘odavamad palka maksa. Kell kaks üöösi aeti rehele, sest rehi pidi omikuks pekstud olema. Poisikestele preššisid pial peremies ja perenaene. Toit oli väga vesine: omiku, lõona ja õhta ikka kardule-, kapsa-, erne- ja leatseliem. Kui õhta lient üle jäi, siss sai pandud omiku solks vett juure ja an'ti suoojendatult perele ette.

Mõesa-sulane sai palka muoonas: vilia an'ti kaalu järele ja isegi suoola said. Osa tüööriistu, nagu eena- ja sõnnikuar'k, pidi mõesasulasel omal olema.

Viimast oastad olin Karla külas Roobu talus sulane. Sain sial süija ja kuuskümmend rubla raha.

Siss läksin ehitustüödele. Esteks olin Tuhala mõisas, siss Oru ja Tammiku mõisas Kose kihelkonnas. Ettevõtja kääst sain rubla päävas. Sie oli sui. Pial mihkle päeva maksti talise innaga kuuskümmend kopkast päävas. Siss tõusis kahe oasta pärast üheksakümne kopkale. Sie ehitustüöö kestas kuni tuhat üheksasada üheksakümne kaheksama oastani.

Kui Tvii·gateli vabrikud akati ehitama, siss tulime augusti˘kuus kolme mehega ära linna. Minuga tuli koasa Perila valla mies Aleksa·nder Oolu ja Uuemõesa mies Joagup Vitsur.

Esimese talve ja üheksakümne oasta talve olime Järjensoni

lauavabrikus. Tegime ^{u}oòste tal̀lisi ja sarasid. Kolmegesti võt̀sime kort̀le Joagupi uulitsas num̀mer kümme.

Üheksakümne üheksama oàsta joanuari kuus läksin moàle. Si̯al̯ma võt̀sin naeseks Tuesu kuuendikutalu tüt̀re L^{i}eena. — — —

Läksin n^{u}oorikuga liǹna elama Joagupi uulitsasse. Teesed t^{ü}öömehed läksid laijali ja kort̀el jäi üksipäini meije kätte.

Selle kort̀les süǹ'dis sügise mo̯esimene laps Johannes Lauristin.

(Hans Lauristin, 80 a.,
Tallinn, 1951)

11. Tuisu kuuendikutalu.

Tuesu oli suur kuuendikukoht. Neil oli nelikümmend seetse tiìnu moad ja selle ulk̀as kaheksa tiìnu põllumoad. Suurem summ raha tuli Tuesul mak̀sa reńdiks, siss viel rukkilõik̀use ja suivil̀la pośtivahed, ja kardulevõt̀mese päävad olid mõìsas teha koa.

Tuesu isa Neìdre Oàdu oli kõva põllut^{ü}öötegija ja suur jutumies. — — — Tuesu isa oìdis väga oma tüt̀repoèga Annest[31]*. Ta oma pojad olid suured ja ta tah̀tis talu Annesele jätta.*

Annes käis sui Tuesul kar̀jas ja tal̀ve oli Kuevajõe ministee·rjumi k^{u}oòlis. Ta oli väga i̯a õppija. Kar̀jas olid tal roamatud ja lehed koàsas. Aru eenamoal oli kaśk, selle ot̀sa pani̯da oma leevakoti. Ta üt̀les ikka: „Minu kõege ar̀msam toit on lam̀maliha ja verikäkk.“

Annes oli Tuesul koa t^{ü}ööpoisiks. Ta pidi koa mõesa kardulevõt̀mese päìvi tegema. Sie t^{ü}öö oli tal̀le vaṡtam^{i}eelt, ta̯jäi oma kardulevaùga teestest maha.

Kui Annes Tuesul oli, siss elas viel Tuesu ema ja elu oli si̯al̀ i̯a. Annese n^{u}oorem õde Ilda on Tuesul vaèva näind ja t^{ü}ööd teind.

Tuesu oli siss vana suetsutalu, kui Annes k^{u}oòlis käis. Ahi oli nii suur, et̯mi̯tu poàri inimesi sai ahju pi̯al korraga magada. — — —

Kodanliku Eesti poletsei· käis Tuesu talus Annest ot̀simas. Kiṡkus ^{ü}öössi kõik laoda ja aeda uksed lah̀ti talve kül̀maga, nõnna̯et veiṡtel akkas kül̀m. Poletsei· tor̀kis põhukuhjad püśsitikkudega läbi. Ei leit̀ud kedagi. Annes oli juba liǹnas.

(Hans Lauristin, 80 a.,
Tallinn, 1951)

---

[31] Johannes Lauristini.

12. Hõõrumised Uuemõisas.

Kuuskümmend oàstad tagasi[32]*, kui‿ma olin talusulane, olid juba Uùdesmõìsas kõvad õèrumised kuuendikum*ⁱ*eeste ja mõìsnikkude vahel. Mõìsnikud muudku tõs̀tsid iga kuue oàsta takka reńt̀i. Reńditalu moa oli alb, vili ei tahtn kas̀vada, karjamoa oli kõr̀bend, lehmad ańt̀sid vähä piìma. Nied said kuedagi reńt̀i ää mak̀sa, kis väl̀las ehituse pi̯al t*ᵘ*öös olid.*

*Kõik suuremad metsad olid siss mõesaärra kääs. Mõis sai puute iest ulk̀a raha. Kuuendiku mies sai kütuseks aenult agu. Aud tulid vedada kaùgelt metsast. Kubu kümme-viistei·st tõid pää̀vas k*ᵘ*oòrmaga kodu.*

Kuuendiku‿mehed kirusid mõìsnikku, kis paramad puud mõìsa ja liǹna laseb vedada ja muudku reńt̀i tõstab.

*Tiumehel põlnd ült̀se prii pää̀va. Omikust õh̀tani pidi ta mõìsas t*ᵘ*öös olema. Tiumehed ikka üt̀lesid: „Kui‿kaua pi̯an‿ma mõesa sak̀sa — kuradid or̀jama! Or̀ja päävast pää̀va — ise mõìsas ja eit kodu. Prii ei soa sugugi ol̀la!“*

*Kõege ras̀kem oli sulase ja saaniku elu. Sulane sai vedelad lient ja silk̀u süìja, aga t*ᵘ*öös tuli ol̀la esimene väl̀las. Ma‿ei tahtnd põllusulane ol̀la. Peremehega olin‿ma ikka riìdus.*

Meie sugulased olid liǹnas, pidasid kiŋgissepa ametid. Ma tah̀tsin liǹna miǹna kiŋgissepa õpipoesiks, aga isa ei lasnd, ütles: „Sa, poiss, ei lähä liǹna!“ ja kaup̀les mind jäl̀le talusse sulaseks.

*Isa ise käis sui taludes t*ᵘ*öös, kus sai aenult kõhu täije süìja. Palgaks lubatud vil̀la käis perem*ⁱ*eestelt nagu armuań'di palumas. Perem*ⁱ*ees pirises vas̀ta: „Mis‿sa si̯al ää tegid. Selle natukse iest põle kedagi suuremad tah̀ta ja aǹda.“ Ań'dis siss v*ⁱ*eeriku karduleid.*

*Läks saanik peremehe kääst moad tah̀tma t*ᵘ*ööpäävade iest, siss oli päris tüli lah̀ti. Peremies ütend: „Ok‿sa, kurat, tuleb moolt moad ää võt̀ma!“*

(Hans Lauristin, 80 a.,
Tallinn, 1951)

---

[32] s. o. 1890-ndail aastail.

13. Uuemõisa vallakool.

Ma ̮käisin Uuemõesa vallak^{u}oòlis. Sie oli ühegoṛne madal maja, paèrgase mini·ṡtrumi k^{u}oolimaja kõṛvas. — — —

Vana k^{u}oolimajas oli üks klassiruum. Tütarlapsed olid ühe^{p} ̮ p^{u}ool ja poesid teese^{p} ̮ p^{u}ool. K^{u}ooḷmeiṡter iṡtus puḷdi taga. Mõlema p^{u}ool oli kuus pikka piṅ̀ki ja kaheksa last iṡtus iga piṅ̀gi taga.

Tuṅnid akkasid siss, kui vaḷgeks läks, ja lõppesid kell neli. Lõona oli koa s^{u}öögituṅd. — — —

Moa ̮teàduse tuṅ'dis oli koaṛt koa üleval. Sai käìdud moajägusi näiṫamas. Piìblilugu ja katekiṡmust tuli õppida iga pää. Ṛehnuŋgi, moateteàduse tuṅd oli kord nädalas.

Uuemõesa valla k^{u}oòlis õpetati koa vene kielt. Veiḳematel ei olnd vene kielt, sie akkas vanematel. K^{u}ooliõpetajad ise ei oṡkand vene kielt, nad õpetasid tähtesi ja vièrimest.

Korra tuli inspe·ktor k^{u}oòli kaìsuma. Õpetaja ei oṡkand temaga reaḳida, soaṫis poesid vallakirjutajale järele. Sie tuli ja tõḷkis inspe·ktori jutu eesti kièlde.

Vallak^{u}oòlis õppisid lugema, rehendama, moailmajägusi ja pühakiṛja, mida põlnd kellegile taṛvis.

(Hans Lauristin, 80 a.,
Tallinn, 1951)

14. Uuemõisa ministeeriumikool.

Uuemõesa ministee·rjumi k^{u}oòli akati ehitama oàsta tuhat kaheksasada üheksakümmend üheksa. Taḷve v^{i}eeṫi paḷka ja kevadi akkasid ehituse t^{u}ööd.

Uuemõesa parun ja keriḳu õpetaja olid k^{u}oolimaja ehitamise vaṡta. Sie oli jo vene valitsuse k^{u}ooḷ ja parun ei saḷlind seda. Ta lasknd muist paḷka ää vedada k^{u}oolimaja kruṅdi piạlt. K^{u}ooliõpetaja Anṫon Künnapu käind Talinnas inspe·ktori juùres ja siss laṡtud mõesamiestel paḷgid tagasi tuua.

Ministee·rjumi k^{u}ooḷ oli kahekoṛne maja. Siạl õppisid lapsed neli talvet. Mo ̮pueg Annes[33] oli k^{u}oòlis mitu oàstad ja kiiṫis Uuemõesa k^{u}oòli. Paèrgane mitšurii·nlane Raèda õpetas taḷle ^{i}eesti kielt ja ajat^{u}ööd. Sial õppis vene kielt kaanisti eaṡti ja luges koa vene kirjanikka.

[33] Johannes Lauristin.

K"oòlis laṗsi ei peḳstud. Õpetaja l"öönd mõnigord liìnealiga poiste näppude piḥta, kis tütarlaṗsi on kiusand.

Uuemõesa k"oòli nimetati Vloadimiri ministee·rjumi k"ooliks.

(Hans Lauristin, 80 a.,
Tallinn, 1951)

15. Kose koolielu.

Uùdes ̮mõìsas oli kaheklaśsiline ministee·riumi k"ooľ. Esimeses klašsis oli kolm jägu ja teìses kaks. Viis oàstad tuli õppida.

Kui ̮ma oàsta tuhat üheksasada kümme läksin õpetajaks Uuemõesa ministee·riumi k"oòli, oli Lauristin s̩ial õpilane. Ma ̮õpetasin taìle ajalugu, maadeteàdust ja eestik'eelt. Laolutunnid olid ̮go minu kääs. Lauristin oli kena poiss, laùlis k"oòris ị̀ästi ja oli kõege targem õpilane klašsis. Uuemõesa ministee·riumik"oòlis oli oma roamatukogu. Seal oli vene klassikute t"öösi. Lauristin luges neid teòseid.

Minu àrmsam t"öö k"oòlis oli ajat"öö. Istutasin k"ooliaèda paľlu puíd ja põèsaid. Õpetasin lastele, kudas kodu aèda asutada ja puude iest "oolt kaṅda. Isa kääst sain ise esimese õpetuse ajandusest.

Kõue vaìdas oli kõege jõuḳam Alansi küla. Uùdes ̮mõìsas olid rikkamad Kaṙla küla jõe eàrsed talud ja Kurena küla talud iesoìsas. Teesed olid änamasti kehvad talud.

Kose kihelgoṅdas oli mitu seľtsi. Kõege esimene oli Kose Muusikaseľts ja pasunak"oor. Siss tụli põllumieste seľts, karškusseľts „Oade“ [34] ja Triigi k"oolimaja seľts, et uut k"oolimaja ehitada.

Kose ümruse k"ooliõpetajad võľsid paľlud viijenda oàsta sümmustest osa. Olin siss Kõue vaìdas Triigi kaheklaśsilises ministee·riumik"oòlis õpetaja. Magasin mị̀tu "ööd küla taga Metsanurga saùnas.

Roobu seľtsimajas p'eeìti iga pühabä k"oosolekuid. Reagiti mõìsnikkude ja tsaari vaèsta. Neid karjuti maha. Sulaste ja perem'eeste vahel ei teḥtud èsteks vahet. Siss võttis Uuemõesa k"ooli-

[34] Aade.

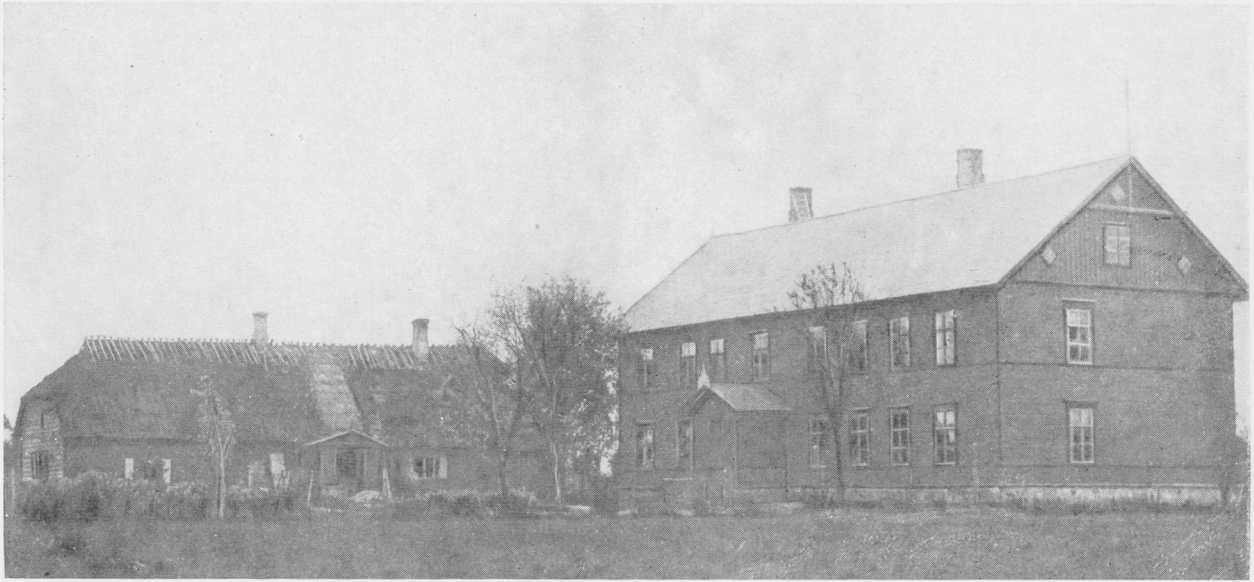

Kuivajõe koolimajad. Vanas koolimajas (vasakul) õppis Hans Lauristin, uues koolimajas Johannes Lauristin (Foto 1903. aastast)

Jaan Raeda kasvukodu Pearna-Antsu talu Karla külas

õpetaja Ants Velman koa taluperemeeste vasta sõna ja kutsus sulaseid ülesse peremeeste vasta astuma.

Neid kuoosolekuid kutsusid kokku vallavanem Roobu Kustas ja Kose villavabriku tööline Ralf Tamm.

(Jaan Raeda, 75 a.,
Rae, 1951)

16. Aednik Raeda.

Mo˘mies Joań on sün'dind Karla külas Peàrna-Antsu talus. Ta isal oli suur aed, kus kasvas vanu õõnabuid ja pirnibuid. Sial˘da õppis kärnali tööd tegema.

Peàrna-Antsu talu oli vana suetsutalu. Talumajal oli kaks kamret, ilma aknata. Kamretel olid seena sies aogud ja aogust tuli valgust, kui riidenartsu ää võt'sid. Kamretel ei˘olnd ahju sies, aenult sui võis sial elada. Talve elati rehetuas. Küĺmaga sai old ahju pial. Mo˘mies on peeruvalgusel lugend ja õppind. — — —

Mo˘mies oli Uuemõesa kuooli pial kuoolitaja[35] ja juhataja. Sui tegi˘da ikka aèdas[36] tööd: istutas ja puookis õõnabuid ja pirnibuid.

Lauristin käis Uuemõesa ministeerjumi kuoòlis. Oli vaikse luoomuga poiss, üks parematest õpilastest oli. Ta vanaisa elas Kolu külas Tuesu talus. Poiss õppis ühtelugu edasi. — — —

Me˘tulime Raèle oàsta tuhat üheksasada kakskümmend. Meie reńtisime linna˘gääst selle veikse reńdimõesa ja pidasime seda reńdi pial. Mies jäi eèteks kuooli piàle edasi. Sui oli Rael ja asutas aèda. Linna lähedalt sai ia˘ste ajasoàdusi[37] linna viija.

Oàstal tuhat üheksasada kakskümmend kuus sai mo˘mies peńsiunile. Ta˘teene silm oli natuke aige ja süda oli nõrk. Siss akkas ta aèda suurendama ja uùsi puid ja põèsaid istutama.

Suur küĺm äävitas pallu puid. Kevadi oli roàgus, suurem jägu õõnabuid oli küĺm ää võtnd. Ta˘lõi kääga ja akkas küĺmakindlamaid õõnabuid siemendama ja istutama.

Ega tema voaìa, kas˘koa puud kasu annavad. Ta tieb tööd rahvale. Üìleb ikka: „Suurt rõèmu tieb, kui soab puu otsast õùna ja pirni maitseda ja teestele anda.“ Ta neid sièmneid küìvab ja tolmutab. Tahab kasvatada uùsi, paramaid sortisi. Läks paerga puookoksi võtma, enne suure küĺma tulekud.

---

[35] kooliõpetaja; [36] = aias; [37] = aiasaadusi.

Nüid on aed kolhoo·si Mitšuu·rini kääs. Troat̀võrk sai üm̀mer aja teht. Linna inimesed käivad koa pühapääviti ait̀amas.

Meie õõnabu‿aed on nüid üle Liidu kuùlsaks soand.

(Ann Raeda, 66 a.,
Rae, 1951)

17. Juhan Kotkas Mahtra sõjas.

Mah̀tra sõjast reak̀is Juhań Kotkas, kis elas Kar̀la külas Uśsimää talus. — — —

Juhań Kotkas oli Mah̀tra sõja aègas Uùdes‿mõìsas väl̀lavaht. Uùdest mõesast on soadetud üks sõjavää ülem Abaja mõesasse järele.

Kotkas olnd kut̀sar, rakendand obused suure tõlla ette ja sõitnd ülemaga Abajasse. Sõjavägi olnd Abajast juba Mah̀trasse läind. Naad sõitnd pi̯atamata Mah̀tra mõìsa tõllaga.

Kui nad Mah̀trasse soand, siss olnd mõesa õue kui pilve rahvast täis. Vaevalt peàsend nad tõllaga mõesa eàrbäri trepi ette. Ülem üpand tõlla pi̯alt maha ja pand j^{u}ooṡku Ait̀la p^{u}oòle tagasi.

Rahvas l^{ü}öönd ennast tõlla üm̀mer kokku. Kut̀sarile põle kedagi teh̀tud, ta soand tõlla üm̀mer kierata ja sõitnd Uùde mõìsa tagasi.

(Hindrek Jürgenson, 80 a.,
Karla küla, 1951)

18. Mõisnikkude vastu.

Mo‿vennad ei sal̀lind mõìsnikka. Tuhat üheksasada viijendamal oàstal olid naad kõik väl̀las mõìsnikkude vaṡtas.

Vanem vend Juhań Tiṡler oli Peniŋgi mõìsas sepaks. Ta oli treik̀ijate si̯as ja ta sai pal̀la ihu pi̯àle kaheksakümmend ^{u}oop̀i, et‿ta oli mõesa piègli kak̀ki l^{ü}öönd. Vend oli päris lihatomp, kui ta mõesast ää t^{u}oòdi.

Teesed vennad olid Uùdes mõìsas, kui treik̀ijad seìja tulid. Meije talu taheti ää põletada. Vennad Joań, Tõnu ja Indrek Tiṡler said juok̀su.

Naad‿olid mitu pääva Kõr̀ge‿raba pi̯al. Kui nendele süìja viisime, tõṡtsime val̀ged rätikud ülesse.

(Mai Jõesaar, 73 a.,
Karla küla, 1951)

19. Seitsmeteistkümnendal (1917.) aastal.

Mo˛mies Andrekse saanik käis läbi linnadüöòlistega. Tüöòlised ja veek̀emoabidajad olid siss ühesk̀uoos tüöòliste ühisuses.

Valiti uus vallavoligogu Kuevajõe val̀das. Tüöòliste ühisus viis läbi ükstei·st kandidoat̀i ja peremehed viisid üheksa. Vallavanemaks sai tüöòliste ulgast käsidüöòline Ant̀un Jüri pueg Papp, kis käis ehituset̀üöödel. Vana vallasekredär sai koa lah̀ti, tema asemele soadeti linnast Plakk. Mo mies sai voligogu liik̀meks. Sie oli Kuevajõe valla Lienini-aègne vallavalitsus.

Kui sak̀slane sis̀se tuli, siss paǹ'di jäl̀le tsoariaègne valitsus tagasi. Kui kodanlik ˡeesti akkas, siss Papp oli uuest vallavanem. ˡeesti valitsus vabastas Papi vallavanema ametist.

(Anna Tohver, 71 a.,
Nõrava küla, 1951)

20. Rapla õpetaja Girgensohn.

(Hageri)

Rap̀la õpetaja Kirgenson läind aìge juùre. Ta paǹ'di tahmasesse kot̀ti ja pek̀sti teda.

Peale istreik̀i aet̀i kolme kihelgonna inimesed Kohilasse kokku ja seal pek̀sti neid. Viisid minu mehe koa kottu ära pesuvääl, ta˛oli aìge. Kohila lukussepp ja üks Vil̀landi mies las̀ti maha.

Rap̀la õpetaja Kirgenson laskis inimesi pek̀sa oma ak̀na all ja ise voat̀as pealt.

Siss loaleti istreeki laùlusi:

Seal õpetaja ak̀na all,
jõe kallas üm̀ber nii˛gui val̀l.
Seal kasvab üksik lepabuu,
taast reak̀ida teab rahvasuu:

Ta˛all said mit̀med surmatud,
kis enne piinal kurnatud,
neid voṅni viha aluseid,
kel põletati talusi.

Kus vitsu tuhat "oobiga
verd tõsta võis koa t"oobiga,
kus õpetaja sõna kalk,
et surm on matsi patu palk.

(Miina Valk, 68 a.,
Pahkla küla, 1951)

21. Mahtra sõjast.

(Juuru)

Mo˛isa Ants Allikov oli Mahtra sõjas. Ta˛i soand oavata. Isa suri esimese sõja[38] *aegas. Ta˛oli siss kaheksakümmend oastad vana.*

Isa vend Indrek oli koa sõjas. Ta˛vankre ots oli˛gu sõela põhi, kuuli aukusi täis, aga Indrekul põlnd viga kedagi.

Mehi kutsuti ja aeti kokku sõjasse. Mahtra mehed pidand juba käsu˛beale Abajale minema. Punasoos tulnd nendele tüdruk Tiiu vasta. Se˛olnd Mahtra tüdruk. Tiiu ütend: „Abajal peksetakse ermsal kombel. Ei julge voadatagi." Mehed istund maha ja akkand mõtlema, mes nüid teha.

Siss läksid teestest küladest abi otsima. Nad käisid Järlepas ja Ärglas. Ütend seal mestele: „Tulge meile abiks!" Mehed tulndgi Mahtrasse.

Kõik läind summas mõisa kokku. Mõesa teomehed vedand senna ajateibaid. Mehed võtnd teibad kätte ja läind sõjameeste ette. Pogutski ütend tõlgile, miks mehed ei tulnd Abajale. Mehed vastand: „Nad põle kedagi kurja teind."

Esteks lasti õhku. Siss tõmmand keegi mees ülema käntsti obuse sellast maha. Nüid oli sõda lahti. Soldatid läind Alla poole, mehed takka järele. Adra Mihkel, kis˛oli teomees Kasel, Adra talus, joosnd järele ja üind: „Üllesite küll, et˛ei˛soa kuraditest jägu, aga nää, metsa joosid teesed!" Soldat pillus talle metsast kuuli. Adra Mihkel kukkus ja jäi maha.

Võedumehed tulid Mahtrasse tagasi. Viinaköögi uks lõhuti lahti. Viinavoadid toodi väl˛la.

Tilli talu sulane Mihkel läind äärbäri sisse ja viind opmani

[38] Esimese maailmasõja.

rohuaèda. Ühes teeste meestega akkand ta oṗmanid peèksma. Oṗman palund küll: „Kulla Mihkel, mis ̮ma olen teind, et sa ̮mind lopsid!“

Tiľli talu pererahvas olid mõesaga tuttavad. Tiľli peremees Ottu Leèsman läind mõìsa oṗmanile järele. Teda põle tahetud mõesa ligi laèsta. Andrekse talu peremees Mart Leibok tulnd vaèsta ja ütend: „Kus ̮sa, kurat, lähäd? Mul ̮põle teist kinìsu oìlagi.“ Mart Leibok soand oavata. Tiľli peremees peastnd oṗmani meeste kääst ära ja viind ta Järlepa mõìsa. Tiľli talu oli uèsklik ja paìverahvas. Sulane tulnd kojo ja ütend: „Ma ̮anǐ'sin oṗmanile ea vaťi!“ Peremees pahandand, miks ̮ta nii ̮teind.

Peàle sõda teìhtud üks laul:

„Rumal tegu oli see,
et oṗmani jäť'sid elusse,
kis neid kõìki ära tuǹ'dis
ja siss koìhtu kätte aǹ'dis“.

Maìhtra mehed joòsid iľlem meìsa. Mõni uputas enese ära. Nad ei toìhtind ütelda, et ̮oavata on soand. Erm oli suur.

Vaŋgid paǹ'di tappi ja viìdi tapiga Talina. Sealt toòdi mehed tapiga Maìhtrasse. Neid karistati väľlal. Viiskümmend soldatid paǹ'di kummagisse ritta ja kaks koìrda käis vaŋg paľlalt nende vahelt läbi.

Teriìsiuse pojapoeg ütend, et ̮nad seetse oàstad on käind, kui Siberisse soand. Seal oìla Maìhtra küla omi asunduses.

(Mihkel Allikvee, 85 a.,
Maìhtra küla, 1950)

IV. VÕRU MURRE

VANAAEGSEST PÕLLUPIDAMISEST

Kogunud E. Siil.

1. Talurahva elust-olust üldiselt.

Mis sääl vanast siss viil är ess olõ?, mõisat pidit or'jama uma leevaga?, uma rõivaga?, ummi riistuga?, ilma palgada?, ilma nurisamada?. K'iä rahulõ ess olõ?, herräle ńiguv vasta nakaśs, tuu viidi tal'li manu?, anti uma kuuśkümmend kukrohe, nurisnus siss vaij tennüv vaij ollu?; seeńik kuj jälk kuuśkümmend saijt. Tuu ol'l tuu põllupidämine jak kiik.

Siss kum man nakśi elämä jat taad pla't'si pidämä jah, siss tul'livaj joba ostukotussõv vällä. A siss, kiä jäln ńigu? ostualav võtta ess jõvva?, siss noil ol'liv jälk kańdiplatsiv jah, rińdikotussõj jah. Rińti tul'l iks massa niij, kuiss kotussõ krońt suur ol'l. Kuk krońt ol'l kat'ssada vakamaad suur, siss tul'l massa kah kat'ssada ruublit raharińti jas siss naat tükiv vaij, tetä?. Noid ol'l jälh ekä vikat'i tüüd, ńigun naa omma?: kaara, siss rükä, vikki, niiduhaina, riśtik-

Tõlge: Mis seal vanasti siis veel ära ei olnud, mõisat pidid orjama oma leivaga, oma rõivaga, oma riistadega, ilma palgata, ilma nurisemata. Kes rahul ei olnud, härrale nagu vastu hakkas, see viidi talli juurde, anti oma kuuskümmend kuklasse, nurisenud siis või teinud või olnud, seni kui jälle kuuskümmend said. Too oli too põllupidamine ja kõik.

Siis kui ma hakkasin elama ja seda kohta pidama, jah, siis tulid juba ostukohad välja (s. t. hakati talusid päriseks ostma). Aga siis, kes jälle nagu ostu alla võtta ei jõudnud (ostusumma tasuti pikema aja kestel), siis neil olid jälle kandikohad, jah, rendikohad, jah. Renti tuli ikka maksta nii, kuidas koha krunt suur oli. Kui krunt oli kakssada vakamaad suur, siis tuli maksta kah kakssada rubla raharenti ja siis [olid] need tükid või, teha. Noid oli jälle iga vikati tööd, nagu need on: kaera, siis rukist, vikki, niiduheina, ristikheina,

haìna, naid eḱä ütte kaťs pośtivahet paṅda. Kartlit oľl üťs pośtivahe^{v}‿võtta. Si̯ss ku^{s}‿si̯ss tu̯u̯ tü̯ü̯ ki̯iḱ är^{t}‿teit, si̯ss jäi kaťs ruùblit pośtivahe päält iks maṡmada?, läťs tu̯u̯ tü̯ü̯ i̯i̯st. A‿gu är‿ess jõvva^{t}‿tetä?, si̯ss tuľl jäl^{k}‿kaťs ruùblit pośtivahe päält manu^{m}‿maṡsa.

Si̯ss jah, mõìsnigu^{k}‿kah iḱs ess saa? inäp niij u̯mmà voľli aija?, inne peṡmise olõ iks mà^{k}‿kah är^{n}‿nännü? jà‿olõ iks eśs kah kubija käest ülekühmä är^{s}‿saanu?. Kae^{n}‿naa^{k}‿kubija?, naa? oľli? iks nu̇rmi pääl inemiiśi takast tsuṡkman. Näid oľl iks u̯ma kolm, neľi tüḱkü nurmõ pääl. Tu̯u̯ ḱiä mullõ leij, mul om ťää põrõhõlla^{k}‿kah vi̯i̯l niij seľgehe meelen, siľmi i̯i̯n, iks õḱva ńigu? eilä? olõśs ollu?.

T'ää oľl sääne piidsavarrõ sugunõ peeńike mi̯i̯ss, häṡte tsäpe, sääntse^{p}‿peeńikese^{p}‿piḱä^{s}‿seere^{n}‿ńigu^{k}‿kurõl inne, si̯ss seerega^{s}‿saapa? oľli^{t}‿täl jalan. Ni̯na oľl täl õḱva puńkti päält sääne ńigu^{k}‿kuľli noḱk: keṡkelt oľl kühmän, niij piḱk, et küündü piaaìgu mokõńi, allapoolõ kõvvõŕ jah, ots häṡte peeńike. Mi̯i̯^{k}‿kuťsimiǵi^{t}‿tedä iks kuľlinoḱiss ja^{k}‿kurõseeress, tõist nimme tälle ess kuulõḱi. Tu̯u̯ va^{k}‿kuľlinoḱk oľl näist kah ki̯gõ jälemb. T'ää iks ütteluku mugu^{k}‿karõľ iks inne üte ni̯na alt tõsọ̃ ala? ja^{m}‿mugu^{t}‿täńiť inne. K'iäḱi ess mõista^{k}‿kunaǵi? niij tetä^{k}‿ku^{t}‿ťää taḥtsõ. Puha ki̯iḱ

neid igaühte [oli] kaks postivahet[1] [kokku] panna. Kartulit oli üks postivahe võtta. Siis, kui siis tolle töö kõik ära tegid, siis jäi kaks rubla postivahe pealt ikka maksmata, läks selle töö eest. Aga kui ära ei jõudnud teha, siis tuli jälle kaks rubla postivahe pealt juurde maksta.

Siis jah, mõisnikud kah ikka ei saanud enam nii oma voli ajada, aga peksmise olen ikka mina kah ära näinud ja olen ikka ise kah kupja käest üle kühmu ära saanud. Vaat, need kupjad, need olid ikka nurmede peal inimesi tagant torkimas. Neid oli ikka oma kolm, neli tükki nurme peal. Too, kes mind lõi, mul on see praegu kah veel nii selgesti meeles, silmade ees, ikka otse nagu eile oleks olnud.

Ta oli säärane piitsavarre taoline peenike mees, hästi käbe, säärased peenikesed pikad sääred nagu kurel vaid, siis säärsaapad olid tal jalas. Nina oli tal otse punktipealt säärane nagu kulli nokk: keskelt oli kühmus, nii pikk, et küündis peaaegu huulteni, allapoole kõver jah, ots hästi peenike. Me kutsusimegi teda ikka kullinokaks ja kuresääreks, teist nime tal ei kuulnudki. Too va kullinokk oli nendest kah kõige jäledam. Ta ikka ühtelugu muudkui kargles ikka vaid ühe nina alt teise alla ja muudkui tänitas aina. Keegi ei mõistnud kunagi nii

[1] postivahe = 2 riia vakamaad; vrd. ka lk. 38 märkus 12.

oll'i^{l} ‿laisa?. Ku^{t} ‿tull, siss tull ńigu^{r} ‿rääsäga^{s2} ‿säl'gä. Pesse jal'guga? inemiiši, nuut tuu käve täl üttepuhku käen ńigu^{p} ‿plaksõlõs inne. Siss vahel, siss ku? arvaśs, siss leij jäl^{m} ‿miõ inemise kart'su. Kardsumaja tuu oll jälle likõ, mugu^{l} ‿leemet inne, pümme ja^{k} ‿kül'm. Jaańipäävä al'gu kah oll'i? ijä huńiku^{n} ‿nukan. Mugu^{l} ‿leij inemise sinnä^{s} ‿sisse, ess anda^{t} ‿tälle juvva? ei^{s} ‿süvvä? ei^{m} ‿midägi?. Laśsõ olla^{m} ‿mugu?, seeńi^{k} ku^{s} ‿siss hääss arvaśs, siss laśsõ vällä siss. Inemine oll är^{k} ‿kül'mänü?, kal'gõss jäänü?, ess mõista? ed'imält õkva midägi?, a ‿tää juuśk jälh õkva uma rääsäga^{s} ‿säl'gä. Ma^{k} ‿kaij eśs, et näüss, kas kal'gass no^{j} ‿jal'guga^{k} ‿kah ol'sa vaij. Va? ig'ävene jälle inemise tükk oll tuu külh. Kon tää luutükü^{n} ‿no^{m} ‿mädänäse?!

Tuu saa rõibõ? oll'gi tuu, kiä mullõ kah leij. Üt'skõrd oll, keväjäne aig oll, ma^{l} ‿lätsi mõ'sahe esä ij'st kart'lit pań'ma. A ‿siss, tuupäiv jälh õkva ütte mi^{i}ist talli man pešti. Kae? umalõ aśjalõ iks saijt minnä?, tüü mant kah. Ma^{k} ‿kah, himmu oll nätä?, pańni siss kar'li kor'vi i^{i}la[3] pääle maha? ja^{l} ‿lätsi lepikohe, säält siss hiile kraàvõ pite tal'li taàdõ. Kubija?, ess kiäki, ess näe^{m} ‿midägi?. Siss sääl tal'litakan siss püüse iks aija pilu vahelt sisse vah'ti, inne, nätä? ess olõ^{m} ‿midägi?. Mi^{i}iss oll kah niij vaiki, et tää ess ti^{i}i? ellüg'i?. Ma ‿ss kuulõ^{m} ‿muud midägi?, ku^{s} ‿saksa^{k} ‿kärgevä hirmsahe.

---

[2] *rääss* 'rahe'; [3] *i^{i}las* 'vagu'.

teha, nagu ta tahtis. Puha kõik olid laisad. Kui tuli, siis tuli kui rahehooga selga. Peksis jalgadega inimesi, nuut see käis tal ühtepuhku käes, nagu plaksles aina. Siis vahel, siis kui arvas, siis lõi jälle mõne inimese kartsu. Kartsumaja, see oli jälle märg, muudkui leemendas aina, pime ja külm. Ka jaanipäeva ajal olid jäähunnikud nurgas. Muudkui lõi inimese sinna sisse, ei antud talle ei juua, ei süüa, ei midagi. Laskis olla muudkui seni, kui siis heaks arvas, siis laskis välja [siis]. Inimene oli ära külmanud, kangeks jäänud, ei mõistnud esialgu [otse] midagi, aga ta jooksis jälle otse oma rahehooga selga. Ma vaatasin ise, et näis, kas kargab nüüd jalgadega kah otsa või. Va igavene jäle inimesetükk oli too küll. Kus ta luutükid nüüd mädanevad!

Toosama raibe oligi too, kes mind kah lõi. Ükskord oli, kevadine aeg oli, ma läksin mõisa isa eest kartuleid panema. Aga siis, tollel päeval jälle just üht meest talli juures peksti. Vaat, omale asjale ikka said minna, töö juurest kah. Ma kah, himu oli näha, panin siis kartulikorvi vao peale maha ja läksin lepikusse, sealt siis hiilisin kraavipidi talli taha. Kupjad, ei keegi ei näinud midagi. Siis seal talli taga siis püüdsin ikka aia pilu vahelt sisse vahtida, aga näha ei olnud midagi. Mees oli kah nii vait, et ta ei teinud häältki. Ma ei kuulnud muud midagi, kui saksad kärkisid hirmsasti. Mees ajas rõivad selga ja läks

Mi̯i̯ss aij rõìva^{s}‿säl̓gä ja^{l}‿läťs värest väl̀lä. Saksa^{k}‿käśsivä^{t}‿täl kodu^{m}‿minnä? ja jumala käest aṅ'diss pallõlda, et ťää om herrä vaśta eśsünü?. Tu̯u̯ ol̓l kaŋ̀gõ mi̯i̯ss, ťää iks kuìgi ol̓l vaśta naànu, ťää ess lää^{k}‿kodu? ess koheǵi?, mugu^{t}‿tul̓l nurmõ pääle, võt̀sõ adra pää peìju ja^{n}‿nakaśs ì̯i̯lit ajama. Ma? hoisõ innäst iks ťiä läh̀keiśte. T'ää hojaśs, tassakõistõ hojaśs veiďike, muud midäǵi?, jal̀gu leij niij kõv̀va, et suurõ^{m} mulgu^{j}‿jäivä^{m}‿mulla siśse ja^{s}‿si̯ss, ku‿ì̯i̯la otsa man iks üm̀bre käändse, si̯ss tõmmaśs at̀ra niij kõvastõ ja‿häḱki, et olõśs kas vaij ki̯gõ hobõsõkroṅuga^{p}‿pèrrä võt̀nu?. T'ää ess kae^{k}‿kelleǵi pääle. Ma^{v}‿vahe iks tedä, i̯ṅdäl sil̓mä^{t}‿ťsil̓givä? ja‿eśs paṅni iks kart̀lit. Kae^{k}‿kub'ijas vaij vana^{t}‿tu̯u̯ kul̓linoḱk näǵi tu̯u̯ ärh. Ma^{n}‿näij külh, ku^{n}‿näüdäśs tõsõlõ käèga?, ma‿ss mõista tu̯u̯st midägi?. Kae^{s}‿si̯ss ku^{t}‿tul̓l manu^{j}‿ja^{t}‿tõmmaśs mu^{r}‿rinnust kiṅni?, si̯ss vana^{k}‿kul̓linoḱk lah̀ksõ mullõ üm̀bre kühmä. Ma^{l}‿leij i̯nnäst sir̀gu, käe^{l}‿leij ülepää ṅao ette, eśs kaij, et lahu nüüd nipal̓lu ku^{s}‿sa^{t}‿tahat. Eśs kaij, et kül^{t}‿tulõ aig, ku^{m}‿ma^{s}‿sullõ ki̯iḱ tasu, ku^{s}‿sa^{s}‿seeṅi? eläśsi inne.

Ki̯iḱ terve nurmõ täüs rahvast, ki̯iḱ viśksiva^{k}‿koŕvi^{m}‿maha? ja^{s}‿saisaťiva?. Kub'ija^{p}‿paṅni^{r}‿rü̯ü̯ḱmä ja^{v}‿vana^{k}‿kul̓linoḱk ju̯u̯śk ṅigu^{m}‿maru piṅi ütest tõiśtõ. Mul ol̓l sääne viha, et ma‿olõśs ťää lah̀ki kiśknu?, inne valluss ess olõ^{m}‿mul külh. Kae^{m}‿mul taa pih̀t-

väravast välja. Saksad käskisid tal koju minna ja jumala käest andeks paluda, et ta on härra vastu eksinud. Too oli kange mees, ta ikka kuidagi oli vastu hakanud, ta ei läinud koju, ei kuhugi, muudkui tuli nurme peale, võttis adrapea pihku ja hakkas vagusid ajama. Ma hoidsin ennast ikka tema lähedusse. Ta oigas, tasakesi oigas veidike, muud midagi, jalgu lõi nii kõvasti, et suured augud jäid mulla sisse, ja siis, kui vao otsa juures ikka ümber pööras, siis tõmbas atra nii kõvasti ja äkki, et oleks kas või kõige hobusekronuga taha võtnud. Ta ei vaadanud kellegi peale. Ma vahtisin ikka teda, endal silmad tilkusid ja ise panin ikka kartuleid. Vaat, kubjas, või vana too kullinokk, nägi selle ära. Ma nägin küll, kui näitas teisele käega, ma ei mõistnud sellest midagi. Vaat, siis kui tuli juurde ja tõmbas mu rinnust kinni, siis vana kullinokk lõhkus mulle ümber kühmu. Ma lõin ennast sirgu, käe lõin üle pea näo ette, ise vaatasin, et lõhu nüüd nii palju kui sa tahad. Ise vaatasin, et küll tuleb aeg, kui ma sulle kõik tasun, kui sa seni elaksid vaid.

Kõik, terve nurme täis rahvast, kõik viskasid korvid maha ja seisatasid. Kupjad panid röökima ja vana kullinokk jooksis nagu marupeni ühest teise. Mul oli säärane viha, et ma oleksin ta lõhki kiskunud, aga valus ei olnud mul

kask säŕgil[4] *all ham̀mõ*[5] *pääl ja*^{s}*‿si̯ss nahast kaṡkapüksiʔ ol̓li*^{k}*‿kah jalan, iks tõiśil all; valluss ess olõʔ, viha ol̓l.*

Si̯ss ol̓liḱi iks ki̯iǵil inemiiśil suvõl kah pih̀tkaṡka^{s}*‿sälän ja*^{n}*‿nah̀kpüksi*^{j}*‿jalan. Ihu leemeť kül*^{s}*‿sälän kaŋ̀gõ kuumagaʔ, inne tu̯u̯st ess olõ*^{m}*‿midägiʔ, malgavalu*^{j}*‿jäivä*^{k}*‿kaṡkahe . . .*

Muʔ esä ol̓l ütessäkümmend ütessä aaṡtat vana, ku^{t}*‿ťää är*^{k}*‿ku̯ù̯l̓i. Tu̯u̯d ma*^{t}*‿ťiijä kül*^{n}*‿niij sel̓gehe, et ťää om süǹdünüʔ üťstuhat säidsesada ütessäkümmend nel̓i. T'ää kadunukõ oŕjaśs u̯ma eluaig mõìsat. T'ää ti̯i̯dse külh, kuiss tu̯u̯ sääl ki̯iḱ ol̓l. Ääss si̯ss tõiṡtõ ess saaḱi, si̯ss pid'i eǵäüťs oṙ'jama mõìsahe. Eǵä plaťsi päält, ku‿ol̓l iks vi̯i̯l niij suurõmb kroń̓t kah, si̯ss ol̓l iks u̯ma nel̓i-viiś tüḱkü eǵä päiv mõìsan. Ääss si̯ss iks tõiṡtõ ess saaḱi. Ku‿ol̓l vi̯i̯l niij, et ol̓l u̯mmi, si̯ss iks peśsi*^{v}*‿vi̯i̯l kuìǵi*^{l}*‿läbi. Ku‿u̯mmi ess olõʔ ja*^{t}*‿tü̯ü̯d är‿ess jõvva*^{t}*‿tetäʔ, si̯ss ku‿eśs ess võta*^{s}*‿sulast, si̯ss mõìsa pańd sinnäʔ oŕja, kon tü̯ü̯ga inemise*^{t}*‿tükevä pe̍rrä jäämä.*

Ääss si̯ss ol̓l inemine õk̀va ńigu‿üťs lupaŕd mõìsńigu käen. T'ää tegi oŕjaga õk̀va mistä eśs arvaśs. Külnä^{v}*‿vahetiva‿oṙjõ pinnegaʔ, ťsirk̀õgaʔ, külnä*^{m}*‿möivä*^{n}*‿näid, ośtivaʔ ja*^{v}*‿vahetivaʔ ja*^{t}*‿teivä*^{k}*‿ki̯kkõ, midä ńää*^{v}*‿vi̯i̯l mõistivaʔ.*

Kae^{n}*‿niij‿ol̓l kah ollu*ʔ*, et ku*^{t}*‿tälle mi̯ńi ol̓l ńigu*^{v}*‿vastal̓idsõss*

---

[4] *säŕk* 'kuub'; [5] *hamõ* 'särk'.

küll. Vaata, mul see pihtkasukas [oli] kuuel all särgi peal ja siis nahast kasukpüksid olid kah jalas, ikka teistel all; valus ei olnud, viha oli.

Siis olidki ikka kõigil inimestel, suvel kah, pihtkasukad seljas ja nahkpüksid jalas. Ihu leemendas küll seljas kange kuumaga, aga sellest ei olnud midagi, malgavalud jäid kasukasse . . .

Mu isa oli üheksakümmend üheksa aastat vana, kui ta ära suri. Seda ma tean küll nii selgesti, et ta on sündinud [aastal] ükstuhat seitsesada üheksakümmend neli. Ta kadunuke orjas oma eluaeg mõisat. Ta teadis küll, kuidas too seal kõik oli. Egas siis teisiti ei saanudki, siis pidi igaüks orjama mõisat. Iga koha pealt, kui oli ikka veel nii suurem krunt kah, siis oli ikka oma neliviis tükki iga päev mõisas. Egas siis ikka teisiti ei saanudki. Kui oli veel nii, et oli omi, siis ikka lõid veel kuidagi läbi. Kui omi ei olnud ja tööd ära ei jõudnud teha, siis kui ise ei võtnud sulast, siis mõis pani sinna orja, kus tööga inimesed kippusid maha jääma.

Egas, siis oli inimene just nagu üks lupard mõisniku käes. Ta tegi orjaga otse, mida ta ise arvas. Küll nad vahetasid orje koertega, lindudega; küll nad müüsid neid, ostsid ja vahetasid ja tegid kõike, mida nad veel mõistsid.

Vaat, nii oli kah olnud, et kui talle (s. t. mõisnikule) mõni oli nagu vastu-

ENSV TA Etnograafia Muuseumi fotokogu

Vana talumaja Urvastes

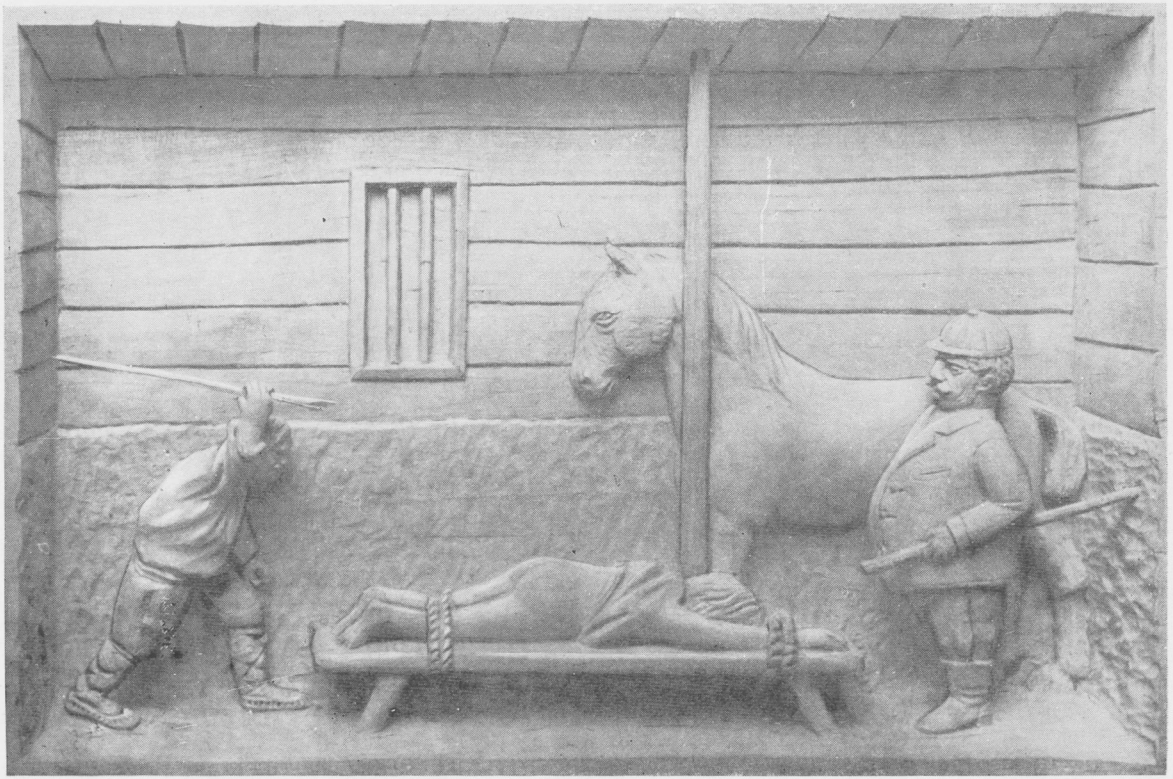

ENSV TA Etnograafia Muuseumi fotokogu

Peks mõisa tallis. J. Jõe puunikerdus

saanu?, siss ummõtõgiv võtnu? jas saatnu? javahetanut tuu ütskik kas siss mehe vaij naisõ vaij, minõ piñi vaij tsirguga ümbre ärh. Ääss tää tuust ess küüsü?, kastä oll naisõmiiss vaij poissmiiss, ess küüsüt tää tuust midägi?, tää tegi õkva tuud, mistä eśs tahtsõ, ääss kiä siss vasta naata ess tohi?. K'iä ñigum midägiv viil ütlemä läts, toolõ siss tõmmaśs inne viil kere kuumass jas siss saatsõ minemä. Ess olõt täll tuust midägi?, kastä lasõ sullõ suutävve süvvä anda vaij maotävve malku, tuu oll täl ütskiik. T'ää tegi niij, kuiss tää eśs tahtsõ.

2. Sulase elust.

Teoor'jusõ aigu perremehel vaij platsipidäjäl, täl oll iks tuust paremb kus sulasõl, et tää oll iks eśs siss kotun. T'ää eśs tegi iks kodutsõ tüü, tää oll iks palga mašja, täl oll iks paremb. Ääss nos sulanõ platsipidäjäle küllt tüüd ess tii?. Platsipidäjä masõ sulasõlõ palga, andsõ söögi kõttu, rõiva sälgä, kiik tüürriista? jak kortina jah, inne tüü tegi tää mõisahe. Kortinna tuud no? ess olõki külm määnestki, tuu rehetarõ kambrõkõnõ oll, sääl siss olliva kiik kuun. Talvõl kuk kaŋgõk küllmä? olliva?, siss tüüdi viil sinnäs samma kiik tsiapõrssa? ja voonakõsõ? jak kanasõk kokku. Süügüse rehepessü aigu kuivati vili kah sälsaan, aeti linaj jak kiik. Mis sääl siss viil kortinna oll viil sulasõl õigõ olla?. Täl kah iks tuu säŋgütükk koŋgi kambrõnukan oll. Miñikõrd ess olõt tuud kah,

meelseks saanud, siis ometigi võtnud ja saatnud ja vahetanud tolle, ükskõik kas siis mehe või naise või, ära ümber mõne koera või linnuga. Egas ta sellest ei küsinud, kas ta oli naisemees või poissmees, ei küsinud ta sellest midagi, ta tegi otse seda, mida ise tahtis, egas keegi siis vastu hakata tohtinud. Kes nagu veel midagi ütlema läks, tollele tõmbas enne veel kere kuumaks ja siis saatis minema. Ei olnud temal sellest midagi, kas ta laskis sulle suutäie süüa anda või maotäie malku, see oli tal ükskõik. Ta tegi nii, nagu ta ise tahtis.

Teoorjuse ajal peremehel või kohapidajal, tal oli ikka sellepoolest parem kui sulasel, et ta oli ikka ise siis kodus. Ta ise tegi ikka koduse töö, ta oli ikka palgamaksja, tal oli ikka parem. Egas nüüd sulane kohapidajale küll tööd ei teinud. Kohapidaja maksis sulasele palga, andis söögi kõhtu, rõivad selga, kõik tööriistad ja korteri, jah, aga töö tegi ta mõisale. Korterit, seda nüüd ei olnudki küll mingisugustki, see rehetare kambrikene oli, seal siis olid kõik koos. Talvel, kui kanged külmad olid, siis toodi veel sinnasamasse kõik seapõrsad ja tallekesed ja kanad kokku. Sügisel rehepeksu ajal kuivatati vili kah sealsamas, aeti linad ja kõik. Mis seal siis veel korterit oli [veel] sulasel õige olla! Tal kah ikka see sängitükk kusagil kambrinurgas oli. Mõnikord ei olnud seda kah,

magaśi nisaa parśil vaij kon saij inne. Suvõľ ťää no‿ess tulõki iks paľlu kodu?. Suigať sälsaan, koṅġi puhmun vaij ťammu[6] *kõrval tụụ ťsipa ärʲ‿jah, nakaśs jälᵐ‿muguˡ‿lụ̈ụ̈mä inne. Noᵖ‿pụụ̀ľbäõdaguss, sịss tuľl iks ťää kah suvõľ kah kodu?. Pụụ̀ľbä käüťi joˢ‿sannan, pühäbä minť̀i iks jälᵏ‿keŕkohe. T'ää kah iks läťs jah keŕkohe.*

Erälde sụ̈ụ̈mist iks tan Urvastõn kül‿ess kuulõ?. Ku iks sulanõ kah kotun oľl, sịss seivä? iks kịik üten, tụụdsamma sụ̈ụ̈ki midä oľl. Inne sịss, kuᵗ‿ťää mõìsahe teòlõ läťs, sịss paṅť̀i tälle nädäľi leeväkoťt üten. Midä tälle sịss vịịl paṅť̀i muud kuʳ‿räìmi, aganist leìbä jaᵖ‿pütügaᵖ‿pohkaťsit[7] *kah. Mịnõn paigan vịịdi külˢ‿sụ̈ụ̈ki peŕrä, mịnõnpaigan ess olõᵗ‿tụụd midäġi?.*

Üťs peŕnainõ tan Urvastõn paṅnu sulasõlõ teòlõ veidüˢ‿sụ̈ụ̈ki üten. Sulanõ kah, misa iks tịịt, kellegileġiᵐ‿midäġi üteldä eij‿olõ?, aˢ‿sịss üťskõrd kah võìnuˡ‿leeväkoťi säľgä jaˡ‿lännüᵐ‿minemä. Aⁿ‿ṅiguˢ‿saanuᵏ‿kua taàdõ tanumahe, niij ìstnuˢ‿sinnäᵐ‿mahaᵓ jaˢ‿söönü‿anumakõsõᵗ‿tühäss jaᵗ‿tsusanu aijasaìba oìsa kuijuma. Ess ütelnü?, et nakka maⁿ‿naid anuma rõìpit vịịl kaṅma, mis taa kah mehel süvvä? om. Sịss kuˢ‿sịss pụùľbä koduᵗ‿tullu?, sịss võì-

---

[6] *k'amm* 'väike heinahunnik'; [7] *pohkats* 'rukkijahust kört (poolkeedetud ja hapendatud)'.

magas niisama parsil või kus aga sai. No suvel ta ei tulnudki ikka palju koju. Suigatas sealsamas, kusagil põõsas või heinasao kõrval see vähe aega ära, jah, hakkas jälle muudkui lööma aga. No laupäeva õhtuks, siis tuli ikka ta kah suvel [kah] koju. Laupäeval käidi ju saunas, pühapäeval mindi ikka jälle kirikusse. Ta kah ikka läks jah kirikusse.

Eraldi söömist ikka siin Urvastes küll ei kuulnud. Kui ikka sulane kah kodus oli, siis sõid ikka kõik ühes seda sööki, mida oli. Aga siis, kui ta mõisasse teole läks, siis pandi talle nädala leivakott ühes. Mida talle siis veel pandi muud kui räimi, aganast leiba ja pütiga kõrti kah. Mõnes kohas viidi küll sööki järele, mõnes paigas ei olnud midagi sellist.

Üks perenaine siin Urvastes pannud sulasele teole vähe sööki ühes. Sulane kah, mis sa ikka teed, kellelegi midagi ütelda ei ole, aga siis ükskord [kah] võtnud leivakoti selga ja läinud minema. Aga nagu saanud koja taha külatänavale, nii istunud sinna maha ja söönud anumakesed tühjaks ja pistnud aiateiba otsa kuivama. Ise ütelnud, et hakka mina neid anuma raipeid veel kandma, mis see ka mehel süüa on. Siis, kui siis laupäeval koju tulnud, siis võtnud aia otsast anu-

nu? aija otsast anuma^{k} kah ja^{v} veenü^{k} kodu?. Kae^{t} tää muud tetä? ess saa?, siss pilgaśs pèrnaist jäl^{t} tuùga?.

Sulasõ palk oll niij, et ku oll iks naisõga^{s} sulanõ, siss tuu oll iks niij umal söögil ja umal rõìval kah. Siss tälle aṅìi iks uma pund linnu ja^{l} laś'ti lammas pidädä jah. Nainõ siss teġi jäl^{t} tuu rõìvass. Villä kah iks aṅìi tälle jah. Miṅikõrd ku oll iks jäl^{m} midäġi säänest, siss seivä^{j} jäl^{k} kiik' ütest talulavvast. No^{p} paar' ruùblit raha kah iks aṅìi är^{s} sulasõlõ aàsta koṫsilõ. Ääss siss no^{t} tuu paaŕi ruùbli iist midäġi ess saa? ess, tää oll kah, ńigu aśjass inne.

Ku^{p} poissmiiss sulanõ oll, siss toolõ aṅd iks talu rõìva^{k} kah. Paḳladsõ? iks olli^{t} teon käämise rõìva?. Keŕku rõìva? iks aṅd kah perremiiss; nuu? olli^{j} jäl^{v} villatsõ?. Ääss ńää^{n} no^{p} paŕra^{k} kül ess olõ?, ihu iks kaìsõ ärh ja^{v} villanõ tää oll, muud ess olõ^{m} midäġi?. Ääss siss sulasõl no^{m} määṅtsitki häid rõìvit ess olõ?. N'ää olli^{j} jo^{n} niij paigatu? ja^{p} puṅnitu?, et veerest mugu^{t} tilṗńiva? inne. Ärh oll'it harinu?, tuust ess panõ^{t} tähelegi?.

Keväjä, siss oll iks jüripäävä aìgu, oll sulasõl kah kotussõ vahetamine. Siss ku^{t} tää är^{l} läts vaṅtsõ kotussõ pääle, siss nädäli peräst, siss tõij vana perremehe rõìva^{t} tagaśi. Ääss, tüüd tu'l tetä^{v} vaṅtsõ perremehe man nisaa ńigu^{v} vana man, inne miṅi iks oll paŕemb ku^{m} miṅi. Miṅõn paigan oll niij ollu?, et ńigu^{r} rehepessü aìgu jah,

mad kah ja viinud koju. Vaat, ta muud teha ei saanud, siis pilkas perenaist jälle sellega.

Sulase palk oli nii, et kui oli ikka naisega sulane, siis see oli ikka nii omal söögil ja omal rõival kah. Siis talle anti ikka oma pund linu ja lasti lammas pidada, jah. Naine siis tegi jälle tolle rõivaks. Villa kah ikka anti talle jah. Mõnikord, kui oli ikka jälle midagi sellist, siis sõid jälle kõik ühest talulauast. No paar rubla raha kah ikka anti ära sulasele aasta kohta. Egas siis nüüd tolle paari rubla eest midagi ei saanud, ta oli kah nagu asjaks enne.

Kui poissmees sulane oli, siis sellele andis ikka talu rõivad kah. Takused ikka olid teol käimise rõivad. Kirikurõivad ikka andis kah peremees; nood olid jälle villased. Egas nad nüüd parajad küll ei olnud, ihu ikka kattis ära ja villane ta oli, muud ei olnud midagi. Egas siis sulasel nüüd mingisuguseidki häid rõivaid ei olnud. Need olid ju nii paigatud ja punnitud, et äärest muudkui narmendasid vaid. Ära olid harjunud, seda ei pannud tähelegi.

Kevadel, siis [oli] ikka jüripäeva ajal, oli sulasel kah koha vahetamine. Siis, kui ta ära läks uue koha peale, siis nädala pärast, siis tõi vana peremehe rõivad tagasi. Egas, tööd tuli teha uue peremehe juures niisama nagu vana juures, ainult mõni ikka oli parem kui mõni [teine]. Mõnes kohas oli nii olnud,

siss perremiiss heidänüm magama jap pannut tõsõ jala suurõvarba otsapääle tõsõ jala kondsa. Siss ńigut tuu tõnõ jalg taa suurõvarba päält mahas sadanu inne, niij hüpänüt ťää üless jap ajanus sulasõ üless rehetapõt maha? ajama jap eśs heidänüt tagaśi magama. Minõn paigan käütü jälk kikka perrä. N'iguk kikass kir'gnü inne, niij ollur rehele minek kah. Tuu üteldüj joba iks niij hõdagu ärh. Esä üteľ, et vahel oľl külk kikka pääle niij süä täüs, et olõśs ťää õkva mahal löönü?, niij makuss ollu uńi.

Perremiiss saij iks eśs hiŋ'ge tõmmata, täl oľl iks tõisi, kedä ťää suń'dsõ. Täl iks oľl paľlu par'emb kus sulasõl. T'ää saatsõ iks ummi latsi kuùľi jah, iks tahak kreiskuùľi jah, kihkonnakuùľi jah. Sulanõ ess mõistal lukõ?, ess tunnõt ťää tähtigi?, ess mõistak kirutada?, ess tunnõr rahakir'ja ess midägi?. Kuk koheǵi?, ńigun nekrodiss mineki aigu jah, tuľl vaja umma nimme kirutada?, siss ťää teǵi inne kolm ristı ala?. Kost ťää kuùľi saij, kes ťää sinnäl lasssõ. Üteldi, et eij olõ? orjal vaja raamatut lugõda?, siss saa ťää paľlu targass jan nakkass perremehele vasta.

Teoor'jusõ aigu oľl sulanõ tuu perisoii. Täl ess olõm muud kut tüüd tetä? ja ker'kun patu? ańdiss pallõlda?. Süvväs sai ťää väega veidü? jam magadas sai ťää kah veidü?. Niij oľl vanast sulasõ tüü jap palk. Saabast ess olõki. Par'gitut tsuvva? oľli?,

et nagu rehepeksuajal jah, siis peremees heitnud magama ja pannud ühe jala suure varba otsa peale teise jala kanna. Siis, nagu too teine jalg aga selle suure varba pealt maha kukkunud, nii hüpanud ta üles ja ajanud sulase üles rehetapet[8] maha ajama ja ise heitnud tagasi magama. Mõnes kohas käidud jälle kuke järgi. Niipea kui kukk vaid kirenud, nii olnud rehele minek kah. See üteldud juba ikka nii õhtul ära. Isa ütles, et vahel oli küll kuke peale nii süda täis, et oleks ta otse maha löönud, nii magus olnud uni.

Peremees sai ikka ise hinge tõmmata, tal oli ikka teisi, keda ta sundis. Tal ikka oli palju parem kui sulasel. Ta saatis ikka omi lapsi kooli jah, ikka sinna kreiskooli jah, kihelkonnakooli, jah. Sulane ei mõistnud lugeda, ei tundnud ta tähtigi, ei mõistnud kirjutada, ei tundnud rahakirja, ei midagi. Kui kuhugi, nagu nekrutiks mineku ajal jah, tuli vaja oma nime kirjutada, siis ta tegi vaid kolm risti alla. Kust ta kooli sai, kes teda sinna laskis? Üteldi, et ei ole orjal vaja raamatut lugeda, siis saab ta liiga targaks ja hakkab peremehele vastu.

Teoorjuse ajal oli sulane too pärisori. Tal ei olnud muud, kui tööd teha ja kirikus patud andeks paluda. Süüa sai ta väga vähe ja magada sai ta kah vähe. Nii oli vanasti sulase töö ja palk. Saabast ei olnudki. Pargitud pastlad olid,

[8] rehetape — viljalade, mis asetatud rehepõrandale peksmiseks.

noid saij sulanõ kah üte paaŕi niij keŕkun käümise jaoss. Muidu‿ ‿ol'li^{t}‿täl iks viisu^{j}‿jalan. Nuu^{t}‿tul'li^{t}‿täl iṅdäl eśs kuta?. N'ää^{k}‿koeťi iks lõhmussõ ja^{p}‿paiju niidsõst[9]*. Lõhmussõ niìdsõ iks pal'lu muijal ess olõ? ku^{p}‿Petserin, säält käüťi näid iks keväjä tooman. — — —*

Ääss, ńää ol'li^{v}‿väèga hää^{j}‿jalan. N'igu haina aìgu jah, tsuùgõga‿havvussõ^{j}‿jala? ärh, nahk eij lasõ^{j}‿jo^{l}‿ligõhõt[10] *läbi, hoit vi̯i̯ kavva kińni? ja^{t}‿tu̯u̯ havvutass jala ärh. Viisu‿omma^{n}‿nisaa ńigu^{s}‿sõgõl' inne. Kae^{p}‿proomi^{s}‿sa^{s}‿sõglaga^{v}‿vett kaṅda, kae^{k}‿kas jääss midäǵi pääle, eij‿jää^{m}‿midäǵi?. Viisu^{k}‿kuiviva^{j}‿joba eśsiṅdäst jalan ärh, jalg ol'l alaťi kuiv sehen. Sulasõ^{k}‿kańniva^{n}‿näid talvõl' kah, inne talvõl' ńää^{n}‿no^{k}‿kül‿ess olõ^{s}‿suurõ? aśja?, kae?, är‿ijäťivä^{j}‿jalga. Pal'lu ńarìsõ pid'it ala^{p}‿paṅma, muidu^{k}‿kül'mi^{j}‿jala? ärh; si̯ss ol'li^{j}‿jäl‿iks jala^{s}‿suurõ^{j}‿ja rassõ? ńigu? iǵävedse^{m}‿müräku? all. Si̯ss vahel si̯ss tsuṡksi jäl^{j}‿jala tulõ pääle ja^{s}‿sulaťi ijjä vähämbäss. — — —*

3. Põllutööst.

Ku^{m}‿ma^{n}‿naḱśi elämä, ma^{n}‿naḱśi kotussõ pidäjäss. Ma^{r}‿rińde iṅdäle mõìsa käest plaťsi. Är‿oṡta ma? ess jõvva?, vanass läťsi inne ja^{t}‿teṙvüss lõppi ärh. T'ää ol'l kah vana^{k}‿kõhna kotussõkõnõ.

---

[9] *niids* 'niin'; [10] *likõ* 'märg'.

neid sai sulane kah ühe paari nii kirikuskäimise jaoks. Muidu olid tal ikka viisud jalas. Nood tuli tal endal ise kududa. Nad kooti ikka pärna- ja pajuniintest. Pärnaniini ikka palju mujal ei olnud kui Petseris, sealt käidi neid ikka kevadel toomas. — — —

Egas, nad olid väga head jalas. Nagu heinaajal, jah, pasteldega hauduvad jalad ära, nahk ei lase ju märga läbi, hoiab vee kaua kinni ja too hautab jala ära. Viisud on niisama nagu sõel [enne]. Vaat, proovi sa sõelaga vett kanda, vaata, kas jääb midagi peale, ei jää midagi. Viisud kuivasid juba iseendast jalas ära, jalg oli alati sees kuiv. Sulased kandsid neid talvel kah, ainult talvel nad nüüd küll ei olnud suured asjad, vaat, ära jäätusid jalga. Palju nartse pidid alla panema, muidu külmasid jalad ära; siis olid jälle ikka jalad suured ja rasked, nagu igavesed mürakad all. Siis vahel, siis pistsin jälle jala tule peale ja sulatasin jääd vähemaks. — — —

Kui ma hakkasin elama, ma hakkasin kohapidajaks. Ma rentisin endale mõisa käest koha. Ära osta ma ei jõudnud, vanaks läksin enne ja tervis lõppes

Massu? oll^{s} suurõ^{s} sälän, kost sa iks saijt. Linust no oll tuu suurõmb raha saàmine, näid saij no iks tettüss kah umajagu külät, inne ess saa^{t} tuust kah iks midägi?. Lina taa jo^{k} kurnass hirmsahe maad. Ääss siss niij ess olõ?, ńigu^{n} no? om.

Siss oll^{t} terve^{t} talu maa^{k} kiik kolmõn nurmõn, no omma^{s} säitsmen nurmõn. Ääss siss talumiiss kostki naid supõruiiśi ja^{n} naid ess saa?. Täl oll inne taa uma lehmä väetüss, muud väetüst täl ess olõ?. Egä kolmõ aasta takast, siss tull jäl^{s} sitt panda. No^{s} sinnä^{n} nurmõ kohe rügä tetti, sinnä^{p} pańti sitt kah. Siss sinnä^{s} samma tuu nurmõ pääle, kon rügä oll, sinnä^{p} pańti kartli^{k} kah. Kartlit siss pallu ess panda?, näid ess jõvva^{j} jo^{k} kiä üless võtta, taa mõisariṅt oll sälän, ess jõvva?. Tüüriṅt ja^{r} rahariṅt, mõlõmba olli?. Vaja oll tetä^{m} mõisa tüüd, uma tüü oll, kosa saijt, ess saa?, lumõ ala^{t} tükk sevä^{j} jäämä. Upa ja hernet tetti kah sinnä^{s} samma tuu nurmõ pääle, kohe rügä tull. Kel jäl^{n} ńigu^{s} suurõmb aijamaa oll, siss tuu tegi iks sinnä^{k} kah upa, suvõss süümise jaoss. Nailõ mõlõmb'ilõ tull sitta panda, röele ja^{k} kartlilõ. Rüäle pańti iks laudast lehmä sitt, kartlilõ jäl^{t} tallist hobõsõ sitt. T'siapahast tsiasitt pańti jälh aijamaa pääle kapstilõ ja^{n} nailõ.

Ristikhaina siss viil tallõ seen ess olõ?, mõisal oll külh. No^{n} naa^{v} vilä? iks niij kävevä?; taa rüäolg, taa küńti sügüse

ära. Ta oli kah vana vilets kohakene. Maksud olid suured seljas, kust sa ikka said. Linadest nüüd oli too suurem raha saamine, neid sai nüüd ikka tehtud kah omajagu küllalt, ainult ei saanud tollest kah ikka midagi. Lina, see ju kurnab hirmsasti maad. Egas siis nii ei olnud nagu nüüd on.

Siis olid terve talu maad kõik kolmes nurmes, nüüd on seitsmes nurmes. Egas siis talumees kusagilt neid superfosfaate ja neid (s. t. teisi väetisi) ei saanud. Tal oli üksnes see oma lehma väetis, muud väetist tal ei olnud. Iga kolme aasta tagant, siis tuli jälle sõnnik panna. No sinna nurme, kuhu rukis tehti, sinna pandi sõnnik kah. Siis sinnasamasse tolle nurme peale, kus rukis oli, sinna pandi kartulid kah. Kartuleid siis palju ei pandud, neid ei jõudnud ju keegi üles võtta; see mõisarent oli seljas, ei jõudnud. Töörent ja raharent, mõlemad olid. Vaja oli teha mõisa tööd, oma töö oli; kus sa said, ei saanud, lume alla kippusid jääma! Uba ja hernest tehti kah sinnasamasse tolle nurme peale, kuhu rukis tuli. Kel jälle nagu suurem aiamaa oli, siis see tegi ikka sinna kah uba, suveks söömise jaoks. Neile mõlemaile tuli sõnnikut panna, rukistele ja kartulitele. Rukkile pandi ikka laudast lehmasõnnik, kartulile jälle tallist hobusesõnnik. Sealaudast seasõnnik pandi jälle aiamaa peale kapsastele ja neile (s. t. teistele aedviljadele).

Ristikheina siis veel taludes ei olnud, mõisal oli küll. No need viljad ikka nõnda käisid: [see] rukkikõrs, see künti sügisel üles ja sinna tehti siis teisel

üless ja^{s}‿sinnä^{t}‿teťti si̯ss tõnõ aas̀ta kesev ja^{t}‿tat̀rik; kesvol̀gõ teťti jäl^{t}‿tõnõ aas̀ta kaar ja^{s}‿śijäne. Taa tat̀rigumu̯u̯ pääle teťti kah sijäne vaij kaar. Kaarol̀gõ tul'l lina ja^{l}‿linamu̯u̯ pääle tul'l jäl^{r}‿rüǵä. Nissu si̯ss ess tetä?. Si̯ss ütel'di, et Vennemaa jahu? omma^{k}‿ki̯gõ paŕemba?. Saij iks si̯ss kah ostõtuss niij tal'issõpühi aoss ja^{n}‿niij tu̯u̯ pund ärh. N'ää‿iks ol'li^{k}‿kah ilusa^{j}‿ja? kõllatsõ^{j}‿ja^{s}‿sorrõ^{n}‿ńigu üťs...

Raha saàmist ess olõ^{m}‿määnestki, ega^{n}‿no^{m}‿muijalt raha ess saa? ku^{l}‿linust. Noist si̯ss piďit rińdi är^{m}‿mas̀ma ja^{k}‿ki̯ik̀ saàma, midä vaja ol'l. Ol'l kah, ťääst ol'l õk̀va ütteluku sääne puùduss, et joosõ^{k}‿kas vaij pal'lidõ jal̀guga^{p}‿puu ot̀sa. Tu̯u̯ raha hädäga? inemise^{t}‿teivä ärh ei^{t}‿tiijä^{m}‿midä ki̯ik̀ ja^{m}‿mõt̀liva^{k}‿ki̯ik̀ ja^{p}‿plaańitiva^{j}‿ja^{n}‿ńäivä^{k}‿ki̯gõsuguťsit uńni jah, teivä^{p}‿puuk̀õ ja^{n}‿nõìdsõva^{j}‿jah.

4. Lugu linamüügist.

Üťs sääne jutt ol'l kah si̯ss, et ollu‿üťs mi̯i̯ss, täl ollu‿iks nainõ ja^{l}‿laťs kah. T'ää ol'l ollu^{m}‿mõìsa rińt̀nik, teopoisist naànu? ja^{v}‿väèga vaènõ. Kotuss, kon ťää el'li, ollu^{k}‿kah väèga kõhna ja‿halb. Mõìsa tah̀tsõ iks u̯mma mu̯ù̯du. Si̯ss kah, mõìsa rińt ollu^{m}‿mas̀sa, a^{r}‿raha kos̀tki võtta eij‿olõ?. Lina^{m}‿miä täl ollu?,

aastal oder ja tatar; odrakõrde tehti jälle teisel aastal kaer ja segavili. Selle tatramaa peale tehti kah segavili või kaer. Kaerakõrde tuli lina ja linamaa peale tuli jälle rukis. Nisu siis ei tehtud. Siis üteldi, et Venemaa jahud on kõige paremad. Sai ikka siis kah ostetud nii jõulupühade ajaks ja nii see pund [11] ära. Nad ikka olid kah ilusad ja kollased ja sõredad nagu üks...

Rahasaamist ei olnud mingisugustki, no ega mujalt raha ei saanud kui linadest. Neist siis pidid rendi ära maksma ja kõik saama, mida vaja oli. Oli kah, temast oli otse ühtelugu säärane puudus, et jookse kasvõi palja jalu puu otsa. Selle rahahädaga inimesed tegid ära ei tea mida kõik ja mõtlesid kõik ja plaanitsesid ja nägid kõiksuguseid unesid, jah, tegid puuke ja nõidusid, jah.

Üks säärane jutt oli kah siis, et olnud üks mees, tal olnud ikka naine ja laps kah. Ta oli olnud mõisarentnik, teopoisist alanud ja väga vaene. Koht, kus ta elas, olnud kah väga vilets ja halb. Mõis tahtis ikka omamoodi. Siis kah, mõisarent olnud maksta, aga raha kusagilt võtta ei ole. Linad, mis tal olnud,

---

[11] 1 pund = 20 naela ≈ 8 kg.

ollu^{k} kah kehvä^{j} ja armõtu$^{?}$ ńigu^{p} pakla pulsti$^{?}$ inne. T'ää iks siss puhastanu^{n} ńää ärh, köütnü^{k} kokku ja^{s} saanu^{s} siss kašinahe kats punda.

A mõisal ess olõ^{t} tuust midägi$^{?}$, ťää nõuś iks umma jaku, võtnu^{k} kost taht, tuu ess olõki ťiä aśi. Ku$^{?}$ är ess jõvva^{m} massa, siss võťt mõisa kiik ärh, miä viil vähägi oll, ja^{k} kihuť viil platsi päält kah minemä, minnü^{k} kohe taht, tuu ess olõki ťiä aśi. Noid oll külät, kiä^{m} massa ess jõvva$^{?}$. Noil võťt mõisa viil tuugi lehmäluu, miä täl viil oll, ärh, hobõsõ tükü kah, ja^{s} siss pańdsõ mehe kigõ naisõga^{m} moonamehess ja indäle võlga tasa tiińmä.

Tuu nuur miiss kah, kergütänu iks ja^{k} kaènu^{t} tuud umma kattõ linapunda ja^{k} kõnõlnu eśs iks tassakõistõ indähe iks, et sa^{k} kuraďi saadań, mine no^{j} jäl^{m} mõisahe uma suurõ võlaga$^{?}$, sinnä^{n} ńigu^{p} pinele jürädä ja^{t} tsuški. Katõst punnast ei^{s} saa^{m} midägi, katõssa kaalu kuluśsi ärh, siss olõśsi külh hädäst välän. Kaènu näid iks ja^{k} kergütänü^{j} ja^{m} märknü$^{?}$ ja ütelnü^{s} siss, et olgu^{k} kurat kuiss om, a liina viį külh iks ärh. Õdagu kah eidänü^{m} magama ja eśs ütelnü$^{?}$, et kurat, avita no^{s} sa^{k} ki minnu, jummal om mu^{m} maha^{j} jätnü$^{?}$!

Üüse ńigu^{k} kikass kir'gnü inne, niij ťää karanu üless ja^{n} naànu minemä. Ollu^{k} külp pümme, ńigu$^{?}$ üts koťt inne, eij olõ^{j} jalga jala ette nännü$^{?}$. Va igävene kõhna hobõsõluu ollu$^{?}$ iin, tuu kaη-

olnud kah kehvad ja armetud nagu takupulstid [vaid]. Ta ikka siis puhastanud nad ära, köitnud kokku ja saanud siis kasinalt kaks punda.

Aga mõisal ei olnud sellest midagi, ta nõudis ikka oma jagu, võtnud kust tahad, see ei olnudki tema asi. Kui ära ei jõudnud maksta, siis võttis mõis kõik ära, mida veel vähegi oli, ja kihutas veel koha pealt kah minema, — mine kuhu tahad, too ei olnudki tema asi. Neid oli küllalt, kes maksta ei jõudnud. Neilt võttis mõis ära veel tollegi lehmakondi, mis tal veel oli, hobusetüki kah ja siis pani mehe koos naisega moonameheks ja endale võlga tasa teenima.

Too noor mees kah, kergitanud ikka ja vaadanud seda oma kaht linapunda ja kõnelnud ise ikka tasakesi endale [ikka], et sa kuradi saatan, mine nüüd jälle mõisa oma suure võlaga, sinna nagu koertele järada ja torkida. Kahest punnast ei saa midagi, kaheksa kaalu [12] kuluks ära, siis oleks küll hädast väljas. Vaadanud neid ikka ja kergitanud ja mõelnud ja ütelnud siis, et olgu, kurat, kuidas on, aga linna viin küll ikka ära. Õhtul kah heitnud magama ja ise ütelnud, et, kurat, avita nüüd sinagi mind, jumal on mu maha jätnud!

Ööst, niipea kui kukk vaid kirenud, nii ta karanud üles ja hakanud minema. Olnud küll pime nagu [üks] kott [enne], ei ole jalga jala ette näinud. Va iga-

[12] 1 kaal = 20 punda.

gutanu^{k} kah noid jalgu ńigu^{t} täij inne. No^{s} saanu^{s} siss kuìgi är^{m} mõtsa vahelõ, kae?, hobõnõ jääss saìsma, inäp edeśi eij lää^{k} kas tii miä taht.

Miiss aṅnu^{m} malka, tapnu^{p} periss hobõst, ńigu hirmuss inne, hobõnõ iks kaknu^{k} kah, a? eij jõvva^{v} vidädä?. T'ää kah, eij olõ^{s} siss kah iṅäp midägi^{m} mõiśtnu?. Tullu^{s} siss kah rattilt maha? ja^{n} naànu^{t} takast tõukama. Eij iks midägi?, tuust kah eij olõ iks midägi^{s} saanu?. Iks raśsõ ńigu igävene mägi inne, eij iks eij jõvva^{l} liigutadaki.

Mehel lännü^{s} süä tääs, kihutanu^{s} siss tulist kur'ja ja ütelnü?, et kurad'i hiṅg, et mai^{l} lähäki. Taa sitt kats punda, kaku^{t} tan ńigu^{m} mind kattõsata punda, kurat. Miŋgu^{p} põrgohe kiik' kurad'ihe kokku, mai^{l} lähäki. Põrgohe kiik, kurat, vaij niimuudu.

Naànu^{s} siss ümbre kääṅmä. Eij hobõnõ eij jõvva^{v} vaŋkrit vaij naid rattit liigutadaki. Miiss eij jolõ^{m} mõiśtnu inäp kolmõ lukõ?. Saistanu^{k} keset tiid, naànu^{m} mugu^{k} käśsi laoìama ja ütelnü^{j} jälh, et kurat, avita^{n} no^{s} sa^{k} ki inemiiśi ku^{j} jummal' ńää^{m} maha^{j} jätt! Niij ütekõrraga^{k} käünü^{k} kah, ńigu üts tulõ juuṅ ümbre tiä ja^{s} sääne^{s} suur vuhhin ja^{k} kahhin ollu? ümbre tiä, ńigu^{m} miṅi tuulispää, tää tahtnu^{p} pia maha^{s} sadada?.

Niij üts küüsünü^{n} ńigu^{p} puhmust vaij, et miiss, mis sul hädä om. Misa^{t} tan tehit tiipääl, kusa^{l} liìna ei^{s} sõida?. T'ää ütelnü?, et

vene kõhn hobusekont olnud ees, too kangutanud kah noid jalgu nagu täi [vaid]. No saanud siis kuidagi ära metsa vahele, vaata, hobune jääb seisma, enam edasi ei lähe, kas tee, mida tahad.

Mees andnud malka, päris peksnud hobust nagu hirmus [kohe], hobune ikka kiskunud kah, aga ei jõua vedada. Tema kah, ei ole siis kah enam midagi osanud. Tulnud siis [kah] vankrilt maha ja hakanud tagant tõukama. Ei ikka midagi, sellest kah ei ole ikka midagi saanud. Ikka raske nagu igavene mägi enne, ei ikka ei jõua liigutadagi.

Mehel läinud süda täis, kihutanud siis tulist kurja ja ütelnud, et kuradi hing, et ma ei lähegi. See ... kaks punda, kisu siin nagu mõnd kahtesada punda, kurat! Mingu põrgusse kõik kuradile kokku! Ma ei lähegi! Põrgusse kõik, kurat, või niimoodi!

Hakanud siis ümber pöörama. Ei, hobune ei jõua vankrit või neid rattaid liigutadagi. Mees ei ole mõistnud enam kolme lugeda. Seisatanud keset teed, hakanud muudkui käsi laotama ja ütelnud jälle, et kurat, no avita sinagi inimesi, kui jumal nad maha jätab! Nii ühekorraga käinud kah nagu üks tulejoon ümber tema ja säärane suur vuhin ja kahin olnud ümber tema nagu mõni tuulispea, ta tahtnud peaaegu maha kukkuda.

Nii keegi küsinud nagu põõsast või, et mees, mis sul hädа on. Mis sa seal ähid tee peal, kui sa linna ei sõida. Ta ütelnud, et mis ma sinna linna lähen,

misma^{s} ‿sinnä^{l} ‿liìna lää, mul eij ‿olõ^{s} ‿sinnä^{m} ‿midäǵi aśja. Taa paaŕ paḱlakṷṷd'slit[13]*, miä tan om, taàdḱi hobõnõ viṅnass ńigu^{m} ‿mi̯nd kattõsata puṅda inne. Olõ^{p} ‿paŕemb hää mi̯i̯ss ja^{t} ‿tulõ ‿avita? iks minnu nipal'lu, et ma^{s} ‿saa ratta? üṁbre käändä? ja ‿är^{k} ‿kodu^{m} ‿minnä? inne ku^{r} ‿riśtiinemise^{n} ‿nakkasõ^{k} ‿käüṁä. Tṷṷ hõiganu^{r} ‿ruttu puhmust, et kõnõlgu eij^{m} ‿midäǵi riśtiinemise? ... „Istu^{r} ‿raťtilõ, võta? uhja^{p} ‿peìju ja ‿anna hobõsõlõ piiťska ja^{s} ‿sõida^{l} ‿liìna. Si̯ss ku^{l} ‿liinan linnu mü̯ǜ̯mä nakkat, si̯ss ärsa? ütelgu?, et kaťs puṅda om, üt̀le^{s} ‿sa?, et kaťssada puṅda om. Piä meelen, kaťssada puṅda üt̀le?“, hõiganu vi̯i̯l.*

Mi̯i̯ss iṡtnu^{k} ‿kah vaŋḱrihe, võt̀nu uhja? ja^{n} ‿naànu^{m} ‿minemä. Si̯ss tṷṷ puhmust hõiganu?, et ku^{t} ‿tagaśi tulõt, si̯ss tulõ^{s} ‿sa^{t} ‿taad samma ti̯i̯d pite ja üt̀le^{m} ‿mullõ kah, kuiss sul läťs. Hobõsõlõ eij ‿olõ ollu ‿inäp piiťska vaja eij^{m} ‿midäǵi?, tṷṷ mugu^{j} ‿joosnu? inne. Mi̯i̯ss ollu^{j} ‿joba väiḱesen val̀gõn liinan.

Liinan mi̯i̯ss kaènu?, et olgu?, ťi̯i̯ õigõ^{n} ‿nal̀la taa katõsaa punnaga?. Lännü^{k} ‿kah si̯ss linakaup̀mehe manu? ja ‿ütelnü, et taha linnu müvvä?. Tṷṷ ütelnü?, et noh, viṡka ṷma^{p} ‿pul'sti^{k} ‿kaalu pääle, ku^{p} ‿pal'lu sul näid om? T'ää ütelnü^{r} ‿ruttu, et kaťssada puṅda. Kaupmi̯i̯ss lõǵistanu^{l} ‿lõǵistanu^{k} ‿kaaluga?, si̯ss ütelnü?, et tulõ^{n} ‿no^{t} ‿tàrrõ, saat raha kah. Mi̯i̯ss kaènu?, et näüss noh, kurať,

---

[13] *paḱlakṷṷd'sli* 'takukoonal'.

mul ei ole sinna midagi asja. See paar takukoonalt, mis siin on, sedagi hobune vinnab nagu mõnd kahtesada punda [vaid]. Ole parem hea mees ja tule aita ikka mind niipalju, et ma saan vankri ümber pöörata ja ära koju minna, enne kui ristiinimesed hakkavad käima. Too hõiganud ruttu põõsast, et ärgu kõnelgu midagi ristiinimestest. „Istu vankrile, võta ohjad pihku ja anna hobusele piitsa ning sõida linna. Siis, kui linnas linu müüma hakkad, siis ära sa ütle, et kaks punda on, ütle sa, et kakssada punda on. Pea meeles, kakssada punda ütle," hõiganud veel.

Mees istunud kah vankrisse, võtnud ohjad ja hakanud minema. Siis too põõsast hõiganud, et kui tagasi tuled, siis tule sa sedasama teed pidi ja ütle mulle kah, kuidas sul läks. Hobusele ei ole olnud enam piitsa vaja, ei midagi, too muudkui jooksnud vaid. Mees olnud juba väikese valgega linnas.

Linnas mees vaadanud, et olgu, teen õige nalja selle kahesaja punnaga. Läinud kah siis linakaupmehe juurde ja ütelnud, et tahan linu müüa. Too ütelnud, et noh, viska oma pulstid kaalu peale, kui palju sul neid on. Ta ütelnud ruttu, et kakssada punda. Kaupmees lõgistanud, lõgistanud kaaluga, siis ütelnud, et tule nüüd tuppa, saad raha kah. Mees vaadanud, et näis noh, kurat,

kuᵖ ˌpallu ťää mass. Jaᵏ ˌkaupmi̯i̯ss ammutanuťki tälle katõsaa punna i̯i̯st raha lavva pääle. Mehel olluᵏ ˌkaŋgõhe hää mi̯i̯l', eij ˌolõ inäp läbenüᵐ ˌmidäǵi?, istnu ˌõkva pääle jaⁿ ˌnaànuᵗ ˌtagaśi koduᵗ ˌtulõma. Täl ollu ˌiks ńigu ˌhirm kah, et kes ťi̯i̯d, kuiss sääl mõtsavahel om, et ku ˌiks vaǹgõvalugaᵛ ˌvi̯i̯l läbi mõtsa ärˢ ˌsaaśsi?. Inne hobõnõ eij ˌolõ ˌinäp pu̯u̯lt niij virka lännü?, kuᵐ ˌminnen.

Jäll ˌolluᵖ ˌpümme joba, ńiguᵏ ˌkoťt inne, kuˢ ˌsaanuᵐ ˌmõtsa vahelõ. Täl eiʲ ˌjolõ hu̯mmugust ašja inäp meelenǵi ollu?, ťää muguᵖ ˌplaanitsanu? inne, et midä ťää taa rahagaⁿ ˌnüüd teǵe. A? hobõnõ jäänüᵗ ˌtu̯u̯saa kotussõ pääl saìsma, kon ťää iks hu̯mmugu saìsõ. Mi̯i̯ss ńigu? heiťünü? ja ˌhõiganu, et tohoh kuraťˌ mistan jäll ˌom. Niij käünüⁿ ˌńigu üťs tulõ plahvatuss ťiäst mü̯u̯dä jaᵗ ˌtu̯u̯ puhmust ütelnü?, et kulla mi̯i̯ss, sul iks oľl näid väèga veidüᵏ ˌkülh, maᵏ ˌkaàlsõ niij, et hamba? oľli ˌiǹ'dsi[14], inne kuᵗ ˌtäüs saij. Ütelnü?, et näet, egaᵏ ˌkuraťˌ eij ˌolõki niij halb kuᵗ ˌtedä tetäss, ťää avitass teid alati, kuᵗ ˌťiiᵗ ˌtedä appi kutsuťi.

Mi̯i̯ss maȁnuᵏ ˌki̯i̯k u̯maᵐ ˌmassu? ärʲ ˌjah, perän võtnuᵛ ˌvi̯i̯l tusaa plaťsi ostu alaᵏ ˌkah.

---

[14] *iǹ'dsi* 'irevile'.

palju ta maksab. Ja kaupmees ammutanudki talle kahesaja punna eest raha laua peale. Mehel olnud kangesti hea meel, ei ole enam läbenud midagi, istunud otse peale ja hakanud tagasi koju tulema. Tal olnud ikka nagu hirm kah, et kes teab, kuidas seal metsa vahel on, et kui ikka valgevaluga veel läbi metsa ära saaks. Aga hobune ei ole enam pooltki nii virgasti läinud kui minnes.

Jälle olnud juba pime, nagu kott [enne], kui saanud metsa vahele. Tal ei ole hommikust asja enam meeleski olnud, ta muudkui plaanitsenud aina, et mida ta selle rahaga nüüd teeb. Aga hobune jäänud sellesama koha peal seisma, kus ta ikka hommikul seisis. Mees nagu ehmatanud ja hõiganud, et tohoh, kurat, mis siin jälle on. Nii käinud nagu üks tule plahvatus temast mööda ja too põõsast ütelnud, et kulla mees, sul ikka oli neid väga vähe küll, ma kaalusin nii, et hambad olid irevile, enne kui täis sai. Ütelnud, et näed, ega kurat ei olegi nii halb kui teda tehakse, ta aitab teid alati, kui te teda appi kutsute.

Mees maksnud kõik oma maksud ära, jah, pärast võtnud veel sellesama koha ostu alla kah.

5. Mõisavargusest.

Si̯ss ku^{m} ̯ma^{n} ̯nak̀śi elämä, si̯ss ol'li? inemise? iks tan Urvastõn väèga vaèsõ?. Tan ol'l iks säänt̀sit kah külät, ḱiä ess jõvvaḱi hobõst pitä?. Hobõnõ taht iks paŕembahe pidämist ku ̯häŕg, kost sa^{t} ̯tu̯u̯d võt́it. Tet́ti mugu ̯häŕ'giga?. Kat́s häŕ'gä pańt̀i haŕkadralõ ette ja^{k} ̯küńt̀i ja^{t} ̯tet́ti ki̯iḱ ärh. Häŕg seij ol̀gi ja^{j} ̯jõij vett pääle ja^{t} ̯teǵi ki̯iḱ tu̯u̯sama tü̯ü̯ ärh, midä hobõnõǵi^{t} ̯teǵe. N'ää? aśtiva^{k} kül^{v} ̯väèga aìgu pite, inne tü̯ü̯ saij iks ki̯iḱ är^{t} ̯tettüss kah. Si̯ss ku^{t} ̯t́ää vanass lät́s, si̯ss tapõt́i t́ää ärh ja^{s} ̯sü̯ü̯d'i ärh. Viǹdsõ ol'l kül^{t} ̯t́ää liha, põrõhõllaḱi vi̯i̯l üteldäss, et taa viǹdsõ ńigu ̯häŕjä liha inne. Muidu ̯ess olõ^{m} ̯midäǵi?, eläjä liha iks eläjä liha. Kae^{t} ̯tu̯u̯ näide oppamine, tu̯u̯ ol'l jälle. N'ää ̯omma^{j} ̯jo ̯hirmuss kaŋ̀gõ^{j} ̯ja viǹdsõ^{j} ̯jah. T'ää, ku^{t} ̯t́ää ette võtt, si̯ss t́ää eij^{l} ̯lähä?, kas lü̯ü̯ vaij maha?. Ol'l sääne puu ikess, tu̯u̯ pańt̀i saŕ'vi pääle riǹmuga^{k} ̯kińni?. Mi̯nõ^{k} ̯köüd'ivä nisaa· köüdsega^{k} ̯kińni?. T'ää saŕ'viga^{v} ̯vidäǵi?. Ki̯iḱ küǹdmise? ja^{t} ̯teǵemise? ja^{k} ̯käǜmise^{s} ̯saiva^{k} ̯käüt̀üss ja^{t} ̯tettüss näidega^{k} ̯kah iks.

Maa? ol'li? är ̯utõtu?[15]*, kõhna^{j} ̯ja^{k} ̯kivitse?, ja inemise? ol'li^{v} ̯vaèsõ?. Inne vaŕguiśi si̯ss pal'lu ess olõ?. Naa^{m} ̯mõìsńigu ̯ol'li^{v} ̯vaŕ'gilõ väèga kuŕja?. K'iä varaśt vaij püüś varastada?, tu̯u̯ tõmmat́i keŕk̀u tulp̀a ja? ańt̀i sääl u̯ma kolmkümmend ärh. Si̯ss*

---

[15] *ut̀ma* '(maad) kurnama'.

Siis, kui ma hakkasin elama, siis olid inimesed ikka siin Urvastes väga vaesed. Siin oli ikka sääraseid kah küllalt, kes ei jõudnudki hobust pidada. Hobune tahab ikka paremini pidamist kui härg, kust sa seda võtsid? Tehti muudkui härgadega. Kaks härga pandi harkadrale ette ja künti ja tehti kõik ära. Härg sõi õlgi ja jõi vett peale ja tegi kõik sellesama töö ära, mida hobunegi teeb. Nad astusid küll väga aegamööda, kuid töö sai ikka kõik ära tehtud kah. Siis, kui ta vanaks läks, siis tapeti ta ära ja söödi ära. Vintske oli küll ta liha, praegugi veel öeldakse, et see on vintske nagu härjaliha [enne]. Muidu ei olnud midagi, loomaliha ikka loomaliha. Vaat, see nende õpetamine, see oli kole. Nad on ju hirmus kanged ja vintsked, jah. Tema, kui ta ette võtab, siis ta ei lähe, kas löö või maha. Oli säärane puu ike, too pandi sarvede peale rihmadega kinni. Mõned köitsid niisama köiega kinni. Ta sarvedega veabki. Kõik kündmised ja tegemised ja käimised said käidud ja tehtud nendega kah ikka.

Maad olid ära kurnatud, viletsad ja kivised, ja inimesed olid vaesed. Aga vargust siis palju ei olnud. Need mõisnikud olid varastele väga kurjad. Kes varastas või püüdis varastada, too tõmmati kirikutulpa ja anti seal oma kolmkümmend ära. Siis mõnele põletati veel põletusmärk kah näkku ja saa-

mi̯nõlõ palutõdi vi̯i̯l alõ[16] *kah ńakku ja*^{s} *saadõti är*^{t} *tõistõ valda vaij üťskiik kohe. Siss oľlit jo är*^{m} *märgitü?, ääss siss inäp määnestki ellu ess olõ?. Oľlit mugu*^{v} *varass inne. Rehepeśsü aigu jah, vuu̯ŕe pääl jah, ńigu*^{t} *taa viinavoori pääl ja*^{v} *viinakuan jah iks varastõdi veiďike mõisńikku kah.*

Mu esä iks kõnõľ, — tää oľl suur ja^{j} *jämme mi̯i̯ss, tää oľl takast niij laga, ńigu*^{t} *taa ahi tan ja*^{n} *niij pikk ńigu*^{t} *taha*^{t} *tarõ lakkõ, — et ńää ollu*^{k} *kah üťskõrd Pärnän viinavoorin. Tuu om jo*^{v} *väega kavvõn, sinnä*^{t} *tuľl iks uma nätäľ vaij niij är*^{m} *minnä?, siss ku*^{t} *ti̯i̯ pääl midägi*^{v} *vika ess olõ?. Ku*^{m} *midägi*^{v} *vika tuľl, ratta*^{v} *vaij reg vaij är*^{l} *laguśi, siss läťs vi̯i̯l roh̀kõp aigu. Ääss siss ratta*^{r} *ravvutõdu? ess olõ?, siss oľli*^{k} *ki̯i̯k nisaa puust tettü? inne. Vooŕi ti̯i̯pääle võeti uma*^{p} *puuplaŋgi*^{j} *ja*^{r} *riista? üten, siss ku*^{m} *midä vika tuľl, siss parandõdi*^{t} *ti̯i̯pääl ärh.*

Üťskõrd ollu^{k} *kah niij keväjädsen poolõn talvõ, ti̯i̯ ollu*^{v} *väega tsompõ ja*^{j} *ji̯i̯rdõ*[17] *täüs, siss löönü? ummõtõgi ütel mehel ri̯i̯ pää poolõss. Eij midägi?, lännüvä? ti̯i̯vi̯i̯rde ja*^{n} *nakanuva*^{p} *parandama inne. Tuust ess olõ*^{m} *midägi?, paranďiva ärh ja*^{l} *läťsivä edeśi. A*^{s} *sü̯ü̯k lõpnu*^{n} *näil ärh,aigu läťs paľlu roh̀kõp. Esä üteľ, et kõtt oľl joba niij tühi, et sooľiku*^{m} *mugu*^{l} *leivä*^{s} *seen marjast, inäp ess*

---

[16] *alõ* '(karistuseks) näole põletatud märk'; [17] *ji̯i̯rd* 'viitlik koht teel'.

deti ära teise valda või ükskõik kuhu. Siis [sa] olid ju ära märgitud, egas siis enam mingisugustki elu ei olnud. Olid muudkui varas vaid. Rehepeksu ajal, jah, vooride peal, jah, nagu selle viinavoori peal ja viinakojas, jah, ikka varastati veidike mõisnikku kah.

Mu isa ikka kõneles — ta oli suur ja jäme mees, ta oli tagant nii lai nagu see ahi siin ja nii pikk nagu siia toa lakke —, et nad olnud kah ükskord Pärnus viinavooris. Too on ju väga kaugel, sinna tuli ikka oma nädal või nii ära minna, siis kui tee peal midagi viga ei olnud. Kui midagi viga tuli, vanker või regi või ära lagunes, siis läks veel rohkem aega. Egas siis vankrid rautatud ei olnud, siis olid kõik niisama puust tehtud [enne]. Voori tee peale võeti oma puuplangud ja riistad ühes, siis kui midagi viga tuli, siis parandati tee peal ära.

Ükskord olnud kah nii kevade poole talve, tee olnud väga auke ja viitlikke kohti täis, siis löönud ometigi ühel mehel ree pea pooleks. Ei midagi, läinud tee äärde ja hakanud parandama [enne]. Sellest ei olnud midagi, parandasid ära ja läksid edasi. Aga söök lõppenud neil ära, aega läks palju rohkem. Isa ütles, et kõht oli juba nii tühi, et soolikad muudkui lõid sees marjast, enam ei jõudnud

jõvva^{k}‿kuìǵi mu̯ù̯du olla?. Si̯ss pidänüvä^{s}‿si̯ss nõu kokku, et mugu^{t}‿tu̯u̯st vaadist, kon reǵi är^{l}‿laguśi, tulõ piiretüist võtta.

Va‿iǵävene suur vaaďi rõibõ?, eij‿jolõ^{t}‿tõist liigutadaḱi jõùdnu?. Esä üteľ, et ma^{v}‿vihaga^{l}‿läťsi ja ńapu^{k}‿küľge leij, si̯ss leij ťää piaaìgu üťsindä piṡtü. Si̯ss laṡknuva^{p}‿paŋ́gitävve piiretüist väľlä jah, si̯ss tõmmanu‿eǵä mi̯i̯ss nipaľlu ku^{t}‿ťää vi̯i̯l jõuś. Mi̯nõl löönü‿hiŋ́ge kińni?, tu̯u̯ mugu^{k}‿ki̯i̯ḱsnu? ńigu^{k}‿kana inne. Si̯ss vahetanuva^{t}‿tedä sööǵiga^{j}‿jah. Pär̀nän tennüvä^{m}‿mehe^{v}‿vaadilõ väiḱese via manu?, eśs ütelnüvä?, et ega midä tetä? eij‿olõ?, näet õnnõtuss tuľl, laguśi är^{j}‿ja^{k}‿kattõ vaaďist ärh, ega mi̯i̯^{m}‿midäǵi^{t}‿tetä? ess saa?.

Näet, ku^{m}‿mehe? eij‿olõśs mõiṡtnu^{v}‿varastada?, si̯ss ńää‿olõśs pidänü‿är^{k}‿ku̯ù̯lma. Esä üteľ, et ku^{v}‿viinakuan muidu‿ess saa?, si̯ss tsusaťi kinnass vaij, säŕgikäüss vaij, viina siṡse ja^{m}‿mugu‿iks imeťi inne.

Rehepessü aìgu jäl^{k}‿kaiva^{m}‿mehe? iks, kuiss teŕri saaśsi?. Näil ollu^{s}‿sääntse^{l}‿laja^{p}‿püksi^{j}‿jalan ja^{s}‿suurõ^{k}‿kar̀mańi^{s}‿seen, si̯ss ńää^{t}‿top̀nuva^{j}‿jäl^{t}‿teŕri kar̀mańni. Säŕk oľl pääl, ääss kub'ijass ess saa^{m}‿midäǵi‿aru. Rehepapi?, ńää oľli^{m}‿mõìsa rehe küťjä^{j}‿ja^{v}‿vahi?. N'ää^{s}‿saiva‿häṡte viľlä varastada?.

Üťskõrd kah, taa mõìsnik tullu^{v}‿vah̀ťma, et midä rehepapp teǵe,

kuidagimoodi olla. Siis pidanud nad [siis] nõu kokku, et muudkui sellest vaadist, kus regi ära lagunes, tuleb piiritust võtta.

Va igavene suur vaadiraibe, ei ole teist liigutadagi jõudnud. Isa ütles, et ma vihaga läksin ja [nagu] näpud külge lõin, siis lõin ta peaaegu üksinda püsti. Siis lasknud [nad] pangetäie piiritust välja, jah, siis tõmmanud iga mees nii palju, kui ta veel jõudis. Mõnel löönud hinge kinni, too muudkui kõõksunud nagu kana [vaid]. Siis vahetanud nad seda söögiga, jah. Pärnus teinud mehed vaadile väikese vea juurde, ise ütelnud, et ega midagi teha ei ole, näed, õnnetus tuli, lagunes ära ja kadus vaadist ära, ega me midagi teha ei saanud.

Näed, kui mehed ei oleks mõistnud varastada, siis nad oleksid pidanud ära surema. Isa ütles, et kui viinakojas muidu ei saanud, siis torgati kinnas või särgikäis [või] viina sisse ja muudkui ikka imeti vaid.

Rehepeksu ajal jälle vaatasid mehed ikka, kuidas teri saaks. Neil olnud säärased laiad püksid jalas ja suured taskud sees, siis nad toppinud jälle teri tasku. Kuub oli peal, egas kubjas ei saanud midagi aru. Rehepapid, need olid mõisa rehe kütjad ja vahid. Nad said hästi vilja varastada.

Ükskord kah, [see] mõisnik tulnud vahtima, et mida rehepapp teeb, kuidas

kuiss ťää varastass. Tennüˢ ˬsiss innäst kuraďiss. Paṅnuˬanna taàdõ, sarvõᵖˬpähä?, ńagu olluᵛˬverevässa tettü jaᵐˬmust hõlst ollu ˬümbre jaᵗˬtulluˢˬsisse.

Taa rehemįįss saanuʲˬjälle aru, et taa om saks. Siss kuᵗˬtõmmanuˢˬsaksa kińni?, siss külᵗˬťää oľl tedä vįįl mütsütänüˢˬsääl. Herr naanuᵖˬpaľlõma ja ütelnü?:

„Ärᵗˬlöögu eih, malõ saks!“

Mįįss jällˬütelnü?: „Ah teid om kaťs!“ ja aṅnuˢˬsiss vįįl õìgõhe.

Saks ütelnüʲˬjälh, et malõ herr.

T'ää ütelnü?, et vaij saᵗˬläät ärh, jaᵗˬtõmmanuⁿˬniij, ńiguᵗˬťää vįįl mõìstsõ.

Siss kuˢˬsiss vaľla päsnü?, siss paṅnuᵏˬkah minemä, ńiguᵗˬťää vįįl vähägʲˬjõuś. Kae?, inäp kunaģi eijˬolõᵏˬkah tulluʳˬrehepappi vaȟtma.

Saks olluᵖˬperän mitu nädälit säŋgün haìgõ jaᵗˬlaśknu tarõpoiśil rehepapi sinnäᵏˬkuťsu. Ütelnüˢˬsiss rehepapilõ, et saˬiks leit mullõ väèga kõvastõ, näet, malõ nüüd haìgõ.

Rehepapp ütelnü?, et ťää eijˬolõᵗˬtedä nännüki jaᵗˬťää eijᵗˬťiijäᵗˬtųųst midäģi?.

Ääss, naaᵐˬmõìsńiguˬoľlʲˬjo õelaᵏˬkuᵏˬkuraďi? jaʳˬrumala?. — —

ta varastab. Teinud siis ennast kuradiks. Pannud saba taha, sarved pähe, nägu olnud punaseks tehtud ja must hõlst[18] olnud ümber ja tulnud sisse.

See rehemees saanud jälle aru, et see on saks. Siis, kui tõmmanud saksa kinni, siis küll ta oli teda veel mütsutanud seal. Härra hakanud paluma ja ütelnud:

«Ära löö, ei, ma olen saks!»

Mees jälle ütelnud: «Ah teid on kaks!» ja andnud siis veel õieti.

Saks ütelnud jälle, et ma olen härra.

Ta ütelnud, et või sa lähed ära, ja tõmmanud nii, nagu ta veel mõistis.

Siis, kui siis valla pääsnud, siis pannud kah minema, nagu ta veel vähegi jõudis. Vaata, enam kunagi ei ole kah tulnud rehepappi vahtima.

Saks olnud pärast mitu nädalat voodis haige ja lasknud toapoisil rehepapi sinna kutsuda. Ütelnud siis rehepapile, et sa ikka lõid mind väga kõvasti, näed, ma olen nüüd haige.

Rehepapp öelnud, et ta ei ole teda näinudki ja ta ei tea sellest midagi.

Egas, need mõisnikud olid ju õelad kui kuradid ja rumalad.

---

[18] hõlst — (õlgadel kantav kerge) üleriie.

6. Rahutustest.

Tan Urvastõn, tan ess olõ^{n} ˏnoid pal'lu, kel talu ostu ala? ol'l võet̀u, tan ol'li^{k} ˏki̯ik̀ inämbide reńt̀nigu^{j} ˏja^{k} ˏkańt̀nigu?. Naidõga^{t} ˏtaa vana Sampson teǵi, mistä eśs arvaśs, võt̀sõ mi̯nõl käest ärh vaij pańd tü̯ü̯- vaij rahariń̀ti manu?, tu̯u̯ ol'l ki̯ik̀ niij, kuiss t̀ää tah̀tsõ ja^{t} ˏteǵi. Elu ol'l niij halb, et inemise^{n} ˏnak̀śiva^{m} ˏmäs̀sämä.

Meil tan ess olõ^{k} ˏkül^{s} ˏsääńt̀sit tark̀u ja^{j} ˏjul̀git mehi, inne muijalpu̯ul iks ol'l ollu?. Mi̯i̯? ess t̀iijäk̀i tu̯u̯st midäǵi?, midä muijal tet̀ti. Inne meile kah iks tul'l perän taad mus̀ta sata taa Orlov taha^{v} ˏval̀da, si̯ss kedä ńigu ˏarvat̀i, vaij k̀iä ol'l ńigu^{k} ˏkunaǵi midäǵi nõùdnu^{v} ˏvaij nuris̀nu?, si̯ss tu̯u̯ mugu^{t} ˏtõmmat̀i kińni? inne, tõmmat̀i mõìsahe ja ˏańt̀i sääl u̯ma kolmkümmend ärh. Si̯ss ku^{m} ˏmi̯nõ pääle näil ńigu^{r} ˏroh̀kõmp süä täüs ol'l, si̯ss tuu̯ tõmmat̀i mõìsast kih̀koṅda ja^{s} ˏsääl si̯ss ańt̀i vi̯i̯l kuuśkümmend. Tappa saiva^{s} ˏsiin kah inemise^{k} ˏkülät. Ma^{p} ˏpagõśi si̯ss ärh, ma? ol'li tan kooban, ma ˏss jul̀gu^{v} ˏväl̀läǵi^{t} ˏtulla?. Tan mi̯i̯pu̯u̯l ütteǵi är^{k} ˏkül ˏess tapõta?, muijalpu̯u̯l ol'l inemiiśi külät är^{k} ˏkah tapõtu?.

Inne kae^{p} ˏperän taad mus̀tasata, si̯ss nakaśs iks elu kah niij ńigu^{p} ˏpaŕembass minemä. Si̯ss jäij taa pes̀mine ärh, pääle tu̯u̯d inäp ess pestä? inemiiśi. Taa kah, taa alõtamine[19] *jäij kah ärh.*

[19] *alõtamine* '(karistuseks) näkku märgi põletamine'.

Siin Urvastes, siin ei olnud neid palju, kel talu ostu alla oli võetud, siin olid kõik enamasti rentnikud ja kantnikud. Nendega see vana Samson[20] tegi, mis ta ise arvas, võttis mõnel käest ära või pani töö- või raharenti juurde, [see] oli kõik nii, kuidas ta tahtis ja tegi. Elu oli nii halb, et inimesed hakkasid mässama.

Meil siin ei olnud küll sääraseid tarku ja julgeid mehi, aga mujalpool ikka oli olnud. Me ei teadnudki tollest midagi, mida mujal tehti. Kuid meile kah ikka tuli pärast seda mustasada see Orlov siia valda; siis, keda nagu arvati või kes oli nagu kunagi midagi nõudnud või nurisenud, siis see muudkui tõmmati kinni enne, tõmmati mõisasse ja anti seal oma kolmkümmend ära. Siis, kui mõne peale neil nagu rohkem süda täis oli, siis too tõmmati mõisast kihelkonda ja seal siis anti veel kuuskümmend. Peksa said siin kah inimesed küllalt. Ma põgenesin siis ära, ma olin siin koopas, ma ei julgenud väljagi tulla. Siin meie pool ühtegi ära küll ei tapetud, mujalpool oli inimesi küllalt ära kah tapetud.

Kuid vaata, pärast seda mustasada, siis hakkas ikka elu kah nii nagu paremaks minema. Siis jäi see peksmine ära, pärast seda enam ei pekstud inimesi. See kah, see aletamine jäi kah ära. Siis tulid ikka kah juba need kõvemad kont-

[20] kohalik mõisnik H. Samson.

Siss tulli iks kah joba naak kõvõmbak kohdrahi?. Meil oll siss tan pallu taad tühjä maad. T'ää saiś kiik söödün javk võsun. Siss kuj joba iks niij kõvõmbak kohdrahis sai?, siss inemisek kah nakši? iks võssu mahar raguma jak kütüst tegemä.

7. Kütisetegemisest, kesaharimisest ja rukkikülvist.

Not tuu kütüsse man ess olõm muud midägi?, ku hagu raoti maha?, siss kääńti ťää kuppu, pańti huńikohe, matõti turvastõgak kińni? jap pańti palama. Sääl ťää siss umma jõudu müüdä iks haudu jap palli, seeńik ku ärh oll palanu?. Kannuk kah kiik kišti maa seest vällä jap pańti palama. Siss, ku är oll palanu?, siss sinnäj jäij tuhk maha?. Tuu tuhk, tuu oll jälm maalõ väega hää väetüss. T'ää oll kah iks niij puhanum maa, mis tuu väike võsu, tuu ess tähendäm midägi?.

Kuk kannuk kiik olli? är üless kistu? ja ärp palutõt, siss ess olõm muud midägi?, kuk küńti üless jat tetti põld pääle. Miõt teiväk kaara, miõt teiväs sijäst jam miõv višksivat tatrikku kah. Ääss kütüsse maalõ kiä sitta ess panõ?. Uma kolm aastat käve ärh, ess olõm midägi? jap põlluk kašvip pallu parembahe kuv vana maa pääl. Siss kuj joba kolm aastat vaij niij oll tõnõ põld är ollu?, siss pańti siss sitt jat tetti rüga pääle. Sitt, taa veeti

rahid. Meil oli siis siin palju seda tühja maad. Ta seisis kõik söötis ja võsas. Siis, kui juba ikka nii kõvemad kontrahid said, siis inimesed kah hakkasid ikka võsasid maha raiuma ja kütist tegema.

No selle kütise juures ei olnud muud midagi, kui hagu raiuti maha, siis keerati ta kuppu, pandi hunnikusse, maeti turvastega kinni ja pandi põlema. Seal ta siis oma jõudu mööda ikka haudus ja põles, seni kui ära oli põlenud. Kännud kah kõik kisti maa seest välja ja pandi põlema. Siis, kui ära oli põlenud, siis sinna jäi tuhk maha. See tuhk, see oli jälle maale väga hea väetis. See oli kah ikka nii puhanud maa, mis too väike võsa, too ei tähendanud midagi.

Kui kännud kõik olid üles kistud ja ära põletatud, siis ei olnud muud midagi, kui künti üles ja tehti põld peale. Mõned tegid kaera, mõned tegid segavilja ja mõned viskasid tatart kah. Egas kütisemaale keegi sõnnikut pannud. Oma kolm aastat käis ära, ei olnud midagi, ja põllud (s. t. viljad) kasvasid palju paremini kui vana maa peal. Siis, kui juba kolm aastat või nii oli teine põld ära olnud, siis pandi [siis] sõnnik ja tehti rukis peale. Sõnnik, see veeti ikka rukkimaa

iks rüämaa pääle tal̀gidõgaʔ. Keväjä niij kart̀l'ilõ ja aijamaa pääle jah, sinnä^{v} ˏvedäśi eǵäüt́s nisaa u̯ma jõùgaʔ.

Ääss tu̯u̯ tal̀guga^{k} ˏkah midä innembä ess saaʔ, inne tu̯u̯ ol'l, et ńää^{t} ˏtah̀tsõvaʔ õk̀va takan mi̯nd hobõst küǹdmä paǹda. Muidu^{s} ˏsitt hiǹ'gäss ärh ja^{k} ˏkuijuss ärh, si̯ss eij ˏolõ^{t} ˏt́ääst inäp midäǵiʔ. Tal̀guga^{k} ˏkah tulõ iks jäl^{t} ˏtõiśilõ vas̀ta minnäʔ ja ˏai̯gu lätt iks u̯mma mu̯ù̯du ütte luku. T'ää ol'l tu̯u̯st kah, et taa tal̀gu tü̯ü̯, taa ńigu eij ˏolõśsigi^{t} ˏtü̯ü̯, taa olõśsi ńigu^{p} ˏpidu inne. Tal̀gun si̯ss ol'li^{n} ˏnu̯u̯^{v} ˏvalamise^{j} ˏjah. Mi̯nõn paigan inemise^{t} ˏtaǹdsõva^{j} ˏjah. Hulgańistõ ol'ti̯ ku̯u̯n, si̯ss ol'l tu̯u̯d lõpu ja^{n} ˏnal̀la jah, päiv kattõ niij ärh, et ess tunnõḱi.

Rüäsitta naat̀i iks si̯ss vedämä, ku^{p} ˏpõld mahaʔ är ˏol'l tettü. Tu̯u̯ ol'l iks niij juuńikuu alustusõn, inne jaańipäìvä. Tal̀gudõ si̯ss kutsut́i üm̀bretsi̯i̯ŕi ki̯iḱ rahvass kokku, iks niij säidse vaij kah katõssa hobõst. Eǵäüt́s ti̯i̯dse iks ärh, niij kupal'lu tälle rahvast vaja om, et üte pääväga är^{s} ˏsaa veet̀üss. Si̯ss iks tu̯u̯st talust, kost hobõnõ ol'l, ol'l kah mi̯i̯ss ja^{l} ˏlaot̀aja ja^{m} ˏmõt̀saajaja[21]*. Meheʔ ol'li^{l} ˏlaudan pääle heit̀män, kaŕjalat́skõnõ vaij mi̯ńi pois̀kõnõ vaij mi̯ńi sääne vanainemine ol'l jäl^{k} ˏku̯ù̯rmit mõt̀sa ajaman. Si̯ss mõtsan ol'l jäl^{m} ˏmi̯i̯ss, tu̯u̯ kiśk jäl^{k} ˏku̯ù̯rma^{m} ˏmahaʔ. Naisõ^{l} ˏlaot̀iva^{k} ˏki̯iḱ käśit́si. Käśit́si ki̯iḱ laot̀õd́iʔ. Si̯ss ess taheta^{v} ˏviglaga^{l} ˏlaotõ-*

---

[21] *mõt̀saajaja* 'eemal olevale põllule, kütisemaale vedaja'.

peale talgutega. Kevadel nii kartulitele ja aiamaa peale jah, sinna vedas igaüks niisama oma jõuga.

Egas tolle talguga kah midagi ennemini ei saanud, ainult see oli, et nad tahtsid kohe taga mõnd hobust kündma panna. Muidu sõnnik hingab ära ja kuivab ära, siis ei ole temast enam midagi. Talguga kah tuleb ikka jälle teistele vastu minna ja aega läheb ikka omamoodi ühtelugu. See oli tollest kah, et see talgutöö, see nagu ei olekski töö, see oleks nagu pidu vaid. Talgus siis olid need valamised, jah. Mõnes kohas inimesed tantsisid, jah. Hulganisti oldi koos, siis oli seda lõbu ja nalja jah, päev kadus nii ära, et ei tundnudki.

Rukkisõnnikut hakati ikka siis vedama, kui põld oli ära maha tehtud. Too oli ikka nii juunikuu alguses, enne jaanipäeva. Talgusse siis kutsuti ümberringi kõik rahvas kokku, ikka nii seitse või ka kaheksa hobust. Igaüks teadis ikka ära, nii kui palju talle rahvast vaja on, et ühe päevaga ära saab veetud. Siis ikka tollest talust, kust hobune oli, oli kah mees ja laotaja ja metsaajaja. Mehed olid laudas peale viskamas, karjatüdrukuke või mõni poisikene või mõni säärane vanainimene oli jälle koormaid metsa ajamas. Siis metsas oli jälle mees, too kiskus jälle koormad maha. Naised laotasid kõik käsitsi. Käsitsi kõik laotati. Siis ei tahetud hargiga laotatud sõnnikut. Siis üteldi nii, et hargiga laotatud

dut sitta. Siss üteldi niij, et viglaga^{l} laodõt sitt jääss tükkü. Perän mõšti jäl^{k} käe? ilustõ puhtass, ääss siss sitt külge eij jää?, eij olõ^{t} tuust midägi?. Käšitsi saa iks sitt ilustõ kiik piinüss lahutuss. Viglaga^{t} tää pill tää suurõn tükün lakka külh, inne sinnä^{t} tää kah nisaa jääss. Siss iks ess olõki kah säänsit viklu. Sepä tettü? olli?, nuu olli^{v} väèga rassõ?, noid ess jõvva^{n} naistõrass nõštagi?.

Kolm söögivahet iks oll. Hummugu aiksahe, niij päävätõsõngu aigu iks mińti plaatsi, inne süüdi pruukošti, siss tull šuumaig, siss ańti hobõšilõ kah süvvä? ja^{s} süüdi eš jah. Siss tull lõuna?. Lõunaaigu söödeti jälh hobõšit. Mińikõrd pańti joba lõunavahe, mińikõrd hõdakpoolõ jälm^{m} mińi hobõnõ küńmä. Ääss siss muid atru ess olõ?, harkadraga^{k} küńti.

Mõisahe olli^{k} kah sitaveo päävä^{t} tetä?. Ääss päävätegijäl niij ess olõ?, et mugu^{k} kaij inne, ku^{p} päiv iks joba hõdagun om. Kavvõn oll vedädä?, mińikõrd õkva mitu verśta. Indäl tull kuurma pääle nõšta ja^{m} maha^{k} kišku jah. Mõisast oll tuu joba niij är^{t} tettü?, niij mitu kuurmat piät viimä, inne ku^{p} päävä saat. Ääss üte päävägaess jõvva? iks kunagi^{t} tuud päivä täüs tetä?, tull iks uma kats ja^{k} kolm päivä vetä?, inne ku üte päävä saijt.

Taa harkadragaiks küńti maa üless, jaõkva nigu^{s} sitt oll veetü

sõnnik jääb tükki. Pärast pesti jälle käed ilusti puhtaks, egas siis sõnnik külge ei jää, ei ole tollest midagi. Käsitsi saab ikka sõnnik ilusti kõik peeneks lahutatud. Hargiga ta pillub selle suures tükis laiali küll, kuid sinna ta kah niisama jääb. Siis ikka ei olnudki kah sääraseid harke. Sepa tehtud olid, need olid väga rasked, neid ei jõudnud naisterahvas tõstagi.

Kolm söögivahet ikka oli. Hommikul aegsasti, nii päevatõusu ajal ikka mindi kohale, enne söödi pruukosti, siis tuli söömaaeg, siis anti hobustele kah süüa ja söödi ise, jah. Siis tuli lõuna. Lõuna ajal söödeti jälle hobuseid. Mõnikord pandi juba lõunavahel, mõnikord õhtu poole jälle mõni hobune kündma. Egas siis muid atru olnud, harkadraga künti.

Mõisasse olid kah sõnnikuveopäevad teha. Egas päevatöö tegijal nii ei olnud, et muudkui vaatas aga, kui päev ikka juba õhtus on. Kaugele oli vedada, mõnikord otse mitu versta. Endal tuli koorem peale tõsta ja maha kiskuda, jah. Mõisast oli see juba nii ära tehtud, nii mitu koormat pead viima, enne kui päeva saad. Egas ühe päevaga ei jõudnud ikka kunagi seda päeva täis teha, tuli ikka oma kaks ja kolm päeva vedada, enne kui ühe päeva said.

Selle harkadraga ikka künti maa üles ja kohe, nagu sõnnik oli aga veetud,

inne, niij naat̀i küǹmä kah, muidu^{t} ʈää hiŋ̀'gäss ärh ja^{t} ˌtõm̀bass rammu vällä. Si̯ss ku är ˌol̓l künt̀ü^{ʔ}, si̯ss trul̓liʈi ʈää kińni^{ʔ} ja^{l} ˌlašti niij kaʈs vaij kolm nädälit saista^{ʔ}. Saista^{l} ˌlašti ńikagu ku^{p} ˌpäält joba hal̓lass leij, si̯ss äeṡtedi^{l} ˌläb'i. Kae^{k} ˌku^{ʔ} hain pal̓lu suurõss kasuss, si̯ss tu̯u̯ nakkass maad ut̀ma. Si̯ss inne rüäteǵemist, si̯ss kõrraʈi jäl^{m} ˌmaa, iks rištivaku, läb'i. Ku^{t} ˌtu̯u̯ är ˌol̓l, si̯ss äeṡtedi^{ʔ}. Puuägl̓i^{ʔ} ol̓li^{ʔ}, tõìṡi tu̯u̯ilmaaìgu ess olõ^{ʔ}. Ägl̓iga^{t} ˌtõmmaʈi paaŕ kõrd vi̯i̯l läb'i, si̯ss ol̓l rüämaa val̓miss kah.

Rük̓ä teǵemä naat̀i si̯ss ku^{n} ˌnaa^{r} ˌrüäkurõ^{v} ˌvaij kül̓vikurõ^{m} ˌminemä nak̀ṡiva^{ʔ}. Ja^{s} ˌsi̯ss tu̯u̯ kah om süǵüsepoolõ suvvõ. Niij hu̯mmugu kaṡtõga^{ʔ} om tedä iks ki̯gõ paŕembahe nätä^{ʔ}. Si̯ss nuŕm om õk̀va ńigu ˌhõpõga ˌüle ʈsiugutu^{ʔ}, mugu^{l} ˌl̓äüǵüss inne. Si̯ss ku^{p} ˌpäiv nakkass är ˌiks korõmbahe tõsõma, si̯ss jääss l̓äük̀mine vähämbäss, si̯ss nu̯u̯ äm̀bl̓igu võrgu^{ʔ} omma^{n} ˌńigu^{s} ˌsiid̓i laŋga^{ʔ}, üle tèrve nurmõ, üte haina ladva otsast tõsõ ot̀sa veet̀ü^{ʔ}. Si̯ss om maa val̓miss. Ku ˌäm̀bl̓igu^{v} ˌvõrgu^{m} ˌmaha^{v} ˌvedävä^{ʔ}, si̯ss om maa kütse, si̯ss naat̀ass kah rük̓ä teǵemä. Tu̯u̯ om iks niij taa rüämaàŕjabä[22] *ja^{p} ˌpärt̀üspä*[23] *vahel. Si̯ss saa õk̀va parass jagu inne kül̓mä orass juurõ^{m} ˌmaasiṡse aija^{ʔ}. Tu̯u̯ jah om ki̯gõpaŕemb rüäteǵemise aig.*

Maa ol̓l val̓miss. Si̯ss ku^{ʔ} ol̓l niij sääne häṡte vaga hu̯mmuk, si̯ss pańni rüäkoʈi^{v} ˌvaŋk̀rihe, veij mõt̀sa nurmõ pääle ja^{l} ˌläʈsi

---

[22] *rüämaàrjabä* 'rukkimaarjapäev, 15. august'; [23] *pärt̀üspä* 'pärtlipäev, 24. august'.

nii hakati kündma ka, muidu ta hingab ära ja tõmbab rammu välja. Siis, kui ära oli küntud, siis rulliti ta kinni ja lasti nii kaks või kolm nädalat seista. Seista lasti nii kaua, kui pealt juba haljaks lõi, siis äestati läbi. Vaata, kui hein väga suureks kasvab, siis too hakkab maad kurnama. Siis enne rukkitegemist, siis korrati jälle maa, ikka ristivagu, läbi. Kui too ära oli, siis äestati. Puuäkked olid, teisi tollal ei olnud. Äkkega tõmmati paar korda veel läbi, siis oli rukkimaa valmis kah.

Rukist tegema hakati siis, kui need rukkikured ehk külvikured minema hakkasid. Ja siis too kah on sügise poole suvel. Nii hommikul kastega on teda ikka kõige parem näha. Siis nurm on otse nagu hõbedaga üle pillutud, muudkui läigib vaid. Siis, kui päike hakkab [ära] ikka kõrgemale tõusma, siis jääb läikimine vähemaks, siis nood ämblikuvõrgud on nagu siidlõngad, üle terve nurme, ühe ladva otsast teise otsa veetud. Siis on maa valmis. Kui ämblikuvõrgud maha veavad, siis on maa küps, siis hakatakse kah rukist tegema. See on ikka nii selle rukkimaarjapäeva ja pärtlipäeva vahel. Siis saab just parasjagu enne külma oras juured maa sisse ajada. See jah on kõige parem rukkitegemise aeg.

Maa oli valmis. Siis, kui oli nii säärane hästi vaikne hommik, siis panin rukkikoti vankrisse, viisin metsa nurme peale ja läksin külvama. Kui oli, siis

kül̀vmä. Ku‿ol'l, si̯ss iks tul'l mi̯ńi lat̀skõnõ kah niij it̀skmit[24] *vidämä. Ku‿ess olõʔ, si̯ss mugu^{v}‿veij eśs inne. Ma^{k}‿kül'vi iks põllõ päält. Mul ol'l sääne kaalpõl'l, si̯ss vil'i vaij seeme ol'l mõtsan piǹdre pääl, si̯ss säält mugu^{t}‿tõmp̀śi inne põllõpääle. Põllõpäält mugu^{v}‿võt̀i inne peòga^{j}‿ja^{t}‿t̀siuk̀sõ lak̀ka. Peŕituult iks külvetäss. Si̯ss ku^{t}‿tõsõst otsast tagaśi tul'li, si̯ss veij it̀skma. Jäl^{k}‿kül'vi ärh, tagaśi tullõn veij jälh it̀skma. Nakka^{t}‿tu̯u̯peräst vi̯i̯l tõìśi mõt̀sa vi̯ì̯mä, tu̯u̯ om jo üt̀ski̯ik̀, kas mine^{t}‿tühält tõìs̀tõ ot̀sa tagaśi vaij tõm̀ba taad tõist jalga veid̀ike takan. Si̯ss iks ol'li^{v}‿vi̯i̯l naa^{k}‿külümütü^{k}‿kah. T'ää ol'l iks niij kuvvõndik vakka vaij. — — —*

8. Kevadistest põllutöödest.

Si̯ss küńt̀i süǵüse ki̯ik̀ maaʔ üless. Keväjä ess olõ^{m}‿muud ku‿äes̀ted̀i^{j}‿ja^{k}‿kõrrat̀i, si̯ss äes̀ted̀i^{v}‿vi̯i̯l ja^{k}‿ku^{p}‿parass aig ol'l, si̯ss mugu^{t}‿t̀siugat̀i seeme pääle ja aet̀i haŕgiga^{s}‿sis̀se. Muld ol'l kopõ jaʔ illuss ńigu^{l}‿lil'lipot̀in inne. Mi̯nõʔ äes̀t̀ivä^{v}‿vi̯i̯l perän kah, mi̯nõʔ ess äes̀täʔ, mugu^{t}‿trul̀seväʔ är‿inne. Ääss, ku^{s}‿si̯ss kah olõśs iks nisaa tur̀ba pääle seeme visatuʔ ja‿ägl'ipulk̀õga^{s}‿sis̀se kraabituʔ, ńigu^{n}‿no^{t}‿tetäss, si̯ss eij‿olõśs kül^{s}‿seemend kah kätte saanuʔ.

Si̯ss ess olõ^{j}‿jo^{m}‿muud väet̀üst, ku^{t}‿taa sitt laudan. Ääss tu̯u̯d kah ess olõʔ eij^{t}‿t̀iijä^{k}‿ku^{p}‿pal'lu. Tedä olõśs iks si̯ss inämb saanuʔ,

---

[24] *it̀skmaʔ* 'sitkmed, külvirinna vahemärgid'.

ikka tuli mõni tütarlaps kah nii sitkmeid vedama. Kui ei olnud, siis muudkui vedasin aga ise. Ma külvasin ikka põlle pealt. Mul oli säärane kaelpõll, siis vili ehk seeme oli metsas peenra peal, siis sealt muudkui tõmbasin vaid põlle peale. Põlle pealt muudkui võtsin aga peoga ja pillutasin laiali. Pärituult ikka külvatakse. Siis, kui teisest otsast tagasi tulin, siis vedasin sitkme. Jälle külvasin ära, tagasi tulles vedasin jälle sitkme. Hakka tolle pärast veel teisi metsa viima, too on ju ükskõik, kas mine tühjalt teise otsa tagasi või tõmba seda teist jalga veidike taga. Siis ikka olid veel need külimitud kah. See oli ikka nii kuuendik vakka või. — — —

Siis künti sügisel kõik maad üles. Kevadel ei olnud muud, kui äestati ja korrati. Siis äestati veel ja kui paras aeg oli, siis muudkui visati seeme peale ja aeti harkadraga sisse. Muld oli kobe ja ilus kui lillepotis [vaid]. Mõned äestasid veel pärast kah, mõned ei äestanud, muudkui rullisid ära [vaid]. Egas, kui siis ka oleks ikka niisama turba peale seeme visatud ja äkkepulkadega sisse kraabitud, nagu nüüd tehakse, siis ei oleks küll seemet kah kätte saanud.

Siis ei olnud ju muud väetist, kui see sõnnik laudas. Egas seda kah ei olnud ei tea kui palju. Seda oleks ikka siis enam saanud, kui oleks karja saanud enam

ku‿olõśs kaŕja saanu? inämb pitä?. Eläjit olõśs jäl^{s}‿siss saanu inämb pitä?, ku olõśs häste paĺlu haìnu ja‿oĺgi ollu?. Kos põrõhõlla^{t}‿taa väeìüse ots, midä maha aijass. Eǵä keväjä tõmmatass supõrust, kaaĺit ja^{k}‿kiḳkõ, midä ńää^{m}‿maha? ajava?. Taa laudasitt, taa tulõ iks u̯mmamu̯u̯du. Siss jo^{v}‿võij jo^{k}‿kah u̯mmõt maad nõrgõmbahe harida?.

Ku^{m}‿mu^{p}‿poja^{k}‿kah tan naidõsammu nuŕ'mi pääl tu̯u̯dsamma tüü̯d ťi̯i̯ssi?, midä ma^{t}‿teij, ku^{n}‿ńää^{k}‿kah ńipaĺlu nurmõpääl püüsüśsi? ku^{m}‿ma^{s}‿sääl oĺli ja^{t}‿taasaa väeìüse panõśsi?, siss ńää? uppuśi^{v}‿vilä sisse ärh. Vaij ńää^{n}‿no? õigõ^{v}‿vi̯i̯l kuìlõsõ?, midä sa^{n}‿näile kõnõlat, ńää^{t}‿teǵevä‿iks u̯mma mu̯u̯du. Vanasõna jo^{k}‿kah ütless, et naŕri^{p}‿põìldu üťs kõrd, põld naŕr sinnu ütessä kõrd. . . Naidõ saksamaa vaij lehťaìruga‿aijass, vili visatass nisaa pääle, vedruga^{k}‿kraabitass sisse, mi̯nõ^{t}‿tru̯ĺva, mi̯nõ eij^{t}‿tru̯ĺli^{k}‿kah, jääss nisaa ńigu^{t}‿tää om. Inne är^{n}‿näil iks kasuss. Mi̯ńikõrd kaet külh, et tast taa haŕimise peŕrä eij^{p}‿piäśsi mitte ütte seemend kah saàma, inne süǵüse saava? iks u̯ma viiś, kuuś, mi̯ńikõrd säidse seemend kah ärh. . Eśs ütle?, et ääss maǩki inämb eij^{s}‿saanu?. A^{k}‿kos mu^{t}‿tu̯u̯ ja^{n}‿näil vaìva midäǵi?.

Naa^{t}‿leht- vaij saksamaa adra?, naa^{t}‿tu̯ĺli^{v}‿vi̯i̯l hiìda väìlä. Mõìsnigõl oĺli^{n}‿ńää? innembä, taluraalõ saiva^{n}‿ńää^{n}‿niij iks taa ü̯ťstuhat ü̯tsesaa seen. A^{k}‿kiä iks inne pru̯u̯mi saij naid raudaìru

pidada. Loomi oleks jälle siis saanud enam pidada, kui oleks hästi palju heinu ja õlgi olnud. Kus praegu see väetise ots, mida maha aetakse. Igal kevadel tõmmatakse superfosfaati, kaalit ja kõike, mida nad maha ajavad. See laudasõnnik, see tuleb ikka omamoodi. Siis [ju] võib ju kah ometi maad nõrgemini harida.

Kui mu pojad kah siin nendesamade nurmede peal sedasama tööd teeksid, mida mina tegin, kui nad kah nii palju nurme peal püsiksid kui mina seal olin ja sellesama väetise paneksid [mida nad nüüd panevad], siis nad upuksid vilja sisse ära. Või nad nüüd õige veel kuulavad, mida sa neile kõneled, nad teevad ikka omamoodi. Vanasõna ju ütleb kah, et narri põldu üks kord, põld narrib sind üheksa korda... Nende saksamaa ehk lehtatradega aetakse, vili visatakse niisama peale, vedruga kraabitakse sisse, mõned rullivad, mõned ei rulli kah, jääb niisama nagu ta on. Aga ära neil ikka kasvab. Mõnikord vaatad küll, et sellest selle harimise järgi ei peaks mitte üht seemet kah saama, aga sügisel saavad ikka oma viis-kuus, mõnikord seitse seemet kah ära. Ise ütle, et egas minagi enam ei saanud. Aga kus minu töö ja neil vaeva mitte midagi.

Need leht- ehk saksamaa adrad, need tulid veel hilja välja. Mõisnikel olid nad enne, talurahvale said need nii ikka selle tuhande üheksasaja [aasta] sees.

ja^{v} vedruäkli, tuu inäp kah harkadraga^{j} ja puuägliga^{n} nurmõ pääle ess lähä$^{?}$. — — —

Muid riistu siss põllutegemise jaoss ess olõki ku^{t} trull, ägel ja^{t} taa harkadõr. Taa lehtadõr, taa tull no hoobiss hilda viil, taaga^{s} siss naati joba katõ hobõsõga^{k} künmä. Siss oll iks kõrraga^{k} kats hobõst üte adra iin. Siss nää^{k} kääni^{t} taa maa niij sügäväst pahepäidi, et muud ess näe^{k} ku^{v} verevät liiva. Kae^{m} meil kah tan om vana^{l} liivatsoss, ilma põhjata maa ja^{p} päälmäne kõrd läts är^{s} sügävähe ala$^{?}$. Siss taad väetüst oll kah iks alati veidü$^{?}$ ollu$^{?}$, siss edimädse aasta poisi$^{?}$ ess saa^{m} midägi$^{?}$. Ma ütli näile, et misti no^{t} tan jandadi$^{?}$, taast eij^{t} tulõ^{m} midägi^{v} vällä, taast lehtadraga künmisest. A^{k} kas nää^{k} kuuliva$^{?}$, ess kuulõ$^{?}$ ess. Mugu^{t} teivä$^{?}$ iks umma mudu edesi ja^{t} tõmpsiva^{m} mailõ taad supõrust säl'gä. Siss iks är^{n} nää^{s} saiva^{k} kah miä nää^{n} no^{s} saiva$^{?}$. Ma^{k} künni iks uma harkadraga^{m} maa^{s} süüse kiik üless, a^{n} näil ummi lehtatruga^{j} jääse^{p} poolõ^{k} künmädä$^{?}$.

Siss oll kah, säänt'sit oll külät, et näil muud ess kasu^{k} ku orasshain ja oht'ja$^{?}$. Nurm oll ńigu$^{?}$ oht'jamõts õkva. Kae^{n} ńää ess kor'ja^{j} juuri ärh. Ma^{k} korssi iks egä keväjä. Taa puu ägel om tuust hää, et ägli pulkõ taadõ jääse^{n} naa$^{?}$ orasshaina juurõ^{n} ńigu^{m} malga$^{?}$ inne. Ma^{j} joba niij äestämise aigu, niij kolmõn vaij nelän paigan, iks alati üte kotussõ pääl inne kergüti iks äkli,

Aga kes ikka vaid proovida sai neid raudatru ja vedruäkkeid, too enam kah harkadraga ja puuäkkega nurme peale ei läinud. — — —

Muid riistu siis põllutegemise jaoks ei olnudki kui rull, äke ja see harkader. See lehtader, no see tuli hoopis hilja veel, temaga siis hakati juba kahe hobusega kündma. Siis oli ikka korraga kaks hobust ühe adra ees. Siis nad käänasid selle maa nii sügavalt pahupidi, et muud ei näinud, kui punast liiva. Vaata, meil kah siin on vana liivasoss, ilma põhjata maa ja pealmine kord läks ära sügavasse alla. Siis seda väetist oli kah ikka alati vähe olnud, siis esimesel aastal poisid ei saanud midagi. Ma ütlesin neile, et no mis te siin jändate, sellest ei tule midagi välja, sellest lehtadraga kündmisest. Aga kas nad kuulasid, ei kuulanud! Muudkui tegid ikka omamoodi edasi ja tõmbasid maadele seda superfosfaati selga. Siis ikka ära nad said kah, mida nad nüüd said. Ma kündsin ikka oma harkadraga maad sügisel kõik üles, aga neil oma lehtatradega jäävad pooled kündmata.

Siis oli kah, sääraseid oli küllalt, et neil muud ei kasvanud kui orashein ja ohakad. Nurm oli nagu ohakamets kohe. Vaata, nad ei korjanud juuri ära. Ma korjasin ikka igal kevadel. See puuäke on sellepoolest hea, et äkke pulkade taha jäävad need orasheina juured nagu malgad [vaid]. Ma juba nii äestamise ajal, nii kolmes või neljas paigas, ikka alati ühel kohal [vaid] kergitasin ikka äket,

si̯ss juurõ^{j} ‿jäivä^{m} ‿maha^{n} ‿ńigu hainakaaŕ inne. Perän si̯ss latsõ^{r} ‿riib'iva^{k} ‿kokku, pańniva huńikohe ja^{p} ‿paluťiva ärh. Taa orasshain, taa tükiss perätöhe kasuma. Sääl kon ťää joba kasuss, säält muud kah saija? eij ‿olõ?.

Kaarateǵemine, tu̯u̯ iks ol'l alaťi ki̯gõ eďimäne teǵemine. Si̯ss ku eďimäne kõrd kül̀vmäst, vaij küǹmäst tul'lit, si̯ss ol'l tu̯u̯ valamine, si̯ss saijt eǵä nukatakast jäl? u̯ma paŋ́gitävve vett kaàla. Naa^{l} ‿latsõ?, naa ‿ol'li^{j} ‿jo^{j} ‿jälle^{m} ‿mül̀lämä. N'ää^{k} ‿kah iks ol'li^{k} ‿kuulu?, et valõtass. Si̯ss peivä? iks inemise^{t} ‿tu̯u̯d uṡku, et ku^{v} ‿vilätеǵemise aìgu häṡte valõtass, si̯ss saa viläkasumise aìgu häṡte vih̀ma. — — —

Niij april'li ja^{m} ‿maijkuu iks ol'l tu̯u̯ vilä maha^{t} ‿teǵemine. T'ää no? ol'l kah iks niij, kuiss kevväj ol'l. Mi̯ńikõrd saij joba april'likuu alustusõn kaàra maha^{t} ‿tettüss. — — — Kaaral, taal no? ess olõ^{m} ‿midäǵi^{m} ‿muud, et inne peh̀me aoga^{s} ‿saij tettüss. Kesev külveťi si̯ss maha?, ku^{p} ‿pihlõ? äit̀semä läťsivä?. Ku^{p} ‿pihlõ? ol'li? äèlmin, si̯ss ma^{l} ‿läťsi iks alaťi keṡvä kül̀vmä. Tu̯u̯ ol'l ki̯gõ paŕemb aig. Si̯ss peṙnaisõ^{k} ‿keeďivä^{k} ‿kotun ťsia pääd. Iks taa kõrv piďi kah külen olõma, tu̯u̯ ol'l joba niij hoijõtu. Tu̯u̯ ol'l tu̯u̯ mu̯u̯d,

siis juured jäid maha nagu heinakaar [enne]. Pärast siis lapsed riisusid kokku, panid hunnikusse ja põletasid ära. See orashein, see tükib päratult kasvama. Seal, kus ta juba kasvab, sealt muud kah saada ei ole.

Kaerategemine, too ikka oli alati kõige esimene tegemine. Siis, kui esimest korda külvamast või kündmast tulid, siis oli too valamine, siis said iga nurga tagant jälle oma pangetäie vett kaela. Need lapsed, need olid ju koledad möllama. Nad kah ikka olid kuulnud, et valatakse. Siis pidasid ikka inimesed seda usku, et kui viljategemise ajal hästi valatakse, siis saab viljakasvamise ajal hästi vihma. — — —

Nii aprilli- ja maikuul ikka oli too vilja mahategemine. No see oli kah ikka nii, kuidas kevad oli. Mõnikord sai juba aprillikuu alguses kaer maha tehtud. — — — Kaeral, no sel ei olnudki midagi muud, et vaid pehme ajaga [25] sai maha tehtud. Oder külvati siis maha, kui pihlad õitsema läksid. Kui pihlad olid õites, siis ma läksin ikka alati otra külvama. Too oli kõige parem aeg. Siis perenaised keetsid kodus seapead. Ikka see kõrv pidi kah küljes olema, too oli

[25] Pehmeks ajaks on peetud endisajal Urvastes Isak Laatsaruse andmetel kuu viimast veerandit, kuu vahepäeva ja kuu esimest veerandit, kusjuures kuu viimase veerandi esimest osa nimetatud vana kuu kuivaks ajaks ja kuu esimese veerandi teist osa noore kuu kuivaks ajaks. Kuu vahepäevaks nimetati aega, kus vana kuu oli lõppenud, kuid noor kuu ei olnud veel nähtav. (E. S.).

ENSV TA Etnograafia Muuseumi fotokogu

Rukkikülv. Külimitu täitmine

ENSV TA Etnograafia Muuseumi fotokogu

Rukkirehe rabamine

siss kašviva? hää^{k} kesvä?, saij jäl^{t} tõsõss aastass kešvi, saij jäl^{j} jahu jah, suurmit jah, käkke jah, kikkõ.

Linna, taad külveti kah iks pehme aòga? ja^{s} siss ku^{t} taivass oll sääntsin kiüdliidsin pilvin ja^{k} ku^{n} nuu^{p} pilve^{l} läitsi? iks kah põhjast lõunahe. Siss oll linalõ iks lämmind külät, saij iks suvõl kah vihma ja^{t} linakiud oll iks kõva, illuss ja^{v} valgõ. Tuu no oll inne tuuao tarkuss. Mai^{t} tiijä^{k} kas taa no^{t} teile kah inäp midägi tähendäss.

Naa^{k} kapstalooma?, naa^{t} tetti maha? iks niij taa maarjabä ummugu, siss iks ess olõ^{n} näil naid mardikit ja^{v} vaklu sälän. Hernet oll kah siss hää külvä?, siss ess olõ? iks herne^{v} vaglunõ. Ku^{m} maarjabä hernet külvä ess saa?, siss ess tohi? inne külvä?, ku^{k} kuu ao peräst, muidu^{j} jäij herne äitsemine õkva tuuss aoss, ku^{t} taa valgõ liblik tõnõkõrd nakkass jäl^{l} lindama. N'ää? omma^{j} jo^{r} rõippõ?, nää^{s} situssõ^{k} kiik herne äelmä^{t} täüs, siss kõdra^{k} kah mugu? omma^{v} vaklu täüs, nigu^{p} puru inne.

Tatrikku, taad visati kah iks pehme aoga?, niij perän kešvä. Kartlit pańti kah iks niij apriillikuu pehme aoga?. Maijkuu, siss iks olli^{j} joba hillatsõ?. Kartli pańmise man ess olõ^{m} midägi muud, ku jila? aeti sisse, kartli^{v} viidi iks mõtsa, kukati[26] maha?. Kotte, noid no^{n} niij iks ess olõ?, et kottega olõss iks mõtsa saanu^{v} viijä?.

---

[26] *kukkama* '(maha) tõukama, lükkama'.

juba nii hoitud. See oli see mood, siis kasvasid head odrad, sai jälle teiseks aastaks otri, sai jälle jahu jah, tangu jah, käkke ja kõike.

Lina, seda külvati kah ikka pehme ajaga ja siis, kui taevas oli säärastes kiulistes pilvedes ja kui nood pilved läksid ikka kah põhjast lõunasse. Siis oli linale ikka sooja küllalt, sai ikka suvel kah vihma ja linakiud oli kõva, ilus ja valge. Too nüüd oli aga tolle aja tarkus. Ma ei tea, kas see nüüd teile kah enam midagi tähendab.

Need kapsataimed, need tehti maha ikka nii [selle] maarjapäeva hommikul, siis ikka ei olnud neid mardikaid ja usse seljas. Hernest oli kah siis hea külvata, siis ei olnud ikka hernes ussitanud. Kui maarjapäeval hernest külvata ei saanud, siis ei tohtinud enne külvata, kui kuu aja pärast, muidu jäi herne õitsemine otse tolleks ajaks, kui see valge liblik teist korda hakkas jälle lendama. Nad on ju raiped, nad ... kõik herne õied täis, siis kaunad kah muudkui on usse täis, nagu puru enne.

Tatart, seda visati ka ikka pehme ajaga, nii pärast otra. Kartulit pandi kah ikka nii aprillikuu pehme ajaga. Maikuu, siis ikka olid juba hilised. Kartuli panemise juures ei olnud midagi muud, kui vaod aeti sisse, kartulid viidi ikka metsa, lükati maha. Kotte, noid nüüd nii ikka ei olnud, et kottidega oleks ikka

Siss mugu^{k} kukaťi iks kattõ oťsa inne, siss ess olõ^{n} niipallu kaňmist. Siss naisõ^{j} ja^{l} latsõ^{j} jah läťsi^{m} mugu^{m} maasisse tsuškma näid. Miňi võťt koŕvi, võťt koŕviga^{k} käevaŋgu, miňi võťt jäl^{t} taa kaalpõllõ, tuu tõmmaśs mugu^{k} karťli? huńikust põllõ pääle ja^{p} paŋdsõ säält. Mugu^{p} pilliva inne näid iila vahelõ. Niij iks paŋťi, et jalg jäij vahet, kasumise ruùmi. — — —

Siss no^{n} näid kiä nipallu ess panõ? ess, ńigu^{n} no^{p} pandass. Puul nurmõ vaij niij iks paŋťi. Kiik sannanaisõ? ja^{p} popśinaisõ^{j} jah, kiik iks olli^{k} karťlipaŋmise aigu plaťsin. N'ää^{t} tahiva? in'dile kah karťlit maha^{p} paŋda, siss tuu iist tuľl näil jäl^{p} päivi tetä?. — — —

Süġüse, niij kraavilaada aigu ja^{n} niij varõmbadõ kah, ku^{s} saij, siss naaťi iks näid võťma. No^{v} võťmisega? iks läťs niij kaťs nädälit ja^{n} niij, ńigu^{n} no^{k} koŋġi näid iks kah paŋťu oľl ja^{n} ńigu^{n} no^{k} koŋġi kah iks inemiiśi võťman oľl. Taa kraavilaat, taa oľl iks niij katõltõiskümnel septembril vaij.

Siss oľli? iks naa^{k} kesäkarťli?, ńää^{p} paŋťi iks niij koduläŋkeiste tarõtaadõ. Siss ńigu^{n} ńää? äitsemä läťsi? inne, niij naaťi näid joba võťma ja^{s} süümä jah. Süġüsess oľli^{n} ńää? otsan kah, mis tuu paaŕi vaka osa vaij niij jäij iks ńigu^{s} siimness inne vaij. Mõtsan oľli^{s} siss: sööġijaoss naa^{v} väikeseverevä? ja^{t} tseòlõ vaľgõ?.

metsa saanud viia. Siis muudkui lükati ikka kahte otsa maha [vaid], siis ei olnud nii palju kandmist. Siis naised ja lapsed jah läksid muudkui maa sisse torkima neid. Mõni võttis korvi, võttis korviga käevangu, mõni võttis jälle selle kaelpõlle; too tõmbas muudkui kartulid hunnikust põlle peale ja pani sealt. Muudkui pildusid aga neid vao vahele. Nii ikka pandi, et jalg jäi vahet, kasvamise ruumi. — — —

No siis neid keegi nii palju ei pannud, nagu nüüd pannakse. Pool nurme või nii ikka pandi. Kõik saunanaised ja popsinaised ja kõik ikka olid kartulipanemise ajal kohal. Nad tahtsid endile ka kartulit maha panna, siis tolle eest tuli neil jälle päevi teha. — — —

Sügisel, nii kraavilaada ajal ja nii varemini kah, kui sai, siis hakati ikka neid võtma. No võtmisega ikka läks nii kaks nädalat ja nii, nagu nüüd kusagil neid ikka kah pandud oli ja nagu nüüd kusagil kah ikka inimesi võtmas oli. See kraavilaat, see oli ikka nii kaheteistkümnendal septembril või.

Siis olid ikka need kesakartulid[27], need pandi ikka nii kodu lähedale toa taha. Siis nagu nad õitsema aga läksid, nii hakati neid juba võtma ja sööma jah. Sügiseks olid need otsas ka, mis too paari vaka osa või nii jäi ikka nagu seemneks ainult või. Metsas olid siis söögi jaoks need

[27] suvekartulid, varased kartulid.

Valgõʔ nuu‿oľľi^{s}‿sääntse^{p}‿pikľiguʔ ja^{s}‿suurõʔ, ńääʔ oľľi^{k}‿ku^{n}‿näid keeďit, õkva ńigu^{v}‿viiplöńniʔ, näil ess olõ^{m}‿määnestki maku, inne näid saij iks paľlu inämb, ku^{n}‿naid väikeìśi verevit. Muid kartľit siss mu aìgu ess olõki, ku^{n}‿naa^{v}‿väikese vereväs^{s}‿söögi jaoss, kesäkartľi^{s}‿suvõss süvväʔ‿ja^{v}‿valgõ^{t}‿tseòlõ. Mul muid ess olõʔ. Minõ^{k}‿kah iks pańniva^{n}‿naid viinakõìśi, siss sügüse ja^{n}‿niij, siss möiväʔ iks näid mõìsahe viinavabrikohe. Maʔ ess nakka^{t}‿tuuga jańdama. Mul näid kunaği müümise jaoss ess olõʔ. Kait, ku‿ińdäga^{l}‿läbi tuľlit. — — —

9. Vanakuradi sünnipäevast.

Kae^{t}‿tuu ma^{k}‿kah unõťi ärh, odot kunass ťää noʔ oľlʔ. T'ää iks oľl niij kas taa apriľlikuu lõpõtusõn vaij jäl^{t}‿taa maijkuu alustusõn. Siss kõnõľdi, et ollõv üťs päiv, kuna taa vanakurať eśs ollõv süńdünüʔ. Ku^{t}‿tuu päävä midäği^{k}‿külvetävät, siss tuust eij^{s}‿saavat midägiʔ, õkva midägi eij^{k}‿kasuʔ. Malõ tuu är^{p}‿pruùmnuʔ. Inne mis päävä ťää oľl, tuu malõ är‿unõtanuʔ.

Kae^{t}‿taa vanakurať oľl saanu^{t}‿tuudmuùdu, et üťs iŋ'gli oľl naànu^{t}‿taìvan iks kah jumalalõ vaśta. Jummaľ oľl ťää siss taìvast maha^{v}‿visanuʔ jaʔ eśs ütelnüʔ, et saagu^{s}‿sust siss maailmalõ kuŕjajuuŕ. Ja^{t}‿tuust iŋ'glist saìgi^{v}‿vanakurať, ja^{t}‿tuu iks oľl ťää

väikesed punased ja sigadele valged. Valged, need olid säärased piklikud ja suured, nad olid, kui neid keetsid, otse nagu veeplonnid, neil ei olnud mingisugustki maitset, aga neid sai ikka palju enam kui neid väikesi punaseid. Muid kartuleid siis minu ajal ei olnudki, kui need väikesed punased söögi jaoks, kesakartulid suveks süüa ja valged sigadele. Minul muid ei olnud. Mõned ikka kah panid neid viinakesi [28], siis, sügisel ja nii, siis müüsid ikka neid mõisasse viinavabrikusse. Mina ei hakanud sellega jändama. Mul neid kunagi müümise jaoks ei olnud. Vaatasid, kui endaga läbi tulid. — — —

Vaata, selle ma kah unustasin ära, oota, kunas see nüüd oli? Ta ikka oli nii kas selle aprillikuu lõpul või maikuu algul. Siis kõneldi, et olevat üks päev, millal see vanakurat ise olevat sündinud. Kui tollel päeval midagi külvatavat, siis tollest ei saavat midagi, kohe midagi ei kasva. Ma olen selle ära proovinud. Aga mis päev see oli, selle ma olen ära unustanud.

Vaat, see vanakurat oli saanud sedamoodi, et üks ingel oli hakanud taevas ikka kah jumalale vastu. Jumal oli ta siis taevast maha visanud ja ise ütelnud, et saagu sinust siis maailmale kurja juur. Ja sellest inglist saigi vanakurat ja

---

[28] teatav kartulisort.

süǹdümisepäiv, ku^{t}‿t̓ää taìvast maha^{v}‿visat̓i. Tu̯u̯ ol̓l põllutegemise aìgu keväjä ja^{k}‿ku^{t}‿tu̯u̯päävä midäǵi ti̯i̯t, si̯ss lätt ki̯ik̓ halvastõ.

10. Karja väljalaskmisest.

Eläjäsü̯ü̯t̀ä ol̓l kah iks si̯ss veidü?. Keväjä ńigu^{m}‿maa mustass lät̓s iks inne ja^{m}‿mi̯nõ hainani̯na maaseest väl̀lä tsusaśs, niij aet̀i kaŕi mõt̀sa kah. Si̯ss ku‿eläjä?[29] *eďimäist päìvä väl̀lä laśti, si̯ss pèrnainõ tõmmaśs üte suurõ rohe keśk murru ja^{p}‿paǹdsõ sinnä? iks jahu ju̯u̯k̀i sìsse, si̯ss eläjä^{l}‿lät̀si^{k}‿ki̯ik̓ sinnä^{j}‿ju̯ù̯ma. Lat̓skõsõ^{l}‿lät̓si^{j}‿ja^{s}‿saiśi^{j}‿jäl^{v}‿vit̀suga^{v}‿vahel, et ńää‿üt̓stõist puśkma eij^{n}‿nakka?. Pèrnaisõl ol̓l jälh õńnistõdu^{v}‿veśi ja õńnistõdu^{v}‿viha?. Kuiss ńää^{t}‿tu̯u̯d saiva?, tu̯u̯ ol̓l pèrnaistõ aśi, mai^{t}‿t̓iijä iks tu̯u̯d niij. Kõnõl̓di, et mi̯nõ? ollõv eśs õńnistanu^{t}‿tu̯u̯d vett, noh mugu^{l}‿lugõnuva^{j}‿ja^{l}‿laùlnuva^{p}‿pääle ja^{t}‿tennüvä?‿riśtimäŕk̀e. Mi̯nõ? ollõv jäl‿laśknuva‿opõtajal vaij köśtrel vaij ku̯ù̯l̓meiśtrel õńnistada?.*

Tu̯u̯d vett, tu̯u̯d ńää? hoitsõva? alalõ mi̯nõ väik̀ese anumakõsõ seen, näil iks ol̓li^{s}‿sääntse^{l}‿läńiku^{j}‿jah. Mu‿imäl ol̓l tu̯u̯ veśi sannalaùdu all nukan. Ol̓l pant̀u iks läńikohe, kivi? ol̓li^{p}‿pääl ja^{k}‿kivi? ol̓li? ala^{k}‿kah pant̀u, et si̯ss anumapõhi likõ maa pääl är‿eij^{m}‿mädänäśi?. Kat̓s vìhta ol̓l vi̯i̯l sääl läńiku kaasõ pääl.

---

[29] *elläj* 'loom, veis'.

see ikka oli ta sündimispäev, kui ta taevast maha visati. Too oli põllutegemise ajal kevadel ja kui tol päeval midagi teed, siis läheb kõik halvasti.

Loomasööta oli kah ikka siis vähe. Kevadel, nagu maa mustaks läks ikka vaid ja mõne heinanina maa seest välja torkas, nii aeti kari metsa ka. Siis, kui loomad esimest päeva välja lasti, siis perenaine tõmbas ühe suure küna keset muru ja pani sinna ikka jahujooki sisse, siis loomad läksid kõik sinna jooma. Tütarlapsed läksid ja seisid jälle vitsadega vahel, et nad üksteist puskima ei hakkaks. Perenaisel oli jälle õnnistatud vesi ja õnnistatud vihad. Kuidas nad seda said, see oli perenaiste asi, ma ei tea ikka seda nii. Kõneldi, et mõned olevat ise õnnistanud seda vett, noh muudkui olevat lugenud ja laulnud peale ja olevat teinud ristimärke. Mõned olevat jälle lasknud õpetajal või köstril või koolmeistril õnnistada.

Seda vett, seda nad hoidsid alles mõne väikese anuma sees, neil ikka olid säärased lännikud jah. Mu emal oli too vesi saunalava all nurgas. Oli pandud ikka lännikusse, kivid olid peal ja kivid olid alla kah pandud, et siis anuma põhi märja maa peal ära ei mädaneks. Kaks vihta oli veel seal länniku kaane peal.

Siss kuˀ eläjäˢ ˬsääl rohe man jõivaˀ, siss imä võtt tuu läńikugaᵛ ˬvii jaⁿ ˬnuuᵛ ˬvihaˀ, eśs kõn'dsõ iks niij ümbre eläjide, visaśs vihagaᵗ ˬtuud õńnistõduᵛ ˬvett eläjide pääle ja eśs üteľ iks:

„Kaidsaᵏ ˬkaṙ'ja, kaidsaᵏ ˬkaṙ'ja!
Saadaˢ ˬsoeˢ ˬSaksamaalõ,
viiˢ ˬsoeᵛ ˬvihasuhuˀ!“

Kolm kõrd iks kõn'dsõ tää, vaśta päivä, ümbre eläjide jaᵗ ˬtsiugaśs iks vihagaᵗ ˬtuud vett eläjide pääle tuust läńikust. Siss kuⁿ ˬnaaˡ ˬlaťskõsõˀ eďimäist päivä mõtsan oľliˀ eläiidegaˀ, siss kuᵏ ˬoduᵗ ˬtulliˀ, siss valõti iks näid kah, siss ńää eiʲ ˬjääˢ ˬsuvõľ kaŕjamanuᵐ ˬmagama.

11. Heinatööst.

Seeńiᵏ ˬkuᵛ ˬviľi mahaˢ ˬsaij tettüss, kesäpääle sitt ärᵛ ˬveeťüss, kesä kah ärᵏ ˬküntüss, seeńiˀ oľl joba hainaaig kah käen. Haina iks naaťi teǵemä niij paaŕ nädälit inne jaańipäivä. T'ää tulõ niij seoao peŕrä niij iks jaańibä aìgu vaij.

Ääss noˢ ˬsiss iks sääntsit hainamaid ess olõˀ ńigu iks noˀ ommaˀ. Siss oľliᵛ ˬvanaˢ ˬsoitsõˀ hainamaaˀ, korõmbaᵏ ˬkotussõˀ

Siis, kui loomad seal küna juures jõid, siis ema võttis tolle lännikuga vee ja nood vihad, ise kõndis ikka nii ümber loomade, viskas vihaga toda õnnistatud vett loomade peale ja ise ütles ikka:

„Kaitse karja, kaitse karja!
Saada soed Saksamaale,
vii soed vihasoosse!“

Kolm korda ikka kõndis ta, vastu päeva, ümber loomade ja siputas ikka vihaga toda vett loomade peale tollest lännikust. — Siis, kui need tütarlapsed esimest päeva metsas olid loomadega, siis kui koju tulid, siis valati ikka neid kah, siis nad ei jää suvel karja juurde magama.

Seni kui vili maha sai tehtud, kesa peale sõnnik ära veetud, kesa kah ära küntud, seni oli juba heinaaeg kah käes. Heina ikka hakati tegema nii paar nädalat enne jaanipäeva. Ta tuleb nii selle aja järgi[30] nii ikka jaanipäeva ajal või.

No egas siis ikka sääraseid heinamaid ei olnud nagu ikka nüüd on. Siis olid vanad soised heinamaad, kõrgemad kohad ja perved olid muttidel ära mütatud

[30] s. t. uue kalendri järgi.

ja^{p} ‿perveʔ ol'li^{m} ‿mügrel är^{m} ‿mütetüʔ ńigu^{j} ‿jälle inne. Keväjä iks saij kül^{m} ‿mügrämütüsseʔ är ‿rihaga^{l} ‿lak̀ka kis̀tuss, inne jäl ‿hainateǵemise aìgu ol'l näid ki̯ik̀ kotuss täüs.

Su̯u̯ainamaaʔ ol'li ‿iks võsutsõʔ. Paiju võssu ol'l perätöhe. T'ää ol'l ki̯ik̀ iks sääne võsunõ. Si̯ss naidõ korõmbidõ kotustõ pääl ol'l lepävõsu. Kõìvõ kaš̀vi kah, inne säänt̀se^{k} ‿kõvõra^{j} ‿juraku^{n} ‿ńää ‿ ‿ol'liʔ. Ääss ńää^{s} ‿suurõmbass ess kasuʔ, ol'li^{n} ‿ńää^{k} ‿ku^{v} ‿vana^{t} ‿taht. Näil ol'li^{j} ‿juurõ^{t} ‿taa kül'mä su̯u̯ vi̯i̯ seen, ńää ‿ol'liʔ iks väik̀ese^{v} ‿võsukõsõʔ inne. Säänt̀sit sammu pedäjäkeiśi kah ol'l, kõvõra^{j} ‿juraku^{m} ‿muud midäǵiʔ. Tu̯u̯ ol'l tu̯u̯ hainamaa. T'ää olõś̀s jo^{t} ‿tah̀tnu, et tõmmanu^{k} ‿kraavi^{s} ‿sis̀se ja^{v} ‿võsu väl̀lä, si̯ss ajanu adraga^{l} ‿läbi ja^{v} ‿visanu^{s} ‿seeme pääle, si̯ss olõś̀s täst hainamaa saanu^{k} ‿külh. Kosa^{s} ‿saijt, kel tu̯u̯ aig ol'l ja^{k} ‿kel tu̯u̯ raha ol'l. Mõìsa tü̯ü̯ ol'l sälän, u̯ma tü̯ü̯ ol'l, kosa^{s} ‿saijt, saaʔ ess.

Ääss sääl ess kasu^{k} ‿kah iks määnestki haìna õìgõhe. Su̯u̯hain ol'l, taa vana^{k} ‿kolmõkańdilinõ val̀gõ. Tar̀na ol'l säänt̀side lomp̀õ seen ja^{s} ‿si̯ss vana^{t} ‿taa t́siapul'st. Tu̯u̯d ess võta^{v} ‿vikat́ kah mahaʔ, ku ol'l kuiv ilm. Si̯ss ńigu^{m} ‿mi̯nõ korõmba kotussõ pääl, sääl ol'l jäl^{t} ‿taa vana^{k} ‿kastõain. Si̯ss ku^{t} ‿t́u̯u̯ laś̀sit niij vanõmbass minnäʔ, si̯ss tu̯u̯d ess sü̯ü̯ʔ üt̀ski elläj. Väèga veidü^{m} ‿mi̯nõn paigan iks,

(s. t. muttidel ära uuristatud ja mutimulla hunnikuid täis aetud) nagu hirmus [enne]. Kevadel ikka said küll mutimulla hunnikud [ära] rehaga laiali kistud, kuid jälle heinategemise ajal olid kõik kohad neid täis.

Sooheinamaad olid ikka võsased. Pajuvõsa oli päratult. Ta oli kõik ikka säärane võsane. Siis nende kõrgemate kohtade peal oli lepavõsa. Kaski kasvas kah, aga säärased kõverad jurakad nad olid. Egas nad suuremaks ei kasvanud, olid nad kui vanad tahes. Neil olid juured selle külma soovee sees, nad olid ikka väikesed võsukesed vaid. Niisamasuguseid männikesi kah oli, kõverad jurakad, muud midagi. Too oli too heinamaa. Ta oleks ju tahtnud, et oleks tõmmanud kraavid sisse ja võsa välja, siis ajanud adraga läbi ja visanud seeme peale, siis oleks temast heinamaa saanud küll. Kus sa said, kellel see aeg oli ja kellel see raha oli? Mõisa töö oli seljas, oma töö oli, kus sa said, ei saanud!

Egas seal ei kasvanud õieti kah ikka mingisugustki heina. Soohein oli, see vana kolmekandiline valge. Tarnad olid sääraste lompide sees ja siis vana see seapulst. Seda ei võtnud vikat kah maha, kui oli kuiv ilm. Siis nagu mõne kõrgema koha peal, seal oli jälle see vana kastehein. Siis, kui tolle lasksid nii vanemaks minna, siis toda ei söönud ükski loom. Väga vähe mõnes kohas ikka,

kon ol̓l taad lehťaìna, naidõ aŋgõrpistü, kör̓tlehe ja^{p} ‿pil̓lirụụ lehť̀i. Tụụ ol̓l tụụ hain ja hainamaa. Tụụ ess olõ^{j} ‿jo^{m} ‿midäǵi^{ʔ}, inne üle kol̓k̀i ťää iks taht́.

Jaańibäst jakapäńi iks ol̓l hainaaig. Ku^{t} ‿treh̀vü niij, et ol̓li^{ʔ} ilusa^{k} ‿kuiva^{ʔ} ilma^{ʔ}, si̯ss iks läťs är^{k} ‿kerembähe. Ku ‿ol̓l vi̯i̯l niij kah, et ol̓li^{v} ‿vihmatsõ^{ʔ} ilma^{ʔ}, si̯ss ol̓l ťääga^{m} ‿mül̀lämist ja hätä jäletöhe. T'ää aij jo^{s} ‿sụụ vett täüs, kusa^{t} ‿ťää kül^{m} ‿maha^{l} ‿leijt, ťää ess kuiju jo^{k} ‿kuìgi ärh. Si̯ss nõsta tụụd vanna toorast ja^{l} ‿ligõhõt haìna ja^{k} ‿kanna^{n} ‿ńigu^{k} ‿kaśs poìgõ. — — —

S'ụụ̀mańi^{m} ‿mehe^{n} ‿niid̓iva iks, si̯ss tul̓li^{n} ‿naisõ^{s} ‿sööǵiga^{m} ‿mõt̀sa ja^{n} ‿nak̀si^{k} ‿kaàrõ lak̓ka lụ̀ụ̀mä. Ku ‿ol̓l iks niij hää perremi̯i̯ss, si̯ss tụụ lubaśi iks pääle śụụ̀ma sulasõl kah veid̓ikesess pik̓äl̓i visata. Mi̯ńi ess lupa^{k} ‿kah, aij sulasõ niit̀ma ja ‿eśs eidäśs magama ja ‿ütel̓, et eij^{t} ‿tohi^{ʔ} und armastada^{ʔ}!

Perän mehe^{n} ‿nak̀śiva^{j} ‿jäl^{n} ‿niit̀ma, naisõ^{l} ‿leivä^{k} ‿kaàrõ lak̓ka. Ku är ‿ol̓l lụ̀ụ̀dü, si̯ss mugu^{n} ‿nak̀śiva inne ruaalutsõss[31] *kor̀gõba kotussõ pääle kokku riìbma. Mehe^{n} ‿niid̓iva iks lõùnani^{ʔ}, si̯ss hõdakpoolõ, si̯ss naat̀i haìnu k̓am̀mu paǹma. K'am̀mu pańt̀i iks tụụ̀ra^{j} ‿ja^{l} ‿likõ^{ʔ} haina^{ʔ}. T'ää ol̓l sääne lapik ja õhukõnõ, muidu^{s} ‿suurõn ruan ńää^{l} ‿läävä^{k} ‿kuumass.*

---

[31] *ruga* 'saad'.

kus oli seda lehtheina, nende angerpisti, kortslehe ja pilliroo lehti. Too oli too hein ja heinamaa. See ei olnud ju midagi, aga üle kolkida ta ikka tahtis.

Jaanipäevast jaagupipäevani [32] ikka oli heinaaeg. Kui juhtus nii, et olid ilusad kuivad ilmad, siis ikka läks ära kergemini. Kui oli veel nii kah, et olid vihmased ilmad, siis oli sellega möllamist ja häda hirmsasti. Ta ajas ju soo vett täis, kui sa ta küll maha lõid, ta ei kuivanud ju kuidagi ära. Siis tõsta seda vana toorest ja märga heina ja kanna nagu kass poegi. — — —

Söömani mehed niitsid ikka, siis tulid naised söögiga metsa ja hakkasid kaari laiali lööma. Kui oli ikka nii hea peremees, siis too lubas ikka peale sööma sulasel kah veidikeseks pikali visata. Mõni ei lubanud kah, ajas sulase niitma ja ise heitis magama ja ütles, et ei tohi und armastada!

Pärast mehed hakkasid jälle niitma, naised lõid kaari laiali. Kui ära oli löödud, siis muudkui hakkasid vaid saoaluseks kõrgema koha peale kokku riisuma. Mehed niitsid ikka lõunani, siis õhtu poole, siis hakati heinu kämmu [33] panema. Kämmu pandi ikka toored ja märjad heinad. Ta oli säärane lapik ja õhukene, muidu suures saos nad lähevad kuumaks.

---

[32] 24. juunist 25. juulini; [33] vt. lk. 62 märkus 6.

Õdaguss siss saij iks ärᵏ ˌkammu riibutuss. Päiv oll ammu ärˡ ˌlännü?, kuᵏ ˌkoduˢ ˌsaij. Hummugu, niij päävä tõsõŋgu aìgu, läťsiᵐ ˌmeheʲ ˌjälⁿ ˌniiťma. — — —

12. Viljakoristamisest.

Noh seeńiᵏ ˌku iks hain ärˢ ˌsaij tettüss, oll joba rüäpaṅmine kah käen. Rüḱä paṅma naaťi iks niij juulikuu lõpõtusõn, kuˌoll niij, et kevväj tuľl kah iks varõmbahe. Muiduʲ ˌjäij iks augusťikuu sisse rüämanuᵐ ˌmineḱ.

Siss iks paṅťi rüǵä viįl eǵän paigan ťsirṗega?. — — — Kįiḱ mehe? ˌjaⁿ ˌnaisõ? ˌjaᵏ ˌkįiḱ põimiva?[34]. Mįį? iks teij niij, et üťs inemine nakaśs takan köüťmä. Tõsõᵖ ˌpõimiva? jaᵏ ˌkuᵖ ˌpeo täüs saij, siss päńnivaᵐ ˌmaha?, siss tųų üťs, tųų koŕjass kokku jaᵏ ˌköüťse ńääᵛ ˌviḧku. Rüḱä jaᵏ ˌkįkkõ viľlä iks põimõtass ütelt pųųlt peŕituult. Eǵäüťs võťt iks kaaŕi ette jaˡ ˌläťs tųųga? üle nurmõ. Kuᵛ ˌvõtat iks niij ilustõ pövvä peŕi, siss ńää ˌommaⁿ ˌńiguˡ ˌloeťu?, kįiḱ ilustõ ťsirbi įįn jaᵛ ˌvihuᵏ ˌkah tulõva ilusa? ja ütetasatsõⁿ ˌńigu üťs ...

Kuᵛ ˌveiďemb inemiiśi oľl, siss tagaśitullõn eǵäüťs köüťse ųmaᵛ ˌvihuᵏ ˌkiṅni?. Kõüťmise man ess olõ ˌiks muud midäǵi?, kuᵛ ˌvõeťi

[34] *põimma* 'sirbiga lõikama'.

Õhtuks siis said ikka ära kämmu riisutud. Päike oli ammu ära läinud, kui koju sai. Hommikul, nii päikese tõusu ajal, läksid mehed jälle niitma. — — —

Noh, seni kui ikka hein ära sai tehtud, oli juba rukkilõikus ka käes. Rukist lõikama hakati ikka nii juulikuu lõpul, kui oli nii, et kevad tuli kah ikka varemini. Muidu jäi ikka augustikuu sisse rukki juurde minek.

Siis ikka lõigati rukist veel igas kohas sirpidega. — — — Kõik mehed ja naised ja kõik põimisid. Me ikka tegime nii, et üks inimene hakkas taga köitma. Teised põimisid ja kui pihk täis sai, siis panid maha, siis too üks korjas kokku ja köitis nad vihku. Rukist ja kõike vilja ikka põimitakse ühelt poolt pärituult. Igaüks võttis ikka kaare ette ja läks sellega üle nurme. Kui võtad ikka nii ilusti pöia päri[35], siis nad on nagu loetud kõik ilusti sirbi ees ja vihud kah tulevad ilusad ja ühetasased nagu üks...

Kui vähem inimesi oli, siis tagasi tulles igaüks köitis oma vihu kinni. Köitmise juures ei olnud ikka muud midagi, kui võeti iga vihu pealt too peotäis rukist

[35] paindumise ehk tuule suunas.

eģä vihu päält tụụ peotäüs rükä ja^{k} köüdeťi ümbre kiñni?, muud ess olõ^{s} sääl midäģi?. Perän siss paṅti ñää hakki. — — —

Taa rüäpaṅmisega^{l} läťs kah iks uma paaŕ nädäľit ärh. T'ää no oľl iks niij kah, et ñigu^{n} no iks ilma? oľli? ja^{n} ñigu^{k} koṅģi kah inemiiši oľl. Siss ku^{n} ñää hakin ärk kuijunu oľli?, siss veeťi ñää? iks kodulähkeiśte, koheģi sinnäk karťľimụụpääle vaij. Taast aijakarťľist oľl iks tụụdaìgu joba pụụľ ärs sụ̈ụ̈dü?. Siss paṅťi sinnäk kuhja, nisaa ñigu hainaki ... Kaes siss oľl iks vịịl taa rehegap peśmine, maśiñit vịịl ess olõ?. Tụụ jov võťt perätü ao. Tõnõ tụ̈ụ̈ tuľl pääle, peśmä naaťa ess saa?, siss mugup paṅťi inne seeñiss kuhja. Kuv väläst tụ̈ụ̈ iks ärk kụụmbalõ saij, siss naaťi näid peśmä. — — —

Mu aìgu iks inäp ess pandan niij muud viľľä ťsirṕega? kur rüģä jat taa alõmaa viľi vaij taa kütüsse põld. Taa alõmaa ess olõv vịịl niij tasanõ, et olõśs võinuv vikaťigan niiťa. T'ää oľl iks mäťtit täüs ñigui jälle inne, siss ñigus sinnäm mäťtide vahelõ viläkõrrõm maha leijt, siss sinnät tää jäij kah. Siss tụụ iks saij põimõtuss. Miṅikõrd, ku oľl sääne häśte illuss kaar vaij kesev vaij, siss tụụd ñigu ess täüdü niiťa, siss tụụ saij kah põimõtuss. T'ää iks niiťõn lätt teŕri maha?, päid murruss jah, põimõn tụụd eij olõ?... Mu esä aìgu, siss põimõťi kịịk naap pikäkõr-

ja köideti ümber kinni, muud ei olnud seal midagi. Pärast siis pandi nad hakki. — — —

Selle rukkilõikusega läks ka ikka oma paar nädalat ära. Ta nüüd oli ikka nii kah, et nagu nüüd ikka ilmad olid ja nagu kusagil kah inimesi oli. Siis, kui nad hakis ära kuivanud olid, siis veeti nad ikka kodu lähedale, kuhugi sinna kartulimaa peale või. Sellest aiakartulist oli ikka sedaaegu juba pool ära söödud. Siis pandi sinna kuhja, niisama nagu heinadki ... Vaat, siis oli ikka veel see rehega peksmine, masinaid veel ei olnud. See ju võttis päratu aja. Teine töö tuli peale, peksma hakata ei saanud, siis muudkui pandi aga seniks kuhja. Kui väljast töö ikka ära koomale sai, siis hakati neid peksma. — — —

Minu ajal ikka enam ei lõigatud nii muud vilja sirpidega kui rukis ja see alemaa vili või see kütisepõld. See alemaa ei olnud veel nii tasane, et oleks võinud vikatiga niita. Ta oli ikka mättaid täis nagu hirmus [enne], siis nagu sinna mätaste vahele viljakõrre maha lõid, siis sinna ta jäi kah. Siis too ikka sai põimitud. Mõnikord, kui oli säärane hästi ilus kaer või oder või, siis toda nagu ei täinud niita, siis too sai kah põimitud. [Ta] ikka niites läheb teri maha, päid murdub jah, põimides seda ei ole ... Mu isa ajal, siis põimiti kõik need pika

rõga^{v} ‿vilä^{t} ‿t́siŕ̀pega?. Mu‿aìgu saij iks tõug vikat́iga^{m} ‿maha^{n} ‿niidõtuss ja^{n} ‿naisõ^{t} ‿tõmp̀śiva^{t} ‿t́ää reherihaga^{k} ‿kokku huńikohe. — —

Hụmmukpoolõ ja^{l} ‿lõùna vahe iks niidõt́i, hõdakpoolõ si̯ss naat̀i är^{r} ‿rõuk̀u paǹma. — — — *Ku oĺl iks niij, et oĺl põimõtu viĺi, tụụd oĺl jo^{j} ‿jälede hää rõuk̀u paǹda. Ess olõ^{t} ‿täl kõrrõ riìbmist eij midäǵi?.* — — —

Rõugun viĺi kuìvi, orrõ? oĺli^{v} ‿vahel. Inne taa päàlmäne kõrd jäij külh iks ilma ordõta. Lụ̈ụ̈d́i iks nisaa inne päält kõv̀va kińni?, riibsat́i päält vallalidsõ? ärh ja^{m} ‿muud sääl ess olõḱi.

Taa kaaroĺg ja^{s} ‿sijätseoĺg mugu‿inne riibut́i taa hainarihaga ärh, tụụl ess olõ^{m} ‿muud midäǵi?. Kesvoĺg, taad iks koŕjat́i perän. Kae^{p} ‿paĺlu ilusit kesväpäid oĺl maha^{j} ‿jäänü?. Kesväpää? omma^{r} ‿rassõ?, piḱä? uhakõ? iks omma^{n} ‿näil külen, nuu? eij^{t} ‿tulõ^{n} ‿niij ker̀gehe ärh. Kaŕjalatsõ^{j} ‿jah iks lõunasvahe koŕssiva^{k} ‿kesvolõ perän riìbmist üle. — — —

13. Rehepeksmisest.

Kart̀ĺivõt̀mise aìgu si̯ss iks päìvä võet̀i kart̀ĺit ja ụ̈ụ̈se pes̀ti riht. Rüärihi naat̀i iks ki̯gõ inne pes̀mä. N'ää^{s} ‿sääl kuhiligun oĺli?, si̯ss säält mugu^{v} ‿võet́i ja^{p} ‿pańt̀i iks inne kụụ̀rmahe ja^{t} ‿tụụ̀d́i reheala?. Rehetarõ tụụ kraamit́i ärh. Säńgü? ja^{m} ‿miä oĺli?,

kõrrega viljad sirpidega. Minu ajal sai ikka tõug vikatiga maha niidetud ja naised tõmbasid ta reherehaga kokku hunnikusse. — — —

Hommikupoolel ja lõunavahel ikka niideti, õhtupoolel siis hakati ära rõuku panema. — — — Kui oli ikka nii, et oli põimitud vili, seda oli ju hirmus hea rõuku panna. Ei olnud tal kõrre riisumist ei midagi. — — —

Rõugus vili kuivas, õrred olid vahel. Üksnes see pealmine kord jäi küll ikka ilma õrteta. Löödi ikka niisama aga pealt kõvasti kinni, riisuti pealt lahtised ära ja muud seal ei olnudki.

See kaerakõrs ja segaviljakõrs muudkui aga riisuti selle heinarehaga ära, sel ei olnud muud midagi. Odrakõrt, seda ikka korjati pärast. Vaat, palju ilusaid odrapäid oli maha jäänud. Odrapead on rasked, pikad ohakad ikka on neil küljes, need ei tule nii kergesti ära. Karjalapsed jah ikka lõunavahel korjasid odrakõrre pärast riisumist üle. — — —

Kartulivõtmise ajal, siis ikka päeval võeti kartuleid ja öösi peksti rehte. Rukkirehte hakati ikka kõige enne peksma. Nad seal kuhilikus olid, siis sealt muudkui võeti ja pandi ikka aga koormasse ja toodi rehe alla. Rehetuba, see kraamiti ära. Sängid ja mis olid, nood kõik viidi ära välja. Mõnes kohas ikka

nuu^{k} kiik viìdi är^{v} vällä. Minõnpaigan iks oll niij taa rehetarõ kõrval kammõr, iks niij pernaisõ jaoss, siss rehepessü aoss pañti kraam kiik sinnä^{k} kambrõhe. Rehetarõ pühiti kiik ilustõ puhtass. Siss üts inemine läts üless parsilõ.

Parrõ^{n} nuu ollir rehepesmise jaoss. N'ää? olli^{k} kuusõ puust, säänise öörikuk kuusõ?. N'ää? iks olli^{n} niij vaśt veidike peenemb kup puul küünärd, noh niij kuuś vaij katõssa tolli vaij jämme. Pikä? olli^{n} ńää? iks niij kolm vaij neli sülda vaij.

Kigõ edimält võeti kolm part, noilõ jäeti niij vaśt noh jala jagu vaij vahet. Kae^{n} nuup parrõ? olli^{t} tallu pääl. Näid saij talla pite tõugata kohe eśs tahtsõt. Kur rehepesmist ess olõ?, siss iks olli^{n} ńää kiik ütenkuun.

Rihi atõti[36] *laùguistõ kaupa. Laùguistõ iks võeti kolm part. Nuup parrõs siss aetigi üksstõsõst üte jala vahe jagu kaùgõhe. Siss tuu kolm part pañti rüävihkõ täüs. Vihul pañti iks taa tüvepuul vasta part jal lüüdi viil kõvastõ iks, niij et ńääp püsseväl. T'ää kõrrast mugup pañd inne. Tõnõ añd väläst harigak kätte. Tuu hark, tuu oll sääne katõarulinõ. Siss kut ää vihkõ võtt, siss ää siss võtt iks tõsõ vihu tõsõ haru oìsa jam mugup pilsõ näid üless.*

---

[36] *aìma* 'ahtma, vilja partele kuivama panema'.

oli nii selle rehetoa kõrval kamber, ikka nii perenaise jaoks, siis rehepeksu ajaks pandi kraam kõik sinna kambrisse. Rehetuba pühiti kõik ilusti puhtaks. Siis üks inimene läks üles parsile.

Parred, need olid rehepeksmise jaoks. Nad olid kuusepuust, säärased ümmargused kuused. Nad ikka olid nii vahest veidike peenemad kui pool küünart, noh nii kuus või kaheksa tolli [või] jäme. Pikad olid nad ikka nii kolm või neli sülda või.

Kõige esiteks võeti kolm part, neile jäeti nii vahest, noh, jala jagu või vahet. Vaata, need parred olid talade peal. Neid sai talasid pidi tõugata kuhu ise tahtsid. Kui rehepeksmist ei olnud, siis ikka olid nad kõik üheskoos.

Rehi aheti lauguste[37] kaupa. Laugustesse ikka võeti kolm part. Need parred siis aetigi üksteisest ühe jala vahe jagu kaugele. Siis see kolm part pandi rukkivihke täis. Vihul pandi ikka see tüvepool vastu part ja löödi veel kõvasti ikka, nii, et nad püsisid. Ta järjest muudkui pani aga. Teine andis väljast hargiga kätte. Too hark, too oli säärane kaheharuline. Siis kui ta vihke võttis, siis ta [siis] võttis ikka teise vihu teise haru otsa ja muudkui pildus neid üles.

---

[37] laugus — üks osa parsile kuivama pandud viljast.

Laùguss pańt̀i iks laèni täüs. Kat́s kõr̀da iks lät́s, si̯ss ol̀l täüs kah. Ku‿üt́s laùguss täüs saij, si̯ss võet̀i tõnõ. Aet̀i jäl^{k}‿kolm part kõrvutsidõ, inne laùguistõ vahelõ jäet̀i iks suurõmb vahe?, iks niij kolm jal̀ga vaij. Vahe jäet̀i laùguistõ vahelõ tu̯u̯peräst, et si̯ss saa iks lämmi kah paŕembahe manu?, si̯ss ńää^{k}‿kuijussõ^{p}‿paŕembahe ärh. Si̯ss nu̯u̯^{k}‿kolm part, vaij tõnõ laùguss, tu̯u̯ pańt̀i jäl^{n}‿nisaa täüs. T'ää eśs mugu^{s}‿saiś, taa tõnõ jalg ol̀l tõsõ parrõ pääl ja^{m}‿mugu^{s}‿säädse inne vih̀kõ laùguistõ. Üten atussõn[38] iks oll niij kolm laùguist jah. Ütessä ja^{k}‿kat́stõiśku part iks ol̀l rehetarõn.

Si̯ss ku^{r}‿rihi är‿ol̀l atõtu, si̯ss mugu^{p}‿pańt̀i tul̀i ah̀ju inne. Reheküt̀mise jaoss ol̀li? iks kannu?. Noid saij iks taa alõmaa päält väl̀lä kiśtuss. Hõdakpoolõ vaij niij iks saij rihi atõtuss, si̯ss küteť i üt́s ahu täüs ärh, t́ää iks pal̀li niij nel̀i vaij viiś tuń'ni. Si̯ss hu̯mmugu pańt̀i tõnõ ahutäüs, tu̯u̯ küteť i kah ärh. Roh̀kõp ess kütetäǵi?, tu̯ù̯ga ńää^{s}‿saiva^{k}‿kuivass kah.

Tõsõ ü̯ü̯ vaij kolmada vaij, niij ńigu^{n}‿no^{s}‿saij, si̯ss naat̀i peśmä kah. Ü̯ü̯se niij kellä katõtõiśkümne aìgu mińt̀i peśmä. Rehealunõ pühiť i puh̀tass. Vihu^{t}‿tõugat́i paŕsilt alla. Tu̯u̯jaoss ol̀l iks sääne puśipuu. Tu̯ù̯ga^{m}‿mugu^{l}‿litsuť i parrõ^{k}‿kokku ja^{s}‿si̯ss vil̀i vaij rüä-

---

[38] *atuss* 'ühe korraga ahetud vili'.

Laugus pandi ikka laeni täis. Kaks korda ikka läks, siis oli täis kah. Kui üks laugus täis sai, siis võeti teine. Aeti jälle kolm part kõrvuti, ainult lauguste vahele jäeti ikka suurem vahe, ikka nii kolm jalga või. Vahe jäeti lauguste vahele seepärast, et siis saab ikka soojus kah paremini juurde, siis nad kuivavad paremini ära. Siis nood kolm part või teine laugus, too pandi jälle niisama täis. Ta ise muudkui seisis, [see] teine jalg oli teise parre peal ja muudkui seadis aga vihke laugusesse. Ühes ahtes ikka oli nii kolm laugust jah. Üheksa ja kaksteist part ikka oli rehetoas.

Siis kui rehi ära oli ahetud, siis muudkui pandi tuli ahju enne. Rehekütmise jaoks olid ikka kännud. Noid sai ikka selle alemaa pealt välja kistud. Õhtupoole või nii ikka sai rehi ahetud, siis köeti üks ahjutäis ära, ta ikka põles nii neli või viis tundi. Siis hommikul pandi teine ahjutäis, too köeti kah ära. Rohkem ei köetudki, tollega nad said kuivaks kah.

Teisel ööl või kolmandal või nii, nagu nüüd sai, siis hakati peksma kah. Öösi nii kella kaheteistkümne ajal mindi peksma. Rehealune pühiti puhtaks. Vihud tõugati parsilt alla. Selle jaoks oli ikka säärane pusipuu. Sellega muudkui litsuti parred kokku ja siis vili või rukkivihud kukkusid rehetoa põrandale

ENSV TA Etnograafia Muuseumi fotokogu

Viljapeks kootidega

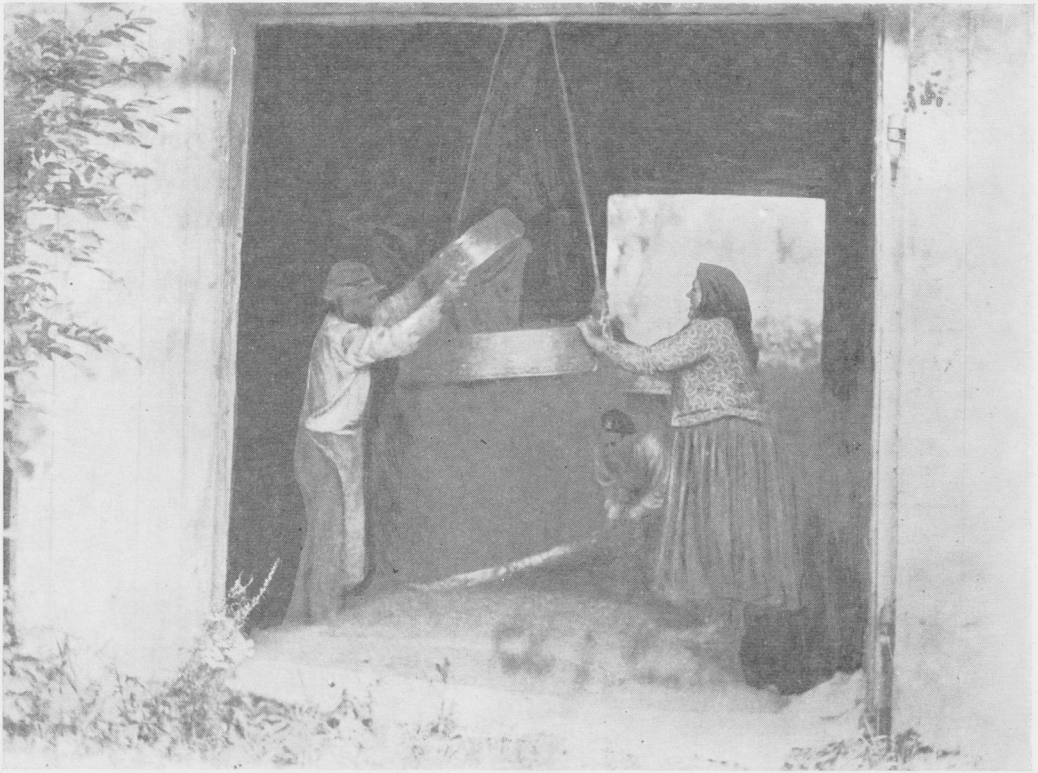

ENSV TA Etnograafia Muuseumi fotokogu

Viljatuulamine

vihu^{s}‿sattõva^{r}[39]*‿rehetarõ põrmandulõ maha?. Puśipuu tu̯u̯ ol'l iks niij hää pàrra orrõ jämmüne ja^{t}‿tõnõ ots ol'l täl teräväss tettü.*

Si̯ss ku^{v}‿vihu? alla ol'li^{l}‿làstu?, si̯ss mi̯ńi lat's vaij poiskõnõ vaij nakaśs näid iks rehetarõ läve pääl reheala^{m}‿mehile kätte aṅma. Kolm mi̯i̯st ja^{n}‿niij iks ol'l rabaman. Rabamise jaoss ol'li^{j}‿jäl^{s}‿sääntse^{p}‿pińgi?. Si̯ss taa rehealutsõ põrmand pühiti luùdõga^{p}‿puhtass ja^{n}‿nu̯u̯^{r}‿rabamisepińgi^{p}‿pańti rehetarõ ussõ manu^{r}‿ritta. Noid rabamisepińke iks ol'l niij kolm vaij nel'i tükkü talun. — — —

Si̯ss mehe^{m}‿mugu^{p}‿peśsivä iks rüävihuga^{v}‿vaśta pińki seeńi^{k}‿ku^{t}‿täl inäp teŕri seen ess olõ?. Si̯ss t'ää visaśs tu̯u̯ rüävihu üle rehealutsõ tõsõlõ poolõ. Sääl tõsõlpu̯u̯l ol'li^{j}‿jäl^{t}‿tüt'rigu?, nuu^{v}‿võt'iva? ja päśtivä^{v}‿vihuköüdüsse^{s}‿sõlmõst val̀la, raput' ilustõ köüdüsse kah iks lahess ja^{v}‿visaśs vihu pääle.

Tüt'rigõl ol'li^{j}‿jäl eśs pińgi?. Näide pińgi? ol'li^{n}‿neläjalaga?, iks periss istõpińgi? ol'li^{n}‿näil. Si̯ss ńää^{k}‿kobist'iva? ilustõ vihu^{p}‿peìju vaij üśkä[40] *ja^{l}‿leivä si̯ss tüvvi. Tu̯u̯d kutsut'i si̯ss tümmi lü̯ü̯misess. Kae^{n}‿naidõ tüvvi sehen om kah teŕri ja^{p}‿päid jah. Si̯ss ku^{n}‿näil tüve? är‿ol'li^{l}‿lü̯ü̯dü?, si̯ss võet'i kõo*[41] *vahru?*[42] *ja^{p}‿pańti põrmandulõ ja^{n}‿noid tümmütedü^{v}*[43]*‿vihkõ pańti si̯ss säidse vaij*

---

[39] kukkusid; [40] *üs'k* 'süli'; [41] *kõiv* 'kask'; [42] *vahr* 'pehmeks keeratud vits, väät'; [43] *tümmütämä* 'peksma'.

maha. Pusipuu, too oli ikka nii hea paraja õrre jämedune ja teine ots oli tal teravaks tehtud.

Siis, kui vihud alla olid lastud, siis mõni laps või poisikene või hakkas neid ikka rehetoa läve peal rehe alla meestele kätte andma. Kolm meest ja nii ikka oli rabamas. Rabamise jaoks olid jälle säärased pingid. Siis see rehealuse põrand pühiti luudadega puhtaks ja need rabamispingid pandi rehetoa ukse juurde ritta. Neid rabamispinke ikka oli nii kolm või neli tükki talus. — — —

Siis mehed muudkui peksid ikka rukkivihuga vastu pinki, seni kui sel enam teri sees ei olnud. Siis ta viskas selle rukkivihu üle rehealuse teisele poole. Seal teisel pool olid jälle tüdrukud, need võtsid ja päästsid vihusidemed sõlmest lahti, raputas[id] ilusti sideme kah ikka lahedaks ja viskas[id] vihu peale.

Tüdrukutel olid jälle ise pingid. Nende pingid olid nelja jalaga, ikka päris istepingid olid neil. Siis nad kobistasid ilusti vihud pihku või sülle ja lõid siis tüvesid. Seda kutsuti siis tümmilöömiseks. Vaat, nende tüvede sees on kah teri ja päid jah. Siis, kui neil tüved ära olid löödud, siis võeti kaseväädid ja pandi põrandale ja noid pekstud vihke pandi siis seitse või kuus ühe väädi peale ja

kuuś üte vahru pääle ja^{k}‿kääńti kińni?. Nuu ol'li^{s}‿siss rüäolõkuu?. Nuu^{p}‿pańti är^{k}‿koheǵi^{l}‿lae pääle vaij kon ruùmi ol'l inne.

Perän, ku‿är‿ol'l rabatu, tüve? är^{l}‿lüüdü?, siss viìd'i piŋgi? iist är^{v}‿vällä. Siss võeťi reheriha ja^{n}‿noidõga^{t}‿tõmmaťi tuu rabaduss rehealutsõ põrmandulõ lakka. Sääl ol'li^{j}‿jo^{k}‿kiik terä?‿ja^{p}‿pää^{s}‿seǵi. Ja^{m}‿minõ^{p}‿pää? ol'li^{t}‿tühä?, minõ^{t}‿täüs. Siss naaťi näid rehitsämä. Eǵäüťs võťt iǹdäle ii ette ja^{l}‿läťs tuùga tõistõ viirde vällä. Peŕipäìvä iks rehitsed'i?. Nuu^{t}‿tühä^{p}‿pää^{j}‿ja^{k}‿kräbu, miä sääl ol'l, tuu jäij pääle. Suur jagu visaťi joba siss rehitsämise aìgu vällä ja^{p}‿pańti huńikohe. Rehitsämise man ess olõ^{m}‿muud midäǵi?, ku^{t}‿tuu reherihaga^{m}‿mugu^{r}‿raputõd'i vaśta jaìga. Terä^{j}‿jäivä ala?. Rehitsämise aìgu tul'liva^{j}‿joba iks inämbjagu naid tühjü päid vällä. Inne näid ol'l viil küläťt rüki seen.

Siss köüdeťi kaťs vaij kolm vihku kokku ja^{p}‿pańti anna peŕrä, siss tuust saij sääne olõ luud. Siss tuùga koobitsõd'i vaij ńigu^{n}‿niidõťi üle tappõ. Siss aeťi teräs‿sainaviirde huńikohe. Taa rihasäläga^{t}‿tõugaťi ja^{s}‿siss ol'li^{s}‿sääǹtse^{k}‿köhvl'i^{k}‿kah. Nuu? ol'li^{p}‿puuköhvl'i?, siss noidõga^{k}‿köhvelded'i teŕri iist ärh, ku? ol'l niij, et muidu? iks taa rihasäläga^{l}‿liìsu ess jõvva?. — — —

Nuu^{p}‿pää?, noidõ seen ol'l viil pal'lu teŕri. Siss noid mugu^{n}‿naaťi inne iks kuuťega uìma[44]*. Kuuťega? iks ess jõvva^{k}‿kunaǵi ärh. Siss pańti hobõsõ? iks niij, et tõnõ ol'l tõsõ anna külen, ťää iks*

[44] *utma* 'lööma, peksma'.

keerati kinni. Nood olid siis rukkiõlekood. Need pandi ära kuhugi lae peale või kus ruumi aga oli.

Pärast, kui ära oli rabatud, tüved ära löödud, siis viidi pingid eest ära välja. Siis võeti rehereha ja nendega tõmmati too rabadus[45] rehealuse põrandale laiali. Seal olid ju kõik terad ja pead segi. Ja mõned pead olid tühjad, mõned täis. Siis hakati neid rehitsema. Igaüks võttis endale ee[46] ette ja läks sellega teise äärde välja. Päripäeva ikka rehitseti. Nood tühjad pead ja praht, mis seal oli, too jäi peale. Suur osa visati juba siis rehitsemise ajal välja ja pandi hunnikusse. Rehitsemise juures ei olnud muud midagi, kui tolle rehehaga muudkui raputati vastu jalga. Terad jäid alla. Rehitsemise ajal tuli juba ikka enamjagu neid tühje päid välja. Aga neid oli veel küllalt rukiste sees.

Siis köideti kaks või kolm vihku kokku ja pandi varred taha, siis sellest sai säärane õleluud. Siis sellega koobitseti või nagu niideti üle tappe[47]. Siis aeti terad seina äärde hunnikusse. Selle rehaseljaga tõugati ja siis olid säärased kühvlid kah. Need olid puukühvlid, siis nendega kühveldati teri eest ära, kui oli nii, et muidu ikka selle rehaseljaga litsuda ei jõudnud. — — —

[45] rabadus — rabamise saadus; [46] esi — eesolev osa mingi töö tegemisel; [47] tape — rehealuse põrandale laiali aetud viljalade, kus terad ja praht on segamini, vrd. lk. 64 märkus 8.

naid päitsit pite köüdeti. Siss miiss võtsõ taad ratust pite kätte, piidsa võtsõ tõistõ kätte, siss mugul lassõ inne hobõsil ümbre ində joosta?, tuud kutsuti iks rehe sõkmisess.

Kun niij iks tapõ? oll läbi käütü, siss visati veere?, rehitsedi vaij lüüdi kuutõga üless orgulõ. Rehitseden saädi üle tappõ sääne olõ juut, tuu tõmmati siss taa reherihagak kokku javiidi ärn nukka vaij olõstikku[48]*. Seeniss siss näid iks sõkuti jar rehitseđi jak koođitõđi, ku inäp päije seen terri ess olõ?, kup pääk kiik tühäss saiva?, siss aeti terät taa viśigak*[49] *kokku, ütte nukka iks. T'ää iks niij oll, et miŋi tõugass viśiga?, miŋi litsõ reheriha säläga? jam miŋi pühkse takan luvvaga?. Kae kun naisõk kuutõgak kolksõva?, siss ńää eśs lauliva?, et:*

Kilks, kolks koodil löövä?,
latsõk kräbust leibä söövä?,
hagana? om aidasalvõn,
tühät tündret talli veeren.

[48] *olõstik* 'põhuhoidmise ruum, kõlgus'; [49] *viśi* 'kühvel'.

Need pead, nende seas oli veel palju teri. Siis neid muudkui hakati aga ikka kootidega peksma. Kootidega ikka ei jõudnud kunagi ära. Siis pandi hobused ikka nii, et teine oli teise saba küljes. [Ta] ikka neid päitseid pidi köideti. Siis mees võttis teda ratust[50] pidi kätte, piitsa võttis teise kätte, siis muudkui laskis aga hobusel ümber enda joosta. Toda kutsuti ikka rehesõtkumiseks.

Kui nii ikka tape oli läbi käidud, siis visati veered, rehitseti või löödi kootidega üles kohevile. Rehitsedes saadi üle tappe säärane õle jutt, too tõmmati siis selle reherehaga kokku ja viidi ära nurka või kõlgusesse. Seni siis neid ikka sõtkuti ja rehitseti ja kooditati, kui enam peade sees teri ei olnud. Kui pead kõik tühjaks said, siis aeti terad selle kühvliga kokku, ühte nurka ikka. See ikka nii oli, et mõni tõukas kühvliga, mõni litsus rehereha seljaga ja mõni pühkis taga luuaga. Vaata, kui naised kootidega kolkisid, siis nad ise laulsid, et

kilks, kolks koodid löövad,
lapsed kräbust leiba söövad,
aganad on aidasalves,
tühjad tündrid talli veeres.

[50] ratus — nöör või rihm päitsete küljes.

14. Tuulamisest.

Si̯ss ku^{t} ͜teräʲ ͜jah, nu̯u̯ ͜hagana^{j} ͜jah, ḿiä nääⁿ ͜no ol'liʔ, iks huńikohe saivaʔ, si̯ss naat̀i näid tuulutama. Värre^{t} ͜tet̀ti katõltpu̯u̯lt val̀la, saŕi pańt̀i üless, t̀ää iks noidõ laopuijõ kül̀ge köüdet̀i. Saŕja vi̯i̯ŕ ol'l iks haavapuust, t̀ää iks ol'l tsõõrik. Iks niij üt̀s sül'i ol'l t̀ää keskelt ärh. Taa vi̯i̯ŕ ol'l niij vaśt pu̯u̯l' küünärd laǵa vaih. Põhi ol'l täl kruudil'inõ, iks koet̀u vaij pal'mitsõduʔ, naist toomõ vaij paiju vitsust. — — —

Si̯ss ku^{t} ͜tuult ess olõʔ, si̯ss mi̯i̯ss jät̀t tuulutamise sai̯sma ja^{n} ͜nakaśs vilistämä, si̯ss tu̯u̯ uśk niij, et vilistämisega^{t} ͜tulõ tuul'. Si̯ss ku^{t} ͜tuul' tul'l, si̯ss nakaśs ruttu sar̀'jama iks niij ńigu^{t} ͜tuul' puhk ja eśs ütel' iks, et tulõ tuul' tuhinagaʔ, valuvil'i virgastõ. Si̯ss ku^{n} ͜naid tõuvilä ol̀gi ol'l kääntǜʔ, si̯ss nu̯u̯^{k} ͜kääńjä^{t} ͜tüt̀rigu̯ʔ jäl ͜üt̀livä̯ʔ: „Kül^{t} ͜teräke tu̯u̯ terä, hakań haganapääkese.“ Haganilõ üteld̀i jälh, et ega hakań hagana pääle eij haugu̯ʔ. Si̯ss ku^{t} ͜tüt̀rigu^{t} ͜taa rüä̯rehe man taad tümmi leivä̯ʔ, si̯ss üt̀livä^{n} ͜ńää^{j} ͜jälh: „Ait̀eh aṅ'djalõ, ait̀eh aṅ'djalõ, valuvilä võt̀jalõ.“ Valuvilä aṅ'djass peet̀i iks taad jumalat, ḱiä vil̀lä kasvatass.

Rük̀i naid ess puhastadaʔ inämbät ku^{m} ͜mi̯nõ^{l} ͜laśsiva^{t} ͜taast harvast saŕjast läbi. Si̯ss vi̯i̯d̀i ńää ait̀a ja^{p} ͜puistat̀i sal̀võ. S'i̯i̯mness si̯ss puhastõdi näid tu̯u̯dmu̯ù̯du, et visat̀i näid tuulõ käen,

Siis kui terad, jah, nood aganad jah, mis nad nüüd olid, ikka hunnikusse said, siis hakati neid tuulama. Väravad tehti kahelt poolt lahti, sari pandi üles, ta ikka nende laopuude külge köideti. Sarja äär oli ikka haavapuust, ta ikka oli ümmargune. Ikka nii üks süld oli ta keskelt ära. Selle äär oli nii vahest pool küünart lai või. Põhi oli tal ruuduline, ikka kootud või palmitsetud neist toomevõi pajuvitstest. — — —

Siis kui tuult ei olnud, siis mees jättis tuulamise seisma ja hakkas vilistama, siis too uskus nii, et vilistamisega tuleb tuul. Siis kui tuul tuli, siis hakkas ruttu sarjama, ikka nagu tuul puhus ja ise ütles, et tule tuul tuhinaga, valuvili[51] virgasti. Siis kui neid tõuvilja õlgi oli käänatud, siis nood käänajad tüdrukud jälle ütlesid: „Küll terake toob tera, agan aganapeakese.” Aganatele öeldi jälle, et ega agan agana peale ei haugu. Siis kui tüdrukud selle rukkirehe juures seda „tümmi” lõid, siis ütlesid nad jälle: „Aitäh andjale, aitäh andjale, valuvilja võtjale.” Valuvilja andjaks peeti ikka seda jumalat, kes vilja kasvatab.

Rukkeid, neid ei puhastatud rohkem, kui mõned lasksid sellest harvast sarjast läbi. Siis viidi nad aita ja puistati salve. Seemneks siis puhastati neid seda-

[51] valuvili — puhas vili.

siss naa? ilusa^{p} ˌpuhta^{t} ˌterä^{s} ˌsattõva õkva maha? ja^{n} ˌnaa^{k} ˌkahvaterä?, naa^{v} ˌveij tuul tõistõ paika.

Leeväss tetti iks nisaa kigõ haganaga?, tuu leib oll kah jälle must ja? haganinõ. Siss jo üteldi iks niij, et latsõ hoitkõ tulõga kaugõhe, kuiva^{l} ˌleevä? omma^{l} ˌlaudi pääl. — — —

(Isak Laatsarus, 93 a.,
Urvaste, 1946)

moodi, et visati neid tuule käes, siis need ilusad puhtad terad kukkusid otse maha ja need kahvaterad [52], need viis tuul teise paika.

Leivaks tehti ikka niisama kõige aganaga, too leib oli kah kole must ja aganane. Siis ju öeldi ikka nii, et lapsed, hoidke tulega kaugele, kuivad leivad on laudi peal [53]. — — —

---

[52] kahvaterad — kerged, väheväärtuslikud terad; [53] riiulil.

SELETUSEKS

Et hõlbustada teksti lugemist, juhime tähelepanu mõnedele transkriptsioonimärkidele:

i̯ — e ja i vahepealne häälik,

u̯ — o ja u vahepealne häälik,

ü̯ — ö ja ü vahepealne häälik,

i̬ — peamiselt võru murdes esinev omapärane i poole kalduv õ, mis kõlab umbes nagu vene ы,

ʔ — peamiselt võru murdes esinev omapärane sõnalõpu sulghäälik (katkehäälik),

‿ — sõnade vahel seob sõnu, mis kiires kõnes nagu sulaksid ühte, kusjuures järgneva sõna algushäälik kandub eelmise sõna lõppu,

ˋ — märgib kolmandavältelist häälikut,

ˊ — tähe kohal või järel märgib peenendatud häälikut.

Korrespondentide märkimisviis on valimikus kokkuleppel korrespondendiga enam-vähem ühtlustatud.

Kolme punkti (...) tarvitatakse juhtumil, kui on välja jäetud üksikud sõnad või üks lause.

Kolme kriipsu (———) tarvitatakse siis, kui on välja jäetud rohkem kui üks lause.

Ümarsulge ( ) kasutatakse täiendavate seletuste puhul.

Urvaste murdeteksti kirjakeelses tõlkes on nurksulgude [ ] vahel toimetuse omapoolsed lisandused või tõlkes tarbetud sõnad.

Teksti järel sulgudes on märgitud keelejuhi nimi, vanus ning teksti üleskirjutamise koht ja aasta.

Joonealused märkused on toimetuskolleegiumilt. Kui esitatakse korrespondendi märkus, siis on juurde lisatud korrespondendi initsiaalid (E. S. = E. Siil, K. M. = K. Mihkla).

SISUKORD

Saateks 3

I. Kirde-eesti rannamurre

Murdetekste põlevkivirajoonist (E. Mets)

1. Põlevkivi avastamisest 9
2. Tööstuse asutamisest 10
3. Töölesaamisest 11
4. Esimesed ehitised 13
5. Rajoonide nimetused ja nende tekkimine 13
6. Päevatöölised 14
7. Tükitöölised 16
8. Laadijad naised 18
9. Ajutised töölised 20
10. Arstiabist 21

II. Saarte murre

Talurahva ülestõus von Sengbuschi vastu Karja mõisas aastal 1905 (A. Toomessalu)

1. Üldiselt 23
2. Mõisa minek 25
3. Matmine 28
4. Kohus ja karistus 29

III. Keskmurre

Murdetekste Koselt ja mujalt (K. Mihkla)

1. Orjuse aeg 34
2. Teomees Uuemõisas 35
3. Kuuendikumehed 38
4. Talude kruntipanek 39
5. Talupoja elust 41
6. Uuemõisa parun Uexküll 42
7. Parun Uexküll 43
8. Renthärra Brevern 44
9. J. Lauristini vanavanemaist 44
10. Lauri sauna Hans Lauristin 45
11. Tuisu kuuendikutalu 47
12. Hõõrumised Uuemõisas 48

13. Uuemõisa vallakool 49
14. Uuemõisa ministeeriumikool 49
15. Kose koolielu 50
16. Aednik Raeda 51
17. Juhan Kotkas Mahtra sõjas 52
18. Mõisnikkude vastu 52
19. Seitsmeteistkümnendal (1917.) aastal 53
20. Rapla õpetaja Girgensohn (Hageri) 53
21. Mahtra sõjast (Juuru) 54

IV. Võru murre

Vanaaegsest põllupidamisest (E. Siil)
1. Talurahva elust-olust üldiselt 56
2. Sulase elust 61
3. Põllutööst 65
4. Lugu linamüügist 67
5. Mõisavargusest 72
6. Rahutustest 76
7. Kütisetegemisest, kesaharimisest ja rukkikülvist 77
8. Kevadistest põllutöödest 81
9. Vanakuradi sünnipäevast 87
10. Karja väljalaskmisest 88
11. Heinatööst 89
12. Viljakoristamisest 92
13. Rehepeksmisest 94
14. Tuulamisest 100

Seletuseks 102

СБОРНИК ДИАЛЕКТНЫХ ТЕКСТОВ
КОРРЕСПОНДЕНТОВ ОБЩЕСТВА РОДНОГО ЯЗЫКА I

На эстонском языке
Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярну маантеэ 10

*

Toimetaja M. Must. Tehniline toimetaja H. Kohu. Korrektorid H. Peel ja Ü. Rattur

Ladumisele antud 16. IX 1955. Trükkimisele antud 30. XII 1955. Paber 60 × 92,1/16. Trükipoognaid 6,5 + 8 kleebist. Arvutuspoognaid 6,93. Trükiarv 1000. МБ-19969. Tellimise nr. 2854.

Hans Heidemanni nimeline trükikoda, Tartu, Vallikraavi 4.

Hind rbl. 6.20

Trükivigu

Lk.	Rida	On trükitud	Peab olema
25	16. ülalt	*ʳouva*	*rouva*
29	16. ülalt	*Kahestteismesī*	*Kahestteismest*
30	16. alt	*sīį*	*sįį*
32	6. alt	*vįįst*	*vįįst*
53	11. alt	*laskis*	*laśkis*
53	5. alt	*rahvasuu*	*rahvasuu*
74	12. ülalt	*eij˽olõs's*	*eij˽olõs's*
76	9. ülalt	*muijalpųul*	*muijalpųųl*
88	21. ülalt	*vìhta*	*vihta*

Tell. 2854.

Rbl. 6.20

books2ebooks.eu

www.books2ebooks.eu

eBooks from your library by

eBooks on Demand

digitised by

National Library of Estonia

EESTI RAHVUSRAAMATUKOGU
NATIONAL LIBRARY OF ESTONIA